

Т. Н. ЗИЁЗОДА

ТАЪРИХИ УМУМӢ

Китоби дарсӣ барои синфи 8-уми
муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

Нашри сеюм, бо тағйироту иловаҳо

Вазорати маориф ва илми
Ҷумҳурии Тоҷикистон
тасдиқ кардааст

ДУШАНБЕ
МАОРИФ
2021

ТДУ (УДК) 373. 167. 1
ТКБ (ББК) 63.3 (0) 5 Я 72
З-57

З-57. Зиёзода Т.Н. Таърихи умумӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 8-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ. – Душанбе: Маориф, 2021. – 240 саҳ.

Хонандагони азиз!

Китоб манбаи донишу маърифат аст. Аз он баҳравар шавед ва онро тоза нигоҳ доред! Кӯшиш кунед, ки соли таҳсили оянда ҳам ин китоб ҳамин гуна зебову ороста дастраси хонандагони дигар гардад ва онҳо низ аз он истифода баранд.

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли таҳсил	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				аввали сол	охири сол
1					
2					
3					
4					
5					

ПЕШГУФТОР

Хонандагони синфи 8-ум дар синфи 7-ум таърихи навро аз охирҳои асри XV то миёнаи асри XIX омӯхта, хуб фаҳмидаанд, ки дар асрҳои ин давра муносибатҳои сармоядорӣ ташаккул ёфтаанд ва бо ҳамин асрҳои миёна ба охир расида, давраи нав сар мешавад. Нерӯҳои истеҳсолкунандаи мамлакатҳои пешқадами ҷаҳон тараққӣ карда, ба тағйирёбии сохти иқтисодию иҷтимоии онҳо шароити мусоид фароҳам овардаанд.

Дар ин давра сиёсати хориҷии мамлакатҳои ба роҳи сармоядорӣ рафта комилан тағйир ёфт. Ин давлатҳо беш аз пеш ба забти мустамликаҳо мепардохтанд, то манбаъҳои арзони ашёи хому нерӯҳои корӣ ва бозорҳои мувофиқи молфурӯширо ба даст дароранд. Ҳамин тариқ, мамлакатҳои пешрафтаи сармоядори Осиё, Африқо, Америкаи Лотинӣ, ҷазираҳо ва роҳҳои муҳимтарини баҳриро зӯран аз худ мекунанд.

Аз назари пешрафти нерӯҳои истеҳсолкунандаю муносибатҳои истеҳсолӣ ва сиёсати дохилию хориҷии давлатҳои сармоядорӣ таърихи нав ба ду марҳала тақсим мешавад. Марҳалаи аввал оғози сармоягундорӣ номида шуда, он тахминан то миёнаҳои асри XIX давом кардааст. Марҳалаи дуюми таърихи нав сармоядорӣ инхисорӣ (монополистӣ) номида шудааст, ки он аз миёнаи асри XIX оғоз ёфта, бо анҷомёбии Ҷанги Якуми Ҷаҳонӣ ба охир расидааст. Китоби дарсии мазкур ҳамин марҳалаи таърихи навро дар бар гирифтааст.

Дар ин марҳала дар ҳаёти иқтисодию сиёсӣ ва иҷтимоии мамлакатҳои пешқадами ҷаҳон наwgониҳои зиёде ба амал омадаанд. Аз он ҷумла, ташкилёбии империяҳои мустамликавӣ ва ширкатҳои пуриқтидори инхисорӣ, пурзӯршавии рақобат дар байни ширкатҳову бонкҳо ва марказонида шудани онҳо, рақобати шадиди мамлакатҳои империалистӣ барои ба даст даровардани манбаъҳои арзони ашёи хом, бозорҳои молфурӯшӣ, ғалабаи муносибатҳои бозоргонӣ, ба роҳи демократӣ дохил шудани як қатор мамлакатҳои сармоядорӣ, ташаккули муассисаҳои демократии давлатҳои

мутамаддин, пайдо шудани табақаҳои нави ҷамъиятӣ-коргарони кироҷу буржуазия ва ғалабаи инқилобҳои буржуазӣ демократӣ. Дар баробари ин, дар империяҳои мустамликавӣ ҳаракатҳои миллию озодихоҳӣ вусъат ёфта, онҳоро сол то сол заифтар мегардониданд.

Дар марҳалаи нави таърихӣ давлатҳои империалистӣ дар сиёсати хориҷиашон ба танҳои ба мақсадҳои империявии худ ноил шуда наметавонистанд. Аз ҳамин сабаб, гурӯҳбандҳои ҳарбию сиёсии “Антанта” ва “Иттифоқи Сегона” ташкил меёбанд. Мақсади онҳо аз нав тақсим кардани ҷаҳони аллақай тақсимкардашуда буд. Солҳои 1914 – 1918 ҷанги байни ин ду паймон ба амал омада, талафоти бузурги ҷонӣю молӣ ба бор овард.

Дар давраи дуҷуми таърихи нав тараққиёти мамлакатҳои ҷаҳон як хел сурат нагирифт. Нисбат ба давлатҳои дигар давлатҳои Аврупо хеле пеш рафта буданд. Иёлоти Муттаҳидаи Амрико низ ба онҳо баробар шуда буд, лекин давлатҳои Осиё ва Африқо ҳанӯз марҳалаи тосармоядориро аз сар нагузарониданд. Мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ бошанд, акнун ба давраи сармоядорӣ ворид мешуданд. То беият ба мамлакатҳои абарқудрат имконият наметод, ки мамлакатҳои Осиё, Африқо ва Америкаи Лотинӣ тезтар тараққӣ карда, ба мамлакатҳои пешқадами Аврупо ва ИМА баробар шаванд.

Империяҳои мустамликавӣ дар мустамликаҳои худ сиёсати ғоратгаронаро амалӣ мекарданд. Зарурат ба даромад давлатҳои мустамликадорро водор менамуд, ки дар мустамликаҳои ҷаҳон корхонаҳои саноатӣю роҳҳои оҳан сохта, муносибатҳои пулию молии онҳоро ба нафъи худ ба роҳ монанд. Пешрафти сармоядорӣ дар мустамликаҳо ва тарзи идоракунии онҳо ба эҳтиёҷоти соҳибони мустамликаҳо мувофиқ кунонида шуда буд.

Дар ин китоби дарсӣ мавзӯҳои дар боло зикр ёфта ва масъалаҳои дигари марбути таърихи нимаи дуҷуми асри XIX ва аввали асри XX ба хонандагони синфи 8-ум пешниҳод карда мешаванд.

МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

§1-2. МАМЛАКАТҲОИ ИМПЕРИАЛИСТӢ ДАР РОҲИ АЗ НАВ ТАҚСИМ КАРДАНИ ҶАҲОН

Шиддат ёфтани зиддиятҳо дар байни мамлакатҳои империалистӣ. Империализм зиддиятҳоеро, ки пештар дар байни мамлакатҳои пурқуввати ҷаҳон мавҷуд буданд, бар-тараф накард. Баръакс, дар ин давра онҳо боз ҳам тезу тунд-тар шуданд. Ба сиёсати хориҷии мамлакатҳои сармоядорӣ ширкатҳои инҳисории пуриқтидор таъсири калон мерасо-ниданд. Давлатҳои империалистӣ супориши онҳоро иҷро мекарданд. Ҳар яке аз ин мамлакатҳо кӯшиш мекард, ки мамлакатҳои бештарро ба мустамлика табдил дода, бо ҳа-мин мавқеи худро дар ҷаҳон мустаҳкамтар кунад.

Барои он ки чунин сиёсат аз тарафи халқ дастгирӣ ша-вад, доираҳои ҳукмрон мақсадҳои сармоядоронро умуми-миллӣ эълон мекарданд. Дар зери шиори пойдор гардонидани истиқлолияти миллӣ миллатгароиро авҷ меоданд. Дар қалби мардум нисбат ба халқҳои дигар кинаю адоват мепарвариданд. Миллати худро наҷоди баландтар ҳисоби-да, меғуфтанд, ки онҳо ҳуқуқи маънавӣ доранд мамлакатҳои ақибмондaro ба мустамликаҳои худ табдил дода, аз болои онҳо ҳукм ронанд.

Сармоядорон аз ҳисоби ғорат кардани мустамликаҳо да-ромади калони бедардимиён ба даст мебароварданд. Барои ба тарафи худ кашидани мардум баъзан қисми даромадро ба онҳо ҳам меоданд. Ин системаи ғумроҳкунии омма ба сармоядорон имкон меод, ки халқро ҳамчун афзори сиёса-ти ғоратгаронаи хориҷии худ истифода баранд.

Давлатҳои империалистии Олмон, ИМА, Англия, Фа-ронса, Русия ва Ҷопон ба тобеш кунонидани мамлакат-ҳои суствараққикарда қонеш нашуда, ба тақсимои мустам-ликаҳои мамлакатҳои дигар муваффақ шудан меҳостанд. Империяҳои мустамликавии дерина бошанд, ҳеҷ гоҳ розӣ

шуда наметавонистанд, ки мустамликаҳои як вақтҳо ба даст даровардаашонро акнун мамлакатҳои пурзӯри замон кашиданд гиранд.

Мамлакатҳои империалистӣ чидду ҷаҳд мекарданд, ки сармояи бо роҳи ғорат қардани дигар мамлакатҳо ба даст даровардаашонро боз ҳам афзунтар гардонанд. Бо ҳамин сабаб, онҳо ба тақсими нави ҷаҳон сар қарданд. Ин иқдом ба муборизаи шадида байниҳамдигарии мамлакатҳои империалистӣ оварда расонд.

Шиддат ёфтани муносибатҳо дар байни Англия ва Олмон. Империализми Англия дар нимаи дуоми асри XIX ҳис қард, ки аз мамлакатҳои дигари сармоядорӣ ақиб мондааст. Ба ҳар ҳол, тамоми қувваю воситаҳоро ба қор мебард, то ки дар ҷаҳон маҷеи пештараашро аз даст надиҳад, вале ин қор барои Англия сол то сол мушқилтар меғардид.

Сармоядорони Англия, ки дар истеҳсолоти саноатӣ дар ҷаҳон ҳукмронии худро аллақай аз даст дода буданд, меҳостанд, ки қусури ин бохтро аз ҳисоби мустамликаҳо бағоранд, вале ин қори осон набуд. Ба империализми Англия мамлакатҳои дигари пешқадами сармоядорӣ, пеш аз ҳама Олмон, саҳт рақобат мекарданд.

Дар миёнаи солҳои 90-ум зиддиятҳои байни Англия ва Олмон бо тезӣ шиддат меёфтанд. Дар ҳама ҷо ва бо ҳар роҳу восита Олмон ба сиёсати мустамликазабтқунии Англия ҳалал мерасонд. Яке аз минтақаҳои зиддияти Англия ва Олмон Африқои Ҷанубӣ ғардид. Дар ин ҷо Олмон ба он муваффақ шудан меҳост, ки Англия мамлақати Бурҳоро ба зери дасти худ дароварда натавонад, лекин ин қор ба ӯ муяссар нашуд.

Шарқи Наздик ва Шарқи Миёна ҳам дар доираи зиддиятҳои ин ду давлати империалистӣ буданд. Соли 1898 шӯҳи Олмон Вилгелми II ба Истанбул ташриф овард. Султонии Туркия ба меҳмони худ ваъда дод, ки бо сармоядорони Олмон барои соҳтани роҳи оҳани Бағдод иҷозат медиҳад.

Воридшавии Олмонро ба Туркия Англия ҳамчун хавф ба манфиатҳои хеш дар мамлакатҳои Шарқ ҳисобид. Бо ҳамин сабаб, ҳуди ҳамон сол Олмон барои ташкил кардани флоти пурзӯри ҳарбии баҳрии худ шурӯъ кард. Даре нагузашта, дар ин бобат Олмон аз Англия пеш гузашт. Баъди ин, зиддиятҳои байни Англияю Олмон боз ҳам оштинопазиртар гардиданд, вале дар чунин шароити номусоид Англия наметавонист, ки бо Олмон ҷанг сар кунад. Мубориза бар зидди Русия дар Шарқи Дур ва бо Фаронса дар Африқо вайро аз ин роҳ бозмедошт. Бо Олмон вақти муайяне муросо кардан лозим меомад, зеро ин вақт муқобили Бурҳо қувваи зиёди ҳарбии Англия андармон шуда буд. Барои ҳамин, вақте ки Русия Порт-Артурро аз Чин иҷора гирифт, вазири мустамликаҳои Англия Чозеф Ченберлен ҳатто ба дипломатҳои Олмон сохтакорона ҳам бошад, дар бораи иттифоқи англо-олмонии зидди Русия гуфтушунид карда буд.

Ҳукуматдорони Олмон соли 1905 бо сардории сардори Ситоди кулли неруҳои мусаллаҳи мамлакат А. Шлиффен нақшаи ҷангро кашиданд. Ин ҷанг бояд дар ду ҷабҳа сурат мегирифт – дар ғарб бар зидди Фаронса ва дар шарқ бар зидди Русия.

Забткориҳои империализми Фаронса. Империализми Фаронса меҳост, ки ҳам аз Олмон қасди дар ҷанги солҳои 1870–1871 шикастхӯрдаашро бигирад ва ҳам ин рақибии асосии худро заиф гардонад.

Ба Фаронса муяссар гардид, ки тавассути силоҳ Тунис, қисми Африқои Шимолу Ғарбӣ, Мадагаскар, қисми Сомали ва Ҳиндучинро забт кунад. Дар нимаи дуюми солҳои 90-уми асри XIX ва ибтидои асри XX Фаронса дар забткориҳои африқоии худ ба муқобилияти саҳти Англия дучор шуд. Камқувватии худро ҳис намуда, империализми Фаронса ҳаракат мекард, ки муносибатҳояшро бо ин мамлакат тезутунд накунад. Фаронса Олмонро душмани рақами яки худ меҳисобид. Агар муносибатҳояшро бо Англия вайрон мекард, пас бар зидди Олмон мубориза бурда наметавонист. Ин аст, ки Фаронса дар мустамликазабткунӣ муносибатҳои худро бо Англия хуб кард. Аз ҳамин сабаб, Фаронса дар

Африқо ба он борҳо гузашт карда буд. Ба Фаронса муяссар гардид, ки бо ҳамин роҳ Марокашро забт кунад. Ин восита ба Фаронса барои ба даст даровардани Камбоча, Лаос, Ветнам (Тонкин ва Аннам) ва қазираҳои зиёди уқёнуси Ором ҳам хидмат кард.

Ду ҷанги Русия бар зидди Туркия. Ҷанги солҳои 1853-1856 байни Русия ва Туркия “Ҷанги Қрим” ном гирифтааст. Русия дар зарфи садҳо сол мақсад дошт, ки нимҷазираи Қрим ва баҳри Сиёхро ба даст дарорад, вале дар ин ҷанг Туркия бо ёрии Англия ва Фаронса бар Русия ғалаба кард ва моҳҳои феврал–март соли 1856 барои бастанӣ Созишномаи сулҳ дар байни ин ду давлат дар шаҳри Париж конгресси дипломатӣ баргузор гардид. Мувофиқи шартҳои аҳдномаи сулҳи Париж Русия аз баҳри даъвои худ гузашт. Туркия бошад, мавқеи худро дар соҳилҳои шимолӣ ва шарқии баҳри Сиёҳ боз ҳам мустаҳкамтар кард.

Моҳи апрели соли 1877 ҷанги нави Русияву Туркия оғоз ёфт. Амалиёти ҷарбӣ дар ду ҷабҳа – дар Балкан ва Қарқоз ҳам дар хушкӣ ва ҳам дар баҳри Сиёҳ сурат гирифтанд. Русия бо баҳонаи ёрӣ ба муборизаи озодихонаи слав-янҳои нимҷазираи Балкан хост, ки мавқеи худро дар ин ҷо мустаҳкам карда, рақибӣ деринаи худ – Туркияро шикаст диҳад.

Дар ин ҷанг русҳо дастболо шуданд ва 3-юми март соли 1878 дар маҳаллаи Сан-Стефано наздикии Қустанания дар байни Туркия ва Русия шартномаи сулҳ ба имзо расид. Мувофиқи он Сербия ва Руминия истиқлолият ба даст дароварданд. Қисми Бесарабия, ки дар натиҷаи ҷанги Қрим аз Русия кашида гирифта шуда буд, ба Русия баргардонида шуд. Ба ивази он Руминия аз Туркия Добруҷаи Шимолиро гирифт. Булғория ҳамчун давлати тобеи Туркия ташкил ёфт, вале конгресси Берлин, ки моҳи июни соли 1878 бо ташаббуси Олмон, Англия ва Фаронса барои аз нав дида баромадани шартномаи сулҳи Сан-Стефано баргузор гардид, аксари музаффариятҳои Русияро барбод дод.

Балкан – минтақаи муқовимати давлатҳои империалистӣ. Қисми зиёди нимҷазираи Балкан дар дасти Туркияи

феодалӣ буд. Австро-Венгрия ҳам ният дошт, ки ба ин нимҷазира сар дарорад. Халқҳои Балкан барои истиқлолияти худ мубориза мебуданд, лекин ба онҳо на танҳо Туркия, балки Олмон ва Австро-Венгрия ҳам монеъ мешуданд.

Сармоядорони Олмон аз сулолаи Габсбургҳо, ки ҳукмрони Австро-Венгрия буданд, талаб мекарданд, ки дар Балкан сиёсати забткорӣ пеш бурда шавад. Соли 1908 Австро-Венгрия Салониқро забт карда, барои худ ба баҳри Эгей роҳ кушод.

Қаблан шоҳи Сербия ҷонибдори Австро-Венгрия буд, вале баъди он ки соли 1903 дар мамлакати славянии Балкан табaddулоти давлатӣ ба амал омад, вазъият тағйир ёфт. Сербия ба дӯстӣ бо Русия майл кард. Халқи серб барои аз зери ҳукмронии иқтисодии Австро-Венгрия озод шудани ватани худ муборизаи озодихоҳонаро пеш гирифт. Баъди забти Салониқ Австро-Венгрия мавқеи худро дар Балкан боз ҳам мустаҳкамтар кардани буд. Он рӯйро ба забти мамлакатҳои Балкан сар кард. Австро-Венгрия соли 1909 аз Сербия Босния ва Ҳерсеговинаро кашида гирифт. Олмон бошад, ба Балкан сар даровардани иттифоқии худро дастгирӣ намуд. Вай инро воситаи дар Балкан сустгардонии мавқеи Туркия ҳам меҳисобид. Русия муборизаи озодихоҳонаи славянҳои ҷанубиро дастгирӣ кард. Вай муқобили дар Балкан мустаҳкам гардидани мавқеи Австро-Венгрия ва Олмон буд. Италия ҳам дар ин ҷо манфиатҳои худро дошт. Соли 1900 ин давлат ҳатто бо роҳи ҳарбӣ Триполитанияро аз Туркия кашида гирифт. Соли 1912 Туркия хост, ки бо роҳи зӯрӣ онро аз Италия баргардонид, вале шикаст хӯрда, маҷбур шуд, ки Триполитанияро ба Италия вогузорад.

Сербия, Булғория ва Черногория “Иттифоқи Балкан”-ро ташкил намуда, соли 1912 бар зидди Туркия ҷанг сар карданд. Русия нисбат ба ин иттифоқ хайрхоҳ буд. Моҳи октябри ҳамон сол онҳо Туркияро торумор карданд. Дар таърих ин ҷанг **Ҷанги Якуми Балкан ном гирифт**. Ин ҷанг ва Ҷанги Дуюми Балкан, ки соли 1913 ба амал омада буд,

ҳамаи масъалаҳои давлатҳои ин нимҷазираҳо ҳал карда натавонистанд. Балкан минтақае гардид, ки мамлакатҳои империалистии Аврупо онро дар байни худ аз нав тақсим кардани буданд, лекин на ба таври мусолимотомез.

Мустамликазабтқунии империализми ИМА. ИМА баъди аз Русия харидани Аляска ба масъалаҳои дохилии худ бештар машғул шуда, ба забтқунии мустамликаҳо дертар шурӯъ кард. Он ба ин қор, асосан, дар солҳои 90-уми асри XIX оғоз намуд. Империализми ИМА диққати асосии худро ба ҷавзаҳои баҳри Кариб ва уқёнуси Ором нигаронид. Аввалин мустамликаи забткардаи ИМА ҷазираҳои Гавай буд. Вай ин ғалабаҳо аз соли 1893 то соли 1898 пурра аз худ кард. Баъди ин империализми Амрико ба мустамликаҳои Испания рӯ овард. Соли 1898 ИМА бар зидди ин давлат ҷанг эълон кард. Испанияи феодали баъди се моҳи муқовимат шикаст хӯрд. Дар натиҷаи ин, ҷазираи Пуэрто-Рикои испанӣ ба ихтиёри ИМА гузашт. Амрико Кубаро ҳам бо роҳи зӯрӣ ба худ тобед кард.

Баъди ғалаба бар Испания, ИМА забтқориҳои ҳудро ба дигар нуктаҳои қураи Замин паҳн кардан гирифт. Дар уқёнуси Ором ҷазираи Гуам ва ғалабаҳои Филиппинро забт кард. ИМА онҳоро барои ба давлатҳои Шарқи Дур сар даровардан ҳамчун таъйигоҳ истифода бурд. Ба вай муяссар шуд, ки соли 1899 барои ҳамаи давлатҳои ҷаҳон нисбати Чин сиёсати “дарҳои қушод”-ро эълон қунад. ИМА бовардошт, ки тавассути афзалияти иқтисодии худ аз ин давлат давлатҳои дигарро фишор дода мебарорад. Барои ҳамин, фаъолияти муътамадонро дар Чин ҳарҷониба истифода мебард. Бо ҳамин он дар ибтидои асри XX давлатҳои Америкаи Лотиниро ба маҷрои сиёсати хориҷии худ дохил кард. Чунин сиёсатро барои аз худ кардани канали Панама бар зидди Колумбия истифода карда буд. Ин канал соли 1914 ба истифода дода шуд. Вақте ки давлати Панама ташкил ёфт, ИМА онро маҷбур кард, ки канали Панамаро ба вай ба муҳлати сад сол ба иҷора бидиҳад. Ҳамин тариқ, ин канали навбунёд дар амал аз ИМА шуд.

Сармояи ИМА ба зудӣ ба иқтисодиёти мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ ворид шуда, аз он ҷо сармояи мамлакатҳои Аврупоро фишор дода мебаровард. Ҳамин тариқ, ИМА дар Нимкураи Ғарбӣ ҳукмрони ягона гардид. Бо вучуди ин, ИМА бо мамлакатҳои дигаре, ки тақсимои ҷаҳонро дар байни худ давом додани буданд, рақобат мекард.

Забткориҳои Ҷопон. Мустамликаҳои аввалини Ҷопон ҷазираҳои Рюкю ва Тайван буданд. Онҳоро соли 1872 ишғол карда буд. Ҷопон сипас Кореяро ба тобеияти худ дароварда, дар он ҷо ба корҳои саноатӣ тичоратӣ машғул шуд.

Ҳолати ниммустамликавии Корея ба империализми Ҷопон маъқул нашуд. Барои ҳамин, соли 1894 бо қувваи калони ғарбӣ ба Сеул ҳамла карда, қасри шоҳи Кореяро ишғол намуд. Ҳамин тариқ, ин ҷанг оғоз ёфт. Сипас лашкари Ҷопон ба қисмҳои ғарбии ҷиҳои дар Корея буда ҳуҷум кард. Бо ин ҷанги Ҷопону Чин сар шуд. Нисбат ба Чин лашкари флоти Ҷопон пурзӯртар буданд. Ба ҳамин сабаб, дар ин ҷанг Чин шикаст хӯрда, аз Ҷопон сулҳ хост. Мувофиқи ин шартномаи сулҳ Ҷопон аз Чин товони калони ҷанг гирифт ва инчунин, ҳуқуқ пайдо кард, ки дар қаламрави Чин корхонаҳои саноатии худро бисозад.

Дар масъалаи Корея ва Манҷурия Ҷопон бо Русия рақобат дошт. Ҷопонро ИМА ва Англия бар зидди Русия ҷанг андохтанд. Барои ин кор вайро бо маблағи зарурӣ ҳам таъмин менамуданд. Ин давлатҳо намеростанд, ки мавқеи русҳо дар Шарқи Дур ва ҳавзаи уқёнуси Ором мустаҳкам шавад. Солҳои 1904–1905 дар байни Ҷопон ва Русия ҷанг ба амал омад, ки дар он Русия шармандавор шикаст хӯрд. Ба Ҷопон муяссар шуд, ки Русияро ҳам аз Порт-Артур маҳрум кунад ва ҳам қисми ҷанубии ҷазираи Сахалинро аз ӯ кашида гирад. Баъди ин ғалаба мавқеи Ҷопон дар Шарқи Дур ва ҳавзаи уқёнуси Ором ниҳоят пурзӯр шуд. Дар чунин шароит Корея дигар худро аз Ҷопон муҳофизат карда наметавонист. Ба ҳамин сабаб, соли 1910 императори Корея «бо ихтиёри худ» ҳокимияти давлатиро “абадӣ” ба Ҷопон супорид. Ҷопон Кореяро ба генерал-губернатории худ табдил дод.

Империализми Чопон ба воқеаҳои Аврупо ва ҷойҳои дигари ҷаҳон бо ҷашмони ҳарисона нигоҳ мекард ва омода буд, ки дар тақсими минбаъдаи ҷаҳон ғаёлона иштирок кунад.

Ташкилҳои паймонҳои ҳарбӣ. Тунисро ишғол кардани Фаронса Италияро водор намуд, ки сарфи назар аз муҳолифатҳои дар байни Италия ва Габсбургҳо ҷойдошта ба Олмон наздик шавад. 20-уми майи соли 1882 Италия, Олмон ва Австро-Венгрия дар байни худ созишномаи ҳарбӣ бастанд, ки он дар таърих “Иттифоқи Сегона” ном гирифтааст. Мувофиқи шартномаи ин паймони ҳарбӣ дар сурати ба Италия ҳамла кардани Фаронса ду иштирокчиҳои дигари паймон, яъне Олмон ва Австро-Венгрия, ба вай ёрии ҳарбӣ мерасониданд. Чунин уҳдадориро Италия низ ба души худ гирифта буд, яъне дар сурати ба Олмон ҳамла кардани Фаронса, Италия ба вай дасти ёрӣ дароз мекард. Лекин Австро-Венгрия дар назди Олмон чунин уҳдадорӣ надошт. Сарфи назар аз ин, ҳар се ширкаткунандаи паймон бо ҳамдигар ёрии ҳарбӣ ваъда карда буданд. Онҳо уҳдадор шуданд, ки дар сурати оғози ҷанги яке аз онҳо бар зидди ягон давлат ду давлати дигари аъзои паймон мавқеи бетарафиро ихтиёр мекунанд. Танҳо ҷанги яке аз давлатҳои Иттифоқи Сегона бар зидди Фаронса истисно буд. Дар ин сурат ду давлати дигари паймон ба давлати зидди Фаронса ҷангсаркарда ёрӣ мерасониданд. Ҳамин тариқ, Иттифоқи Сегона ташкил ёфт.

Ба империализми англис империализми ҷавони Олмон, ки акнун аз Англия пеш гузашта буд, саҳт рақобат мекард. Молҳои дар Олмон истеҳсолкардашуда дар бозорҳои ҷаҳонӣ бо молҳои англисӣ бомуваффақият рақобат мекарданд. Аз ин сабаб, Олмон Англияро аз баъзе мамлакатҳо фишор дода баровард.

Як вақтҳо Англия шоҳи баҳру уқёнусҳои ҷаҳон буд. Акнун дар он ҷо ҳам мавқеи Олмон торафт пурзӯртар шудан гирифт. Вай флоти ҳарбӣ ва тичоратии пуриктидор ташкил кард. Аслиҳа ва сипоҳаш аз Англия беҳтар буд. Империализми Олмон мақсад, дошт, ки ҷаҳони тақсимшударо ба ғоидаи худ аз нав тақсим кунад ва ҳатто ҳукмрони ҷаҳон

шавад. Олмон, пеш аз ҳама, ба Англия қасд дошт. Империализми Англия ҳам мақсади Олмонро фаҳмида, ба ҷанг тайёри медид, лекин аз қувваи Олмон метарсид. Аз ҳамин сабаб, яккаву танҳо бар зидди он ҷанг кардани набуд. Ба Англия иттифоқчи лозим буд. Империалистони Фаронса ва Русия низ меҳостанд, ки мавқеи ба даст даровардаи худро аз даст надода, аз тақсимои нави ҷаҳон ҳиссаи худро бигиранд ва нагузоранд, ки Олмон ҳукмрони ҷаҳон шавад. Чунин мақсадҳо ин се давлатро бо ҳам наздик карданд.

Соли 1904 аввал Англия бо ҳамроҳии Фаронса бо номи “Антанта” (ваҳдат, ризоят) паймони ҳарбӣ баст. Тавассути ин созиш онҳо ҷанҷолҳои байниҳамдигариашонро ҳам ҳал карданд. Фаронса ҳукмронии Англияро дар Миср эътироф кард. Англия бошад, ба Фаронса имкон дод, ки Марокашро забт кунад.

Соли 1907 Англияю Русия низ бо ҳамдигар созишнома бастанд. Ин давлатҳо ҳам аз созишнома истифода бурда, ҷанҷолҳои байниҳамдигарии худро оид ба Тибет ва Эрон маслиҳатомезона ҳал карданд. Онҳо Эронро ба “минтақаҳои манфиат”-и худ тақсим карданд: ҷануби Эрон минтақаи манфиати Англия ва шимоли он минтақаи манфиати Русия шуд. Ҳамон сол дар байни Англия, Фаронса ва Русия паймони ҳарбӣ баста шуд, яъне Русия ба “Антанта” дохил шуд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Чаро муносибатҳои байни мамлакатҳои империалистӣ тезу тунд шуданд? 2. Сармоядорон барои ба тарафи худ кашидани халқ кадом роҳу воситаҳоро истифода мебарданд? 3. Зиддиятҳои байни Англия дар ҷиҳати ифода ёфта буданд? 4. Дар бораи забткориҳои империализми Фаронса мисолҳо биёред. 5. “Иттифоқи Сегона” ва “Антанта” кай ва ҷиҳати ташкил ёфтанд? 6. Дар бораи сиёсати мамлакатҳои империалистии Аврупо дар нимҷазираи Балкан нақл кунед. 7. Сиёсати “дарҳои кушод”, ки нисбати Чин эълон карда шуда буд, ҷиҳати маъно дорад? 8. Дар бораи ҷанги Ҷопон бо Чин ва Корея маълумот диҳед. 9. Кадом давлатҳои империалистӣ гунаҳкорони асосии Ҷанги Якуми Ҷаҳонӣ мебошанд? 10. Аз мавзӯи хулоса бароред.

БОБИ I

МАМЛАКАТҲОИ АВРУПО ВА АМЕРИКА

§1. АНГЛИЯ ДАР СОЛҲОИ 50-60-УМИ АСРИ XIX

Болоравии саноат ва тичорат. Дар саноат ва тичорати солҳои 50–60-уми асри XIX Англия мавқеи ҳукмронро ишғол кард. Он ба табаддулоти саноатии дар Англия ба- амаломада ва ғоратгарии бераҳмонаи мустамликаҳо вобастагӣ дошт. Яке аз сабабҳои дигари муҳимме, ки болоравии босуръати саноати Англияро таъмин кард, барҳамдиҳии усули фармонфармоию манъкунӣ ва ба ивази он дастгирӣ намудани тичорати озод мебошад. Бекор кардани қонун дар бораи нони соли 1846 ва боҷ ба молҳои Англия воридшаванда, исботи ин суҳанҳо мебошанд. Аз чунин кор саноат ва соҳибкорони Англия бурд карданд. Онҳо дар бозорҳои худ аз рақобати рақибони хориҷӣ наметарсиданд, чунки сифати молҳои англисӣ баланд буд. Дар солҳои 60-ум саноатчиёни Англия тавонистанд, ки ба Фаронса, Белгия, Италия, Австрия ва давлатҳои Олмон якҷанд шартномаҳои нафъовари тичоратӣ банданд.

Сармоядорони Англия бозорҳои ҷаҳонро бо ёрии тичорати озод аз мол пур карда, бо ин роҳ ба дастгирии сармоядорони як қатор мамлакатҳои ҷаҳон ноил шуданд. Онҳо дар мамлакатҳои худ тоҷирони Англияро дастгирӣ мекарданд. Дар навбати худ, сармоядорон ва тоҷирони он мамлакатҳо бозорҳои Англияро аз маҳсулоти кишоварзӣ таъмин карда, аз он ҷо молҳои саноатии нисбат ба мамлакатҳои худ арзонтару баландсифаттарро харида мебурданд ва бо ин роҳ даромади калон мегирифтанд.

Англия – “устохонаи ҷаҳон”. Дар солҳои 50–60-уми асри XIX Англия ба “устохонаи ҷаҳон” табдил ёфт. Дар ин мамлакат роҳи оҳан бар дигар навъҳои нақлиёт ғолиб баромад, киштиҳои бугӣ киштиҳои бодбондорро аз истифода бароварданд. Дар натиҷаи ин, аз як ҷо ба ҷойи дигар бурдани борҳо тезтар ва арзонтар шуд. Дар Англия

ин навгонӣ ба ривочу равнақи тичорату соҳибкорӣ кумак расонид.

Солҳои 1857 ва 1866 иқтисодиёти Англияро бухрони барзиёдистехсолкунӣ фаро гирифт, вале он дар ин мамлакат тамоюли рӯ ба тараққии пуравчи сармоядориро боздошта натавонист. Барои исботи ин хулоса чанд мисол меорем. Дар охири солҳои 60-ум дар Англия истехсоли ангишт нисбат ба Олмон 5 маротиба ва нисбат ба ИМА 4 баробар афзуд. Он нисфи чӯяни ҷаҳониро истехсол мекард. Муваффақияти Англия махсусан дар саноати бофандагӣ беназир буд. Солҳои 60-ум вай дар саноати худнахи пахтаро баробари ҷамъи ҳамаи мамлакатҳои ҷаҳон истифода мекард. Дар миёнаҳои асри XIX дар корхонаҳои бофандагии Англия 21 млн. дӯки механикӣ истифода бурда мешуд. Соли 1870 он ба 35 млн. адад расид. Иқтисодии ҳаракатдиҳандаҳои дарунсӯзи дар саноат ва нақлиёт маъмулбуда дар соли 1870 ба 4,5 млн. қувваи асп расид. Дар ин соҳа Англия аз Олмон 1,5 баробар ва аз Фаронса 2 баробар пеш гузашт.

Соҳти сиёсии Англия. Англия на танҳо дар саноат ва тичорат бо суръат пеш рафт, балки дар тарзи идоракунии давлат низ дигаргуниҳои ҷиддӣ ба амал овард. Дар ин давра дар Англия ҳукмронии сиёсии буржуазияи саноатӣ муқаррар гардид. Соҳти парламенти идоракунии Англия мустақкам шуд. Ҳанӯз соли 1832 палатаи ҷамоаҳо ташкил ёфта буд. Дар солҳои 50–60-ум ин палата палатаи лордҳоро фишор дода, ба неруи дуҷумдараҷа табдил дод. Ин қор таъсири сиёсии ҳокимияти маликаро хеле паст фаровард. Малика Виктория ва ҳамсари ӯ шоҳзода Алберт Саксен-Кабурги ҳамеша ба қорҳои парламент даҳолат мекарданд. Онҳо мисли пештара ҳокимиятро ба нафъи ашрофони феодалӣ ва рӯхонинён истифода бурданӣ буданд. Дигар ба малика муяссар намешуд, ки ба татбиқи қонунҳои қабулкардаи парламенти мамлакат ҳалал расонад.

Он вақт дар Англия ҳамагӣ 2 ҳизб мавҷуд буд – консерваторон (тори) ва либералҳо (виги). Аз соли 1832

сар карда, дар мамлакат, асосан, либералҳо ҳукмронӣ мекарданд, вале онҳо қонунҳо ва урфу одатҳои асримиёнагиро бекор накарданд. Додхоҳон дар додгоҳҳои Англия мисли пештара муфтиаи додгоҳиро бо либоси мантия ва мӯйсари сунӣ доир мекарданд. Донишгоҳҳои Оксфорд ва Кембриҷ соҳти табақавию ашрофии идора ва таълимро нигоҳ медоштанд.

Дар ҳукмронии Англия ҳизбҳои консервативӣ ва либералӣ бо ҳамдигар рақобат мекарданд. Гоҳ яке ва гоҳ дигаре ба сари ҳокимият меомад. Ба либералҳо муяссар шуд, ки муддати дуру дароз консерваторонро аз ҳокимият дур кунанд. Дар зарфи солҳои 1846–1868 ториҳо ҳамагӣ 3 сол дар сари қудрат буданду ҳалос, 17 соли дигари ин муддат либералҳо дар сари ҳокимият меистоданд. Онҳоро аксари гурӯҳҳои сиёсии ба ториҳо зидбуда дастгирӣ менамуданд, зеро тарзи ҳукмронии ин ҳизбро хуб меписандиданд.

Дар интиҳоботи парламентӣ ҳамон ҳизбе, ки ғолиб мебаромад, ки ба қонибдорӣ он зиёда аз нисфи интиҳобкунандагон овоз диҳанд. Ҳамон ҳизбе ғалаба карда метавонист, ки ба аксарияти оммаи халқ – соҳибкорон, сармоядорон, тоҷирон, кишоварзон ва зиёиён нафъ оварда тавонад. Сиёсати иқтисодии либералҳо ба тараққиёти саноату тиҷорат ва ба ҳаёти ҷамъиятии Англия бештар ворид шудани арзишҳои демократӣ шароити мусоид фароҳам меовард.

Ба империяи мустамликавӣ табдил ёфтани Англия. Англияи сармоядорӣ қайҳо ба сиёсати истилогаронаи ғайилона шурӯъ карда буд. Дар солҳои 50–60-уми асри XIX бошад, баъди дар Ҷанги Қрим шикаст хӯрдани Русия суръати ҷангҳои истилогаронаи Англия боз ҳам афзуд. Аз дараҷаи баланди тараққиёти иқтисодиёт ва флот истифода бурда, ҳукумати Англия бо ҳар роҳ рақибони худро аз бозорҳои ҷаҳон фишор дода мебаровард. Сиёсати хориҷии Англияро манфиатҳои сармоядорон ва вазифаҳои истилогаронаи британи муайян мекарданд. Агар манфиати сармоядорони Англия талаб мекард, ки дар ягон давлат нерӯе дастгирӣ карда шавад, ҳукумат ба ин кор мусоидат мекард. Роҳбари

хамонвақтаи либералҳо Палмерстон, ки сарвазири Англия ҳам шуда буд, боре ибраз дошт: “Британия иттифоқчиёни доимӣ надорад. Ў танҳо манфиатҳои доимӣ дорад”. Ба ин нигоҳ накарда, барои рӯйпӯш кардани мақсадҳои аслии сиёсати хориҷии мамлакат, дипломатҳои англис ҳамеша ва дар ҳама ҷо дар бораи хоҳони сулҳ будани Британияи Кабир бардурӯғ лоф мезаданд. Барои ба даст даровардани мустамликаҳо ва ё тахти таъсири худ даровардани ин ва ё он давлат сиёсатмадорони англис аз ҳар гуна баҳона истифода мебуданд. Масалан, Англия дар Шарқи Наздик тарафи Туркияро бо он сабаб гирифт, ки гӯё онро аз таҷовузи Русияи подшоҳӣ дифоъ мекарда бошад. Дар амал вай дар ин ҷо сиёсати истилогаронаи худро татбиқ намуда, Туркияи заифшударо вассали худ гардонидани буд.

Англия халқи мустамликаҳои худро бераҳмона истисмор мекард. Ин давлат дар миёнаҳои асри XIX мустамликаҳояшро ба манбаи ашёи хом ва бозори молфурӯшӣ табдил дод. Соли 1860 Англия дар Ҳиндустон нисбат ба тамоми давлатҳои Аврупо ва ИМА 2 маротиба зиёдтар газвор фурӯхтааст. Дар ҳуди ҳамин давра ҳаҷми молҳое, ки аз Англия барои фурӯш ба мамлакатҳои Шарқи Дур (Чин, Ҷопон, Корея ва ғ.) бурдааст, нисбат ба молҳое, ки дар мамлакатҳои Аврупо фурӯхта буд, якуним баробар зиёд аст. Аз се як ҳиссаи тиҷорати хориҷии Англия ба мустамликаҳо рост меомад.

Чунин тиҷорат ба ҳазинаи Англия ҳар сол садҳо миллион фунт-стерлинг даромад меовард. Соҳибкорони англис аз мустамликаҳо сарватҳои афсонавӣ гун мекарданд. Ҳамаи ин Англияро водор мекард, ки сиёсати истилогаронаи хориҷии худро давом бидиҳад. Масоҳати мустамликаҳои Англия қаламрави бузургро ташкил мекард. Аҳолии онҳо беш аз 200 миллион нафарро ташкил медод.

Дар солҳои 1856–1858 Англия, Фаронса ва Русия аз мушкилиҳои сулолаи Син истифода бурда (шӯриши тайпинҳо ба амал омада буд), ба гардани Чин Созишномаи сулҳи Тяньсзин (соли 1858)-ро бор карданд. Мувофиқи он Чин

маҷбур шуд, ки бандарҳои худро барои тичорати хориҷӣ кушояд ва ба хориҷиён иҷозат диҳад, ки ба дохили мамлакат даромада, молҳои худро бе пардохти боч фурӯшанд. Ғайр аз ин, Чин бояд ба ғолибон товони чанг ҳам меод. Соли 1860 Англия бо ҳамроҳии Фаронса ба Чин таҷовузи нав ташкил карда, шаҳри Пекинро ишғол намуда, қасрҳои императорро ғорат ва бомбаборон кард. Бо ин роҳ онҳо Чинро маҷбур карданд, ки ба шартномаи сулҳи боз ҳам асоратовартар имзо гузорад.

Дар солҳои 50-ум Англия ва ИМА ба дӯши Ҷопон низ шартномаи асоратоварро бор карданд. Дар солҳои 1856–1857 Англия бар зидди Эрон чанг карда, ба гардани ин давлат ҳам шартномаи беадолати сулҳро бор кард. Соли 1849 бошад, шӯриши сикхҳо дар музофоти Панҷоби Ҳиндустон пахш карда, истилои ин давлатро ба охир расонид. Дар натиҷаи ин, мамлакати бузурги дорои 170–190 миллион нафар аҳоли дошта ба ихтиёри ширкати бузурги “Вест-Индия” гузашт.

Дар охири солҳои 60-ум Англия бар зидди Ҳабашистон чангида, онро тобеи худ гардонид. Дар солҳои 50-60-уми асри XIX Англия дар минтақаҳои дигари кураи Замин низ сиёсати забткоронаи худро давом дод. Ҳамин тариқ, Британияи Кабир ба империяи бузурги мустанлиқавӣ табдил ёфт.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Чаро дар Англия солҳои 50-уми асри XIX саноат ва тичорат тараққӣ кард? 2. Исбот кунед, ки солҳои 50-ум ва 60-уми асри XIX Англия ба “устохонаи ҷаҳон” табдил ёфт. 3. Сохти давлатии Англияро шарҳ диҳед. 4. Он вақт дар Англия кадом ҳизбҳо фаъолият мекарданд? 5. Сиёсати хориҷии Англия дар солҳои 50-ум ва 60-уми асри XIX ба кадом мақсадҳо хизмат мекард? 6. Англия чӣ тавр ба империяи мустанлиқавӣ табдил ёфт? 7. Оё шумо дар бораи ширкати “Вест-Индия” маълумот дода метавонед? 8. Аз мавзӯи хулоса бароред.

§2. АНГЛИЯ ДАР ОХИРИ АСРИ XIX – АВВАЛИ АСРИ XX

Мавқеи аввалро дар саноат аз даст додани Англия. Солҳои 50-ум ва 60-уми асри XIX Англия давлати аз ҳама калонтарини саноатии ҷаҳон буд. Маҳз дар он ҷо аввалин шуда табaddулоти саноатӣ оғоз ёфт. Мошинҳои сермахсули англисӣ заҳмати ҳазорон одамонро сабук мекарданд. Фабрика ва заводҳои аввалин ҳам дар Англия сохта шуданд. Баъди Англия табaddулоти саноатӣ дар мамлакатҳои дигари тараққиқардаи ҷаҳон ба амал омадан гирифт.

ИМА ва Олмон дар даҳсолаҳои охири асри XIX оҳиста-оҳиста ва бемайлони дар истеҳсоли маҳсулоти маъданӣ, химиявӣ ва электротехникӣ аз “муаллими худ” – Англия пеш гузаштанд. Ҳиссаи ҷаҳонии Англия дар истеҳсолоти саноатӣ муттасил кам мешуд.

Дар солҳои 60-ум Англия нисфи ҷӯяни ҷаҳонро истеҳсол мекард, вале соли 1890 ҳамагӣ 28,7 дарсад ва соли 1913 13,2 фоизи онро истеҳсол мекардагӣ шуд. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти дигари саноатӣ ва инчунин, кишоварзӣ низ паст шудан гирифт. Ба ин ҳолат бӯҳрони иқтисодие, ки Англияро аз оғози солҳои 70-ум то аввали солҳои 90-ум фаро гирифта буд, низ сабаб шуд. Таҷҳизоти техникӣ корхонаҳои саноатии Англия кӯҳна шуд. Мамлакатҳои дигар бошанд, аз сабаби он ки тараққиёти саноатии онҳо дертар оғоз ёфта буд, имкон доштанд, ки дар истеҳсолот таҷҳизоти ҳозиразамони нисбат ба Англия сермахсултарро ба кор баранд. Аз сабаби ҷангҳои дуру дарози истилогаронааш Англия маҷбур шуд, ки бештар барои зарурати ҷанг маҳсулот барорад. Чунин давлат дер ё зуд дар рақобат бо давлатҳои дигар шикаст мехӯрад. Ҳамин тавр ҳам шуд.

Дар охири асри XIX – аввали асри XX мақоми “устохонаи ҷаҳон” аз Англия ба ИМА ва Олмон гузашт. Ин давлатҳо дар ҷаҳон мувофиқан ба ҷойҳои якум дуюм баромада, Англияро ба ҷойи сеюм фароварданд.

Дар охирҳои асри XIX – аввали асри XX якшавии сармояи саноатӣ ва сармояи бонкии Англия ба амал омад. Дар натиҷа дар мамлакат олигархияи молиявӣ ҳукмрон гардид.

Системаи сиёсии Англия дар охири асри XIX – аввали асри XX. Сохти сиёсии Англия дар рафти инқилоби буржуазӣ ва баъди он ба вучуд омада, дар охирҳои асри XIX – аввали асри XX такмил ёфтааст. Англия давлати мутлақияти парламентӣ гардид. Ҳокимияти мутлақи шоҳӣ (ё худ малика) тавассути конститутсия ва парламент маҳдуд карда шуд. Ин вақт, мисли асрҳои миёна, шоҳ дар мамлакат мақоми баланд надошт. Кабинети вазирон тамоми қорҳои амрдиҳию иҷроияро дар ихтиёри худ дошт.

Дар Англия системаи духизбии ҳокимият ба ҳукми анъана даромад. Либералҳо (виги) ва консерваторҳо (тори) мисли пештара бо навбат (кадомашро, ки интиҳобкунандагон интиҳоб кунанд) ба сари ҳокимият меомаданд. Системаи духизбӣ манфиати аксари аҳолии мамлакатро ифода мекард.

Вақте яке аз ин ҳизбҳо дар сари ҳокимият мешуд, ҳизби дигари дар оппозитсиямонда ба фаъолияти ҳизби ҳукмрон назорат мекард. Барои сиёсати давлатии гӯё нодурусташ ҳизби оппозитсионӣ ҳизби ҳукумронро ба зер танқиди саҳт мегирифт. Дар баробари ин, вай ба интиҳобкунандагон ваъдаҳои бисёр меод, ки агар дар сари ҳокимият мебуд, дар сиёсати дохилию хориҷӣ чӣ тавр рафтор мекард. Вакилони ҳизби оппозитсионӣ барои ин мақсад минбари парламентаро ҳам самаранок истифода мебарданд. Бо ҳамин роҳ, ҳизби оппозитсионӣ то интиҳоботи оянда диққати интиҳобкунандагонро ба тарафи худ мекашид. Дар интиҳоботи парламентӣ қадом ҳизбе, ки ғолиб мебаромад, кабинети вазиронро ташкил мекард ва намояндаи он сарвазир таъйин карда мешуд. Ҳамин тариқ, аз соли 1868 сар қарда, то саршавии Чанги Якуми Ҷаҳонӣ ҳамдигарро иваз намуда, намояндагони ин ҳизбҳо – гоҳ Гладстону Дизраели ва гоҳ Чемберлену Солсбери

ба ҳукумати Англия роҳбарӣ карданд. Яке ба заҳматкашон гузашт мекард, дигаре ба инҳисорҳо, яке дар сиёсати хориҷӣ муваффақият ба даст меоварду дигараш дар сиёсати дохилӣ. Баъзан ҳукмронии ин ва ё он ҳизби сиёсӣ дар ҳамаи ин самтҳо бомуваффақият сурат мегирифт. Дар ин маврид интиҳобкунандагон ҳамон ҳукумат, дурусттараш ҳамон ҳизби ҳукмронро аз нав интиҳоб менамуданд. Системаи духизбӣ моҳияти системаи демократии Англияи онвақтаро ифода мекард.

Моҳияти империализми Англия. Кабинети Гладстон, ки соли 1868 ба сари ҳокимият омад, ба сиёсати дохилӣ бештар аҳаммият дод. Аз ҷумла, он дар интиҳобот ба парламент овоздиҳии пинҳонии интиҳобкунандагонро ҷорӣ намуд, тред-юнионҳоро қонунӣ гардонид. Ин ҳукумат ислоҳоти додгоҳиро ба амал баровард, хариду фурӯши мансабҳои ҳарбиро манъ кард, барои ходимони давлатӣ имтиҳон ҷорӣ намуд. Ин қонунҳо хуб буданд, вале қонун дар бораи дар назди корхонаҳо манъ карда шудани ташкили гирдиҳамоиҳо бар зидди заҳматкашон буд. Шояд аз ҳамин сабаб бошад, ки дар интиҳоботи соли 1876 ҳизби либералӣ шикаст хӯрд. Соли 1876–1880 ба кабинети вазирон консерватор Дизраели роҳбарӣ кард.

Консерваторҳо бештар ба сиёсати истилогаронаи хориҷӣ машғул шуданд. Дизраели боре изҳор карда буд, ки Англия “аз ислоҳот монда шудааст”. Барои ҳамин вай бояд “дам гирад”.

Соли 1875 Дизраели бо ҳилаю найранг аз ҳокими Миср саҳмияҳои зиёди Канали Суэтро харида гирифта, Англияро шарикӣ сохтмони ин канал гардонид. Соли 1876 Дизраели малика Викторияро “Императорбонуи Ҳиндустон” эълон кард. Малика бошад, барои дар мустамликазабткунии Англия корнамоӣ кардан, ба Дизраели унвонҳои фахрӣ–граф Биконсфилд ва лордро тухфа кард.

Кабинети консерваторҳо дар Шарқи Наздику Миёна ва дар Африқои Ҷанубӣ сиёсати истилогаронаро пеш гирифт. Дар сиёсати шарқии худ империализми Англия ба Туркияи

феодалӣ така мекард. Туркия барои вай ҳам бозори мувофиқи молфурӯшию сармоягузорӣ ва ҳам барои давом додани истилои Балкану Шарқи Наздик такагоҳи боэътимод буд. Соли 1878 Англия ба ивази дастгирии Туркия дар ҷанги солҳои 1877–1878 бар зидди Русия аз Туркия ҷазираи Кипро ғасб кард.

Англия нисбати Эрону Афғонистон ҳам сиёсати забткоронаро пеш гирифт. Дизраели баҳона кард, ки гӯё Англия ин мамлакатҳоро аз тобеияти Русия наҷот меода бошад.

Соли 1879 Англия бо “ташрифи махсус” ба Афғонистон дастаи калони ҳарбӣ фиристод, лекин афғонҳо онро ба ҳоки давлати худ дохил шудан намонданд. Ин амал барои бар зидди Афғонистони соҳибхатиёр сар кардани амалиёти ҳарбии Англия баҳона шуд. Ба Англия муяссар шуд, ки муваққатан дар ин ҷо ба комёбӣ ноил шавад. Афғонистон ба Англия тобеъ шуд.

Империализми Англия дар охири асри XIX – аввали асри XX ҳам сиёсати истилогаронаи худро идома дод, лекин акнун ин сиёсат дигар ба он вобастагӣ надошт, ки ҳокимияти сиёсӣ дар дасти консерваторҳо аст ва ё дар дасти либералҳо. Дар ин давра Англия ба империяи бузурги мустамликавӣ табдил ёфт. Аз ин рӯ, империализми англис мустамликавӣ буд.

Ҷанги Англия бо Бурҳо. Дар баробари соли 1898 ишғол кардани Миср ва Судони Шарқӣ ва аз он ҷо фишор дода баровардани сипоҳи Фаронса, империализми англис аз нав ба истилои Африқо даст зад. Вақте ки дар Трансваал қонҳои тилло ёфт шуданд, соҳибкорони англис истилои он ҷоро тезониданд. Онҳо Трансваалро забт намуда, ба истехсоли тилло шурӯъ намуданд. Бурҳо, ки аслан аз авлоди Ҳолландиҳои дар асри XVII дар Африқо сокиншуда буданд, ба истилогариҳои англисҳо дар Африқои Ҷанубӣ муқобилияти саҳт нишон доданд. Моҳи октябри соли 1899 Англия ба Ҷумҳурии Дарёи Норинҷӣ ва Трансваал ҳучум кард. Бо ҳамин, ҷанги Англия ва Бурҳо оғоз ёфт. Бурҳо

бар зидди империалистони англис далерона муқобилият нишон медоданд. Ин чанг беш аз ду сол давом кард. Дар чанги зидди Англия аҳолии муқимии ин ҷо – сиёҳпӯстон Бурҳоро дастгирӣ накарданд, чунки Бурҳо нисбати онҳо муносибати душманона доштанд. Охиста-охиста Бурҳо дар чанг шикаст хӯрданд ва соли 1902 маҷбур шуданд, ки ба созишномаи сулҳ бо Англия имзо гузоранд. Мувофиқи он Трансваал ва Ҷумҳурии Дарёи Норинҷӣ ба мулкҳои англисӣ табдил ёфтанд. Дар баробари ин, Англия уҳдадор шуд, ки ба ин давлатҳо истиқлолият медиҳад. Соли 1910 Трансваал ва Ҷумҳурии Дарёи Норинҷӣ бо ҳамроҳии мулкҳои дигари англисии Африқои Ҷанубӣ – Кап ва Натал дар федератсия муттаҳид карда шуда, “Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ” номгузорӣ шуданд. Баъд Англия ин иттифоқро ба доминиони худ табдил дод.

Дар Африқои Ҷанубӣ ҳам империализми Англия супориши сармоядоронро иҷро кард. Марзҳои империя аз ҳисоби давлатҳои ин қитъа боз ҳам васеътар карда шуданд. Истилогариҳои империализми Англия бо чангҳои вай дар Африқо ба охир нарасиданд.

Ҳаракати касабавӣ. Ташкилҳои ҳизби лейбористӣ. Дар муборизаи худ заҳматкашони англис воситаи хуб доштанд. Тавассути тред-юнионҳо ба мошинсозҳо муяссар шуд, ки дарозии ҳафтаи кориро то 54 соат кам кунанд. Тред-юнионҳо тавонистанд, ки дар интиҳоботи соли 1874 ду номзоди худро ба вакилии парламент гузаронанд.

Дар соли 80-ум бӯҳрони иқтисодии пурзӯре ба амал омад. Натиҷаи ҳамин буд, ки дар Лондон ва дар шаҳрҳои дигари мамлакат гирдиҳамоиҳои оммавӣ барпо шуданд.

13-уми ноябри соли 1887 барои пароканда кардани гирдиҳамоие, ки дар майдони Трафалгари Лондон барпо шуда буд, пулис ба кор бурда шуд. Киштисозҳо ва коргарони заводҳои газ корпартой карданд. Ба онҳо муяссар шуд, ки ба иҷрои баъзе талабҳои худ ноил шаванд. Соҳибкорон рӯзи кории газистехсолкунандагонро то ба 8 соат кам карданд. Коргарон дар ин солҳо чандин созмонҳои худро ташкил

намуданд, ба монанди “Лигаи намояндагии коргарӣ”, “Кумитаи кооперативи миллӣ” ва “Тред-юнионҳо”. Онҳо барои ҳифзи ҳуқуқҳои коргарон фаъолият мекарданд.

Дар аввали асри XX аҳоли иҷтимоии коргарон ва табақаҳои дигари заҳматкашон бадтар шуд. Нарху наво мутасил баланд мешуд. Қурби фунт-стерлинг то ба 19 дарсад поён фурумад. Аҳоли коргаронро бекорӣ боз ҳам вазнинтар кард. Дар байни коргарони баландихтисос бекорон 4,9 дарсадро ташкил мекарданд.

Барои паст гардидани шиддати ҳаракати корпартоӣ сармоядорон ҳаракат мекарданд, ки чораҳои таъсирбахш ёбанд. Чунин лаҳза барои онҳо фаро расид. Дар Уэлси Чанубӣ ширкати роҳи оҳан тавассути додгоҳ аз тред-юнионҳо талаб кард, ки зарари аз корпартоии коргарон дидаи ширкатро ҷуброн кунанд. Додгоҳ талаби ин ширкатро қонун гардонид. Тред-юнионҳо ба парламент муроҷиат карданд, вале дар он ҷо ҳам масъала ба ғоидаи соҳибони ширкати роҳи оҳан ҳал гардид. Ҳазинаи иттифокҳои касаба ҳолӣ шуд. Минбаъд бар зидди соҳибкорон тавассути тред-юнионҳо мубориза бурдан амри муҳол шуд, чунки баъди ҳар корпартоӣ соҳибкорон аз онҳо ҷарима мерӯғиданд.

Соли 1900 конфронси махсуси тред-юнионҳо қарор қабул кард, ки Кумитаи намояндагии коргарӣ ташкил карда шавад. Ба он тред-юнионҳо, ҳизби озоди коргарӣ, федератсияи сотсиал-демократӣ ва созмонҳои дигари заҳматкашон дохил шуданд. Соли 1905 Кумита номи Ҳизби лейбористиро гирифт. Ин ҳизб дар байни заҳматкашон бо тезӣ обрӯи калон пайдо кард. Натиҷаи ҳамин буд, ки дар интихоботи соли 1906 ба ин ҳизб муяссар шуд, ки 29 номзади худро соҳиби ваколатномаҳои вакилии парламент гардонад. Бо ҳамин, фаъолияти ҳизби нави сиёсии Англия сар шуд. Акнун дар Англия барои ҳокимияти давлатӣ се ҳизби сиёсӣ мубориза мебуд – Ҳизби консерваторӣ, Ҳизби либералӣ ва Ҳизби лейбористӣ.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Бо кадом сабабҳо Англия дар охири асри XIX дар саноат, дар ҷаҳон, мавқеи аввалро аз даст дод? 2. Ба давраи империализм дохил шудани Англия чӣ тавр ба амал омад? 3. Дар бораи фаъолияти ширкатҳои инҳисорӣ ва банкҳои Англия маълумот диҳед. 4. Сохти давлатии Англияи нимаи дуоми асри XIX – аввали асри XIX-ро шарҳ диҳед. 5. Дар бораи системаи духизбии идоракунии индавраинаи Англия чӣҳо медонед? 6. Дар бораи ҷанги Англия бо Бурҳо нақл кунед. Чаро сиёҳпӯстон дар мубориза бар зидди Англия Бурҳоро дастгирӣ накарданд? 7. Аз мавзӯё хулоса бароред.

§ 3. МУТТАҲИДШАВИИ ИТАЛИЯ

Италия баъд аз инқилоби буржуазӣ. Баъди шикаст хӯрдани инқилоби буржуазӣ, Италия мисли пештара пароканда буд. Ҳокимияти Габсбургҳо дар вилояти Лонбардияю Венетсия аз нав барқарор карда шуд. Таъсири Австрия ба Модену Парма ва Тоскана аз нав пурзӯр гардид. Бо ёрии Австрия мутлақиятҳои сарнагуншуда – сулолаи Габсбургҳо боз ба ин ҷойҳо баргаштанд. Барои таъмини амниятшон ба пойтахтҳои онҳо сипоҳи Австрия дароварда шуд. Дар Рим бошад, аз соли 1849 сар карда, гарнизони Фаронса мустақкам буд. Дар шохигарии ҳар ду Ситилия “шоҳ-бомба” – Фердинанди II бар халқи худ бедодгарию давом медод.

Виктор– Эммануили II

Ҳарчанд ӯ расман конститутсияро бе-кор накарда бошад ҳам, дар амал режими мутлақи террористиро аз нав барқарор кард. Баъди соли 1849 танҳо дар Пемонт сохти конститутсионӣ боқӣ монд. Мардуми ин ҷо аз баъзе озодихоӣ демократӣ истифода мебарданд. Шох Виктор – Эммануили II шахси озодандешу демократичоз буд. Ӯ ҳатто ба ватандӯстони аз дасти шохҳои дигар гурехта паноҳгоҳи сиёсӣ медод.

Сарфи назар аз мавҷудияти иртиқои сиёсӣ дар Италия, ҳаракати миллию озодихоӣ қатъ нагардид. Буржуазия ва

аҳли заҳмат ба хӯчаинии ачнабиён дар Италияи Шимолӣ ва чойҳои дигари он оштинопазир буданд. Баъд аз инқилоб ва қатъ шудани бухрони иқтисодии солҳои 1847–1848 давраи болоравии нави иқтисодиёт оғоз ёфт. Он хусуан дар Пемонт ба назар мерасид. Дар ин ҷо истехсолоти калони соҳибкорӣ ба вучуд меомад. Фабрикаю заводҳои нав сохта мешуданд. Сохтмони роҳи оҳан идома меёфт. То соли 1859 дар Италия аллакай 1700 километр роҳи оҳан сохта шуд. Аз ҷумла, дар Пемонт – 850 километр. Дар баробари болоравии саноат тичорат ҳам пеш мерафт. Бандари Генуя дар Баҳри Миёназамин мавқеи худро аз нав барқарор кард. Ин ҳама буржуазияро барои озодии миллии Италия ба мубориза меҳонд.

Камилло Кавур

Оғози ҷанги Италия бар зидди Австрия. Ҷанги зидди Австрия моҳи апрели соли 1859 оғоз ёфт. Тобистони ҳамон сол лашкари Фаронса ва Сардиния сипоҳи Австрияро шикаст дода, Ломбардияро ба даст даровард. Ин ғалаба авҷи ҳаракати халқи инқилобиро дар Италия аз нав ба вучуд овард. Дар як қатор давлатҳои хурду калони он инқилоб ба амал омад. Инқилоб қариб ҳамаи мулкҳои Попро ҳам фаро гирифт. Мардум талаб мекарданд, ки давлатҳои Италия дар давлати ягонаи миллии муттаҳид карда шаванд.

Дар Флоренсия (пойтахти Тоскана) шӯриш ба амал омад. Он герсоги маҳаллиро маҷбур кард, ки ба Венетсия гурезад. Чунин воқеаҳо дар Модена ва Парма ҳам ба амал омаданд.

Нокомиҳо дар роҳи муттаҳидкунӣ. Ба муборизаи зидди истилогарони австриягӣ Ҷузеппа Гарибалди низ ҳамроҳ шуд. Ӯ бо дастаҳои худ ба лашкари Пемонт ворид шуда, дар рутбаи генералӣ ба ихтиёриён фармондеҳӣ мекард. Ин иқдоми ватандӯстонаи Гарибалди ба болоравии рӯҳияи инқилобии мардум сабабгור шуд. Ӯ бо ҳамроҳии баҳодурони худ ба Ломбардия зада даромад. Вайро аҳолии ин ҷо ба

хурсандии бепоён пешвоз гирифт. Гарибалди австриягиҳоро шикаст дод.

Мардум боварии комил дошт, ки акнун ғалаба бар Австрия таъмин мегардад, вале Наполеони III Камилло Кавуро фиреб дод. Ў 11-уми августи соли 1859 бо императори Австрия Франс–Иосиф дар шаҳри Виллефранк вохӯрда, ғайричашмдошти италиявиҳо бо ӯ оштӣ шуд ва бо Австрия созишномаи сулхро имзо кард. Мувофиқи созишнома ба Пемонт танҳо Ломбардия гузашт, вилояти Венетсия дар ихтиёри Австрия монд. Ҳокимияти олий дар нимҷазираи Апеннин ба Виктор–Эммануили II нею ба дасти душмани муттаҳидшавии Италия – Пони Рим Пийи I супурда шуд. Ба Моден, Парма ва Тоскана Габбсбургҳои аз он ҷойҳо пешкардашуда баргаштанд.

Чаро Наполеони III ин корро кард? Ў намехост, ки дар ҳавзаи Баҳри Миёназамин Италияи муттаҳид ҳукмрон гардад. Барои Фаронса Италияи пароканда ғоиданоктар буд.

Шартҳои Созишномаи Виллефранк қаҳру ғазаби халқи Италияро ба вучуд оварданд. Созиши императори Фаронса – Наполеони III бо Австралия ва бор кардани идораи худ бар Италия боварии мардумро ба ҳукумати Виктор – Эммануили II хеле паст кард.

Дасисаҳои Наполеони III, очизии шоҳҳои Италия ва хиёнати Папаи Рим – Пийи I муборизаи озодихоҳонаи халқро боз ҳам баландтар кард. Акнун муттаҳид кардани Италия “аз поён”, яъне бо роҳи инқилобӣ ба ҳамла омада метавонист.

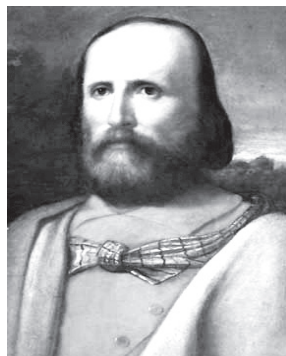

Моҳи апрели соли 1860 дар Палермо шӯриш ба амал омад, вале лашкари шоҳ онро зуд пахш кард. Баъди ин демократи ҷумҳурияҳои Шимол Мадзини ва ҳамсафони ӯ қарор доданд, ки ба ҷанубиҳо ёрӣ расонанд.

Љузеппа Гарибалди. Аз шаҳри Генуя, Папаи Рим Пийи IX ки он дар шимоли Италия воқеъ аст, бо

сардории Чузеппа Гарибалди дар 2 киштии калон дастаи бузурги ихтиёрон, ки дар тан либоси сурх доштанд ва онҳоро “куртасурхҳо” меномиданд, ба ҷониби Ситсилия раҳсипор шуданд.

Дастаи Гарибалди ба соҳили ҷазираи Ситсилия бомуваффақият лангар партофта, ба амалиёти ҳарбӣ шурӯъ кард. Ба дастаи ӯ гурӯҳ-гурӯҳ деҳқонони ҷазира дохил мешуданд. Дастаи “куртасурхҳо” дар муддати кӯтоҳтарин сершумору пурзӯр гардид. Ин имконият дод, ки дар наздикии Калафими ба лашкари бар зидди Гарибалди равонкардаи шоҳ голиб барояд. Ҷангҳои вазнин ҳангоми ҷангҳои пойтахти ҷазира – шаҳри Палерморо ба амал омаданд. Хушбахтона, ин дам шаҳриро шӯриш бардошта, ба тарафи Гарибалди гузашта, ба ӯ барои тезтар ба даст даровардани шаҳр ёрӣ расониданд.

Чузеппа Гарибалди

Моҳи августи соли 1860 “куртасурхҳо” ба Калабрия ворид шуданд ва лашкаркашии афсонавии қаҳрамононаи худро ба Неапол оғоз карданд. 7-уми сентябр Гарибалди бо сипоҳи худ ботантана ба пойтахти шоҳигарии ҳар ду Ситсилия ворид гашт. Аз он ҷо шоҳ Франсискои II базӯр гурехта

Гарибалдичиён ҳангоми ҷанг дар кӯчаҳои Палермо соли 1860

тавонист. Ба ин нигоҳ накарда, неруи шоҳ ҳанӯз пурқувват буд, вале 1-уми октябри соли 1860 лашкари халқӣ онро дар наздикии дарёи Волтурно торумор кард.

Чузеппа Гарибалди дар рафти лашкаркашиаш имтиёзҳои зиёди дворянҳо, рӯҳониён

ва андозҳои вазнини кишоварзонро бекор кард. Барои ин халқи одӣ дар ҳама ҷо “куртасурхҳо”-ро чун ёру бародарони худ пешвоз мегирифт.

Анҷомёбии муттаҳидшавии Италия. Заминдорони калон аз обрӯи беандоза бузурги Гарибалди дар ташвиш монда буданд. Аз ҳамин сабаб, онҳо барои ёрӣ ба Виктор–Эммануили III ва Камилло Кавур муроҷиат карданд. Гарибалди чораҳоеро амалӣ мекард, ки ба ғоидаи аҳли заҳматкаш буданд. Барои ҳамин ҳам ба ӯ бар зидди ҳокимони мутлақи Италия мубориза бурдан кори осон буд.

Гарибалди мақсадҳои начиб дошт. Ӯ ба ғояҳои истиқлолияти миллӣ содиқ буд. Бинобар ин, ба лашкари Сардиния муқобилате нишон надода, бе мубориза ҳокимияти ин ҷоро ба шоҳ Виктор – Эммануили II супорид. Баъди ин либералҳо барои бо Шимол муттаҳид сохтани Ҷануб раёйпурсӣ гузаронида ба мақсадашон расиданд. Акнун муттаҳид кардани Италия “аз поён” ба охир расид. Идомаи он “аз боло” сурат гирифт.

Баъди бо Шимол муттаҳид кардани Ҷануб, Конституцияи нави Италия қорӣ карда шуд, ки он ба Конституцияе, ки соли 1848 дар Пемонт қорӣ карда шуда буд, монандӣ дошт. Дар Италия парламенти дупалата–сенат ва палатаи вакилон ташкил карда шуд. Он барои интиҳобот ба парламент меъёри баланди молумулкӣ дошт. Барои ҳамин, дар аввал танҳо 2,5 дарсади аҳоли ҳуқуқи интиҳоботӣ гирифту халос. Шоҳ бо монархи конституционӣ муттаҳид шуд.

Муттаҳидшавии Италия дар ин вақт ҳанӯз ба охир нарасида буд. Дар вилояти Венетсия мисли пештара австриягҳо ҳӯчаин буданд. Дар Рим бошад, Папаи Пийи I ҳукмрон буд. Муттаҳидшавии пурраи Италия “аз боло” дар зери роҳбарии Виктор–Эммануили II ба амал омад. Ӯ дар

Виктор–Эммануили II

муддати дуру дароз барои ин кор бар зидди душманони муттаҳидшавии Италия мубориза бурд ва ниҳоят баъд аз ишғол карда шудани “шаҳри абадӣ” – Рим муттаҳидкунии мамлакатро ба охир расонид. Италия бо ҳамин ба давлати муттаҳиди ягона табдил ёфт.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Баъд аз шикасти инқилобии буржуазии солҳои 1848–1849 дар Италия чӣ дигаргуниҳо ба амал омаданд? 2. Камилло Кавур кӣ буд ва ӯ дар роҳи муттаҳидкунии Италия чӣ корхоро иҷро кард? 3. Ба саволҳои омӯзгор ва ҳамдарсонатон аз рӯйи харитаи Италия ҷавоб диҳед. 4. Саҳми Виктор–Эммануили II-ро дар муттаҳидкунии Италия баён намоед. 5. Кӣ ва чӣ тавр муттаҳидкунии Италияро ба анҷом расонид? 6. Аз мавзӯ ҳулоса бароред.

§ 4. ЧАНГИ ФАРОНСА ВА ПРУССИЯ

Сабабҳо ва мақсадҳои ҷанг. Баъди дар соли 1866 дар ҳаёти 22 давлати олмонӣ ташкил ёфтани Иттифоқи давлатҳои Олмони Шимолӣ, муносибатҳои байни Фаронса ва Олмон тезутунд шудан гирифтанд.

Дар охириҳои солҳои 60-ум режими наполеони Фаронсаро бухрон фаро гирифт. Империяи дуҷум дигар дар байни оммаи халқ тақягоҳи бозътимод надошт. Мардум аз он

Седани дар муҳосирамонда

норозӣ буд. Ин режим танҳо тавассути ҷанг мустақар мемонд. Рақиби ҷангии Фаронса пешакӣ маълум буд. Ҷанг бояд бар зидди Пруссия оғоз меёфт. Наполеони III дар назди худ мақсад гузошт, ки бо як зарбаи ҳалокатовар ин давлатро шикаст дода, Иттифоқи давлатҳои Олмони Шимолиро барҳам занад. Бо ин роҳ имкон надихад, ки Олмони ягонаи пурзӯр ташкил карда шавад.

Наполеони III

Чанд сол қабл дар ҷанҷолҳои байни давлатҳои Олмон Фаронса мақоми ҳакамро иҷро мекард, вале, вақте Пруссия дар ҷанги зидди Австрия ғолиб баромад, вазъият тағйир ёфт. Пруссия боварӣ ҳосил кард, ки акнун қудрат дорад давлатҳои Олмонро “аз боло” тавассути қувва муттаҳид созад. Фаронса бошад, меҳост, ки мақоми ҳакамии худро бар давлатҳои олмонӣ боз аз нав барқарор кунад. Фаронса душмани ашаддӣ муттаҳидкунии давлатҳои олмонӣ буд. Агар пеш бар Фаронса ғолиб баромада метавонистанд, пас беамоният, дар давлати ягонаи милли муттаҳидшавии давлатҳои Олмон ба амал омада метавонист. Аз ин рӯ, ҳар ду тараф ҳам ба ҷанги дар пешистода манфиатдор буданд.

Шикасти Фаронса дар оғози ҷанг. 19-уми июли соли 1870 Наполеони III бо Пруссия ҷанг эълон кард. Дар ин ҷанг фаронсавиро ба ғалабаи осон умед мебастанд, вале лашкари муттаҳидаи давлатҳои олмонӣ ба ҷанг тайёрии пухта дида буд. Ҳанӯз дар муборизаҳои наздисарҳадӣ Фаронса ташаббусро аз даст дод. Аз аввали ҷанг ташаббусро Олмон ба даст гирифт. Як қисм лашкари Фаронса аз сабаби беҳунарии лашкаркашон дар қалъаи Метс, ки он дар сарҳади шарқӣ буд, ба муҳосираи лашкари Олмон афтода, торумор гардид. Қисми дигари сипоҳи Фаронса, ки Наполеони III ҳамроҳи он буд, ба ёрии лашкари дар қалъаи Метсии бамуҳосираафтода шитофт. Ин нерухоро лашкари Олмон дар пастхамии Седан “пешвоз” гирифт. Дар ин ҷо муҳорибаи шадиде ба

амал омад, ки дар натиҷаи он лашкари Фаронса шармандавор шикаст хӯрд. 2-юми сентябри соли 1870 Наполеони III фармуд, ки барои таслим шудан парчами сафед бардошта шавад. Ғайр аз ҳазорон нафари куштаю ярадоршуда, 80 ҳазор афсару аскарони Фаронса ба душман асир афтоданд.

Дар назди Седан шармандавор шикаст хӯрдани лашкари Фаронса аз пӯсида рафтани Империяи Дуюми Фаронса дарак меод.

Инқилоби 4-уми сентябри соли 1870. Даре нагузашта, ҳабари шикаст хӯрдани лашкари Фаронса ба Париж расида, қаҳру ғазаби бепоёни мардуми одиро ба вучуд овард. 4-уми сентябр мардуми пойтахт ба кӯчаҳои шаҳр баромада, аз нав барқарор кардани ҷумҳурӣ ва муҳофизати ватанро тақозо кард. Онҳо дар якҷанд соат аввал бинои Иморати Қонунбарор ва Ратушаи шаҳрӣ ва баъд тамоми шаҳрро ба даст дароварданд. Он рӯз халқ бар ҳокимияти император Наполеони III ғалаба кард. Фаронса ҷумҳурӣ эълон карда шуд.

Инқилоби сентябри соли 1870 дар таърихи Фаронса инқилоби чорумин буд. Ҳарчанд дар он ҷо мардуми одӣ ғалаба карда бошад ҳам, буржуазияи дар ин кор таҷрибадори Фаронса аз он истифода бурда, аз рӯзи аввали инқилоб ҳокимиятро ба даст гирифт ва ҳукумати муваққатириро ташкил намуд.

Ҳукумати «хиёнати миллӣ». Ҳукумати муваққатии буржуазие, ки ташкил ёфт, рӯҳияи ватандӯстонаи мардумро ба ҳисоб нагирифта наметавонист. Барои ҳамин, худро ҳукумати “Наҷоти Миллӣ” номид.

Вазири корҳои хориҷӣ Жюл Фарв ба халқи башӯромада эълон кард, ки ҳаргиз ягон ваҷаб замин ва ягон санги қалъахоро нахоҳад дод. Ин суҳанҳо гапфурӯшии авомфиребонаи рӯйрост буданд. Барои муҳофизати Париж сокинони онро мусаллаҳ кардан лозим меомад, вале ин кор ба ақидаи ҳукумат маънии мусаллаҳ кардани инқилобро дошт. Ҳукумати муваққатӣ аз ин иқдом метарсид. Вай намехост, ки халқи мусаллаҳшуда ба муборизаи зидди истилогарон бархезад. Ин қувва метавонист, дар қатори истилогарони Пруссия ҳукумати муваққатириро ҳам рӯфта партояд.

Аз ҳамин сабаб, Ҳукумати муваққатӣ меҳост, ки тезтар бо Пруссия забон як кунад. 27-уми сентябр лашкаре, ки ба он дар Метс генерал Базен фармондеҳӣ мекард, ба душман таслим шуд. Дар натиҷа 173 ҳазор нафар афсару аскарони Фаронса асир афтоданд. Пруссиягӣҳо инчунин лавозимоти ҳарбии зиёде ғанимат гирифтанд. Баъди ин лашкари 230 ҳазорнафараи Пруссия бе ягон мушкилии ҷиддие ба тарафи Париж ҳаракат карда, онро муҳосира намуд. Ҳукумат бошад, барои муҳофизат кардани шаҳр чорае надид.

18-ум – 20-уми сентябри соли 1870 Ҳукумати муваққатӣ пинҳонӣ бо сарвазири Пруссия Бисмарк вохӯрд, пешакӣ дар бораи сулҳ аҳду паймон кард. Баъд бо Пруссия созишномаи сулҳи таслимшавӣ бааст. Даре нагузашта, ин хиёнат ба халқ маълум гардид. Омма ҳукумати “Наҷоти Миллӣ”-ро ҳукумати “Хиёрати Миллӣ” номид.

Муқовимати халқ бар зидди истилогарон. Он ҷанговароне, ки ба душман таслим нашуда ҷон ба саломат бурда буданд, ба сафҳои дастаҳои “Франтиреро” (“Тирандозони озод”) дохил шуда, бар зидди истилогарон қаҳрамонона меҷангиданд. Дар ақибгоҳи душман дастаҳои партизанӣ ташкил карда шуданд. Онҳо ба ситодҳои душманон ҳучум мекарданд. Аз дасти ин партизанҳо ҳар рӯз садҳо душман кушта мешуданд. Истилогарони Пруссия шаҳру деҳотро оташ зада, ба ҳок яксон мекарданд.

Аҳволи Париж ниҳоят вазнин буд. Мардуми дар муҳосирамонда баҳодуруна муқобилат нишон медод. Дар шаҳр гуруснагӣ ҳукмрон буд. Одамон маҷбур мешуданд, ки сагу муш ва зоғу гурбаҳоро хӯрда, аз мурдан раҳо ёбанд.

Ҳазорон нафар парижӣҳо ба Горди Миллӣ дохил мешуданд. Моҳи октябри соли 1870 шумораи он ба 250 ҳазор нафар расид.

Ҳукумати муваққатӣ ҳамоно хиёрати худро ба халқи Фаронса идома медод. Вай охири моҳи январӣ соли 1871 бо Олмон сулҳи муваққатӣ бааст. Баъди ҷанде дар шаҳри Франкфурти лаби Майн Созишномаи сулҳи Фаронсаю Олмон ба имзо расид. Ҳукумати Фаронса розӣ шуд, ки

музофотҳои Элзес ва Лотарингияро ба Пруссия диҳад. Бисмарк акнун намояндаи тамоми Олмон шуд, чунки давлатҳои Олмон воқеан муттаҳид шуданд. Дар ин бора ӯ ба оламиён эълон намуд.

Халқ дар назди толори Маҷлиси кунунбарор, 4-уми сентябри соли 1870

Аъзои ҳукумати Фаронса дар ғами мансабҳои худ буданд. Барои дар сари ҳокимият мондан, саросемавор дар Маҷлиси Миллӣ интиҳобот гузарониданд. Буржуазия кишоварзон ва як қисми табақаҳои дигари аҳолиро, ки аз мақсаду маккорихои ҳукумат хуб оғаҳӣ надоштанд ва ҳам шохпараст буданд, истифода бурда, дар интиҳобот ғолиб баромад. Маҷлиси Миллии навинтиҳобшуда бо сардории Тьер ҳукумати зиддиҳалқиро ташкил намуд. Ҳукуматдорони Олмон аз натиҷаи интиҳоботи Фаронса қаноатманд буданд. Онҳо уҳдадор шуданд, ки ҳукумати Тьерро дар Париж муҳофизат кунанд ва нагузоранд, ки дар ин шаҳр аз нав инқилоб сар занад.

Ташкилҳои Коммунаи Париж. Муқобилат бар зидди истилогарони Олмон ва душманони дохилиро Горди Миллӣ ба уҳда дошт. Ҷанговарони он аз байни худашон Кумитаи Марказии Горди Миллиро интиҳоб карданд. Ба Горди Миллӣ ҳукумати Тьер ягон хел ёрие намерасонид. Вай ҳатто ба гордчиён маош ҳам намедод. Гузашта аз ин, Тьер фармуд, ки Горди Миллӣ бешилоҳ карда шавад.

Коммунаи Париж

Гордчиён дар балан-
дии Монмартра ҷой ги-
рифтанд. 18-уми март
соли 1871 аскарони ҳуку-
матӣ ба онҳо ҳамла кар-
данд. Бонги изтироб зада
шуд. Мардumi Париж
бапо хест. Дастаҳои Горди
Миллӣ ба неруҳои ҳуку-
матӣ зарбаи ҳалокатовар

заданд. То зуҳр дар Париж ҳокимият ба дасти Горди Миллӣ гузашт. Шӯриши халқӣ ғалаба кард. КМ Горди Миллӣ ба Ҳукумати Инқилобии Мардumi захматкаши Париж табдил дода шуд. Ҳукумати Тиер ба Версал гурехт. Кумитаи мар-кази Горди Миллӣ ба таври фаврӣ ба Коммунаи Париж ин-тиҳобот гузаронид. Дар он захматкашон ғолиб баромаданд.

Коммунаи Париж дар муддати кӯтоҳи мавҷудияти худ ба манфиати мардум чораҳои зиёдеро ба амал баровард. Дар байни онҳо барҳам додани лашкари куҳна ва ташки-ли лашкари нав, моликияти ҷамъиятӣ эълон кардани воси-таҳои истеҳсолот, манъи ҷаримаю ғоизситонӣ аз маош, манъи меҳнати шабонаи нонвойҳо, муқаррар кардани ма-оши ҳадди ақал, мусодираи корхонаҳои душманони Ком-муна ва ба ихтиёри кооперативҳои коргарӣ додани онҳо ва ғайра. Шӯрои Коммуна қарор кард, ки дар мактаб барои хонандагон таълими ҳатмӣ бепул мебошад.

Шикаст хӯрдани Коммуна. Ҳукумати Тиер ба ҳукумат-дорони Олмон дар бораи торумори Коммунаи Париж забон як кард. Барои ҳамин, Бисмарк фармуд, ки асирони ҳарбӣ ба ихтиёри Тиер баргардонида шаванд. Ба Тиер муяссар шуд, ки сипоҳашро то ба 130 ҳазор нафар расонад. Душма-нони коммунарҳо дар Версал бар зидди Коммунаи Париж ҳаматарафа тайёрӣ медиданд. Шӯрои Коммунаи Париж ба мусаллаҳ кардани неруҳои худ машғул буд, вале барои зид-ди версалчиён пурра ба ҷанг тайёр кардани онҳо муваффақ нашуд.

Версалчиён ба Париж 2-юми апрели соли 1871 хучум карданд. Зану мард ва хурду калон ба мудофиаи шаҳр бархостанд. Коммунарҳо далерона мечангиданд, вале қувваҳо баробар набуданд. Ба душманони инқилоби халқӣ муяссар гардид, ки даромадгоҳҳои шаҳрро ба даст дароранд. Баъди ин хучуми ақсулинқилобчиён ба шаҳр аз се самт сурат гирифт.

Мухорибаи охири дар назди
гӯристони Пьер-Лошези Париж

Аҳволи коммунарҳо аз он сабаб вазнин мешуд, ки фармондеҳи нерӯҳои мусаллаҳи Олмон аз тарафи шарқии шаҳр ба версалчиён роҳ кушод. 21-уми май ба версалчиён муяссар шуд, ки тавассути дарвозаи Сен-Клу ба шаҳр зада дароянд ва кӯчаю маҳал-

лаҳоро паси ҳам ба даст дароранд. Аъзои Шӯрои Коммунаи Париж ҳам дар сангарҳо бар зидди версалчиён қахрамонона мечангиданд. Дар ин маврид зану фарзандонашон ҳам ба онҳо ёрӣ мерасониданд. Ҷангҳои аз ҳама хунин аз 21-ум то 28-уми май ба амал омаданд. Он рӯзҳо номи “Ҳафтаи хунин”-ро гирифтанд.

Версалчиён коммунарҳои охириро рӯзи 28-уми май дар назди девори қабристони Пьер-Лошез тирборон карданд. Бо ҳамин, Коммунаи Париж шикаст хӯрд. Он ҳамагӣ 72 рӯз давом кард.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Сабабҳо ва мақсадҳои ҷанги Фаронсаю Пруссияро шарҳ диҳед.
2. Чаро Фаронса дар оғози ҷанг шикаст хӯрд?
3. Кай ва ба рои чӣ дар Париж инқилоби халқӣ ба амал омад?
4. Чаро халқ ҳукумати “Наҷоти Миллӣ”-ро ҳукумати “Ҳиёлати миллӣ” номид?
5. Горди Миллӣ дар мудофиаи Париж чӣ ҳел қахрамонӣ нишон медод?
6. Чаро Ҳукумати муваққатӣ ба парижиро ёрӣ намерасонид?
7. Кай дар Париж ҳокимият ба дасти Коммунаи Париж гузашт?
8. Коммунаи Париж ба манфиати мардуми заҳматкаш чӣ корҳо

мекард? 9. Коммунаи Париж чӣ тавр шикаст хӯрд? 10. Ҳукумати Пруссия оё ба шикаст хӯрдани Коммунаи Париж сахм гузошта буд? 11. Аз мавзӯи ҳулоса бароред.

§ 5. ФАРОНСА ДАР ОХИРИ АСРИ XIX – АВВАЛИ АСРИ XX

Вазъи баъдичангии иқтисодиёти Фаронса. Чанг бо Пруссия барои Фаронса ниҳоят гарон афтод. Мамлакат хароб шуд. Садҳо шахру деҳот, корхонаҳои саноатӣ, бандарҳо, муассисаҳои фарҳангӣ ва ғайра ба ҳок яксон шуданд. Истеҳсоли мол чандин маротиба кам шуд. Зарари умумии иқтисодии чанг зиёда аз 15 млрд. франкро ташкил кард. Ба зами ин, мамлакат бояд ба Пруссия ба маблағи 5 млрд. франк товони чанг меод. Ин маблағро давлат маҷбур буд, ки аз халқ тавассути вомбарг қарз бигирад.

Заводи мошинбарории Рено

Пруссия аз Фаронса вилоятҳои аз маъдану ангишт бойи шарқӣ – Элзас ва Лотарингияро кашида гирифт. Ин кор яку яқбора Фаронсаро ба мамлакати ашӯи ками табиидошта табдил дод. Вай маҷбур шуд, ки ангиштро аз давлатҳои дигар харида, худро таъмин кунад. Дар аввали ҳамин давра ба Фаронса лозим омад, ки оҳанро ҳам аз хориҷ бихарад.

Дар масъалаи манбаи энергетикӣ аҳволи Фаронса бад буд. Бе он иқтисодиёти мамлакат тараққӣ карда наметавонист. Давлатҳои дигари сармоядорӣ дар ин бобат аз Фаронса хеле пеш гузашта буданд.

Соҳибкорони Фаронса, асосан, корхонаҳои хурди миёна месохтанд. Барои ҳамин, моли истеҳсолкардаи онҳо қимат меафтид. Ба чунин мол Фаронса дигар бо мамлакатҳои пурқуввати саноатӣ рақобат карда наметавонист. Фаронса мавқеашро дар миёнаи асри XIX оҳиста-оҳиста аз даст дод. Он вақт аз рӯи истеҳсолоти саноатӣ Фаронса, баъд аз Англия, дар ҷойи дуум меистод, вале то охири асри XIX ба ҷойи чорум фурумад.

Ба вучуд омадани инҳисорҳо. Аз миёнаи солҳои 90 сар карда, болоравии саноатии Фаронса аз нав оғоз ёфт. Дар солҳои 1900 истеҳсоли маъдани оҳан 5,4 миллион тоннаро ташкил кард, соли 1913 бошад, истеҳсоли он ба 22 миллион тонна расид. Соҳаҳои дигари саноат ҳам рӯ ба тараққӣ ниҳоданд. Саноати электротехникӣ, мошин, химиявӣ ва таҷҳизоти филмбардорӣ ба муваффақияти калон ноил шуд. Аз рӯи истеҳсоли мошин Фаронса дар ҷаҳон ба ҷойи дуум баромад.

Сарфи назар аз нотаवонии саноат, рафти марказонидаи истеҳсолот ва ташкилбӣи иттиҳодияҳои инҳисории Фаронса вусъат меёбад. Ин раванд, пеш аз ҳама, дар соҳаҳои, ки дар ин вақт рӯ ба тараққӣ буданд, ба назар мерасид. Соҳаҳои алоҳида қариб ба пуррагӣ дар дасти ин ва ё он инҳисор буданд. Саноати маъданкоркунӣ, асосан, дар дасти ин ду инҳисори пуриқтидор буд – “Комите Дефорж” ва “Шнейдер-Крезе”. Дар саноати ангишт консернҳои “Кюлман” ва “Сен-Гобен”, дар саноати мошинбардорӣ ширкатҳои “Рено” ва “Пежо”, дар филмбардорӣ – “Пате-Синема” ва ғайра ҳукмронӣ мекарданд.

Дар Фаронса инҳисорҳои калон бе бонкҳо вучуд дошта наметавонистанд ва баръакс. Бинобар ин, дар байни онҳо аллакай ҳамкорӣ барқарор гардид.

Моҳияти империализми Фаронса. Соҳибкорони Фаронса сармояи бонкиро дар саноат нагузошта, бештар ба хориҷи кишвар мебароварданд. Давлатҳои дигари империалистӣ, аз ҷумла, Англия, ИМА ва Олмон бошанд, ба хориҷа ҳам мол мебароварданду ҳам сармоя. Ин мамлакатҳо ба

хориҷа пулро бештар барои он мебароварданд, ки корхонахоро дар наздикии бозорҳо сохта, аз истехсоли моли онҳо даромади бештар бигиранд. Фаронса бошад, дар тичорати хориҷӣ бештар ба судхӯрӣ машғул буд. Сармоядорони Фаронса ва худӣ давлат ҳам ба давлатҳои хориҷӣ пул қарз дода, аз онҳо ғоизи баланд меситониданд. Бо ҳамин мақсад, маблағи умумии сармояи ба хориҷа баровардаи Фаронса то соли 1914 беш аз 60 млрд. франкро ташкил кард. Ин маблағ нисбат ба соли 1890 қариб се баробар зиёд аст.

Барои даромади калон гирифтани Англия сармояшро асосан ба мустамликаҳои мебаровард, вале Фаронса бошад, ба мустамликаҳои худ ниҳоят кам пул сарф мекард. Дар ибтидои асри XX аз 35 млрд. франки содиркардааш танҳо 3 миллиардашро дар мустамликаҳо маблағгузорӣ карда буд, ки он аз 10 дарсади ин маблағ камтар аст.

Фаронса сармояро ба хориҷа дар шакли вомбарги давлатӣ ҳам мебаровард, ки он ғоизи калони даромади судхӯрӣ медод. Дар солҳои 1909–1913 сармояи судхӯрии солони Фаронса тахминан 1 млрд. 800 млн. франкро ташкил кардааст.

Судхӯрӣ ба сармоядорон даромади калон медод, вале барои давлати Фаронса он дар роҳи тараққиёти қувваҳои истеҳсолкунандаи мамлакат монеаи бузург буд. Судхӯрӣ Фаронсаро дар ҳолати нимсаноатӣ нимкишоварзӣ нигоҳ медошт.

Сохти сиёсии Фаронса. Баъди шикасти Коммунаи Париж, Мачлиси Миллӣ худро Мачлиси Муассисон номида, ғайолияташро давом дод. Тарафдорони сохти шохии мамлакат тавассути парламент дар Фаронса Ҳокимияти мутлақиятро барқарор кардани буданд, вале ба онҳо ин кор муяссар нашуд. Сарвазир Тьер нағз мефаҳмид, ки барқарор кардани ҳокимияти мутлақ норозигии мардумро ба вучуд хоҳад овард. Барои ҳамин, дар мавқеи маҳфуз доштани сохти ҷумҳуриятӣ на ҳама тарафҳои ба ӯ писанд буд. Маҳз бо ҳамин сабаб, Тьер озодии матбуотро маҳдуд кард ва Горди Миллиро барҳам дод.

Мутлақиятхоҳони Фаронса бо роҳи осоишта орзуи худро амалӣ карда натавонистанд. Барои ҳамин, ба

табаддулоти давлатӣ тайёри диданд. Онҳо ният доштанд, ки ба тахти шоҳии Фаронса граф Шамборро бо унвони Генрихи V нишонид, граф Парижскийро меросхӯри тоҷу тахти шоҳ эълон кунанд. Моҳи октябри соли 1873 бо сардории граф Шамбор бояд табаддулоти давлатӣ ба амал меомад, вале аз он аҳли ҷомеаи ҷумҳуриятҳо бохабар шуда, пеши роҳашро гирифт. Табаддулотчиён аз халқ саҳт тарсиданд. Граф Шамбор аз роҳбарии табодуллот даст кашид.

Ҳаёти Маҷлиси Миллӣ, ки қисми зиёдаш мутлақиятҳо буд, мутлақиятро дар Фаронса аз нав барқарор карда натавонист. Барои ҳамин маҷбур шуд, ки ба ҷонибдории ҷумҳурӣ овоз диҳад. Ҳамин тариқ, 30-юми январи соли 1875 Фаронса ҷумҳурӣ эълон гардид. Худи ҳамон сол Конститутсияи Ҷумҳурии Фаронса қабул карда шуд. Дар аввали сохти ҷумҳуриятӣ Фаронса маҳдудиятҳои зиёд дошт, вале оҳиста-оҳиста дар онҳо системаи сиёсии бисёрхизбӣ таҷаккул ёфт ва ин давлат то аввали асри XX пурра бо роҳи ҷумҳуриявӣ дохил гардид.

Сиёсати хориҷии Фаронса. Сарфи назар аз камқувватии худ, империализми Фаронса барои забт кардани мустанликаҳо неруманд буд. Ҷангҳои мустанликазабткунӣ Фаронса, ки дар зарфи зиёда аз 20 сол кам шуда буданд, аз ғозии солҳои 90 аз нав қувват гирифтанд. Дар ин давра Фаронса аввал Гвинеяю Дагомея ва баъд Саҳрои Кабири Тимбуктуро забт кард. Сипас протекторати худро дар ҷанубу шарқии Осиё ҳам ҷорӣ намуд.

Соли 1898 дар ҷанг бо Судон Фаронса ба рақобати саҳти Англия дучор шуд. Ин рақобат қариб буд, ки ба ҷанги байни онҳо оварда расонад.

Моҳи апрели соли 1904 Фаронса бо Англия созишномаи “Антанта”-ро имзо гузошт. Баъди ин он бар зидди Олмону Италия ва Австро-Венгрия ба ҷанг тайёри дидан гирифт. Дар доираи ин паймон Фаронса бо Русия низ созишнома бастан. “Антанта” ба Фаронса имконият дод, ки Марокашро забт кунад, яъне Англия ба Фаронса дар қори ишғол кардани ин давлат монеъ нашуд.

Соли 1910 ҳукумати Фаронса барномаи бузурги сохтани флоти ҳарбии худро қабул кард. Барои хубтар амалӣ кардани ин барнома вазири флоти баҳрӣ Дилкассе таъйин гардид. Ин адмирал бо сиёсати зиддиолмонии худ машҳур буд ва кори ҳарбии баҳриро хеле хуб медонист. Бо иштироки фаёлонаи ӯ дар лашкар ислоҳот ҳам гузаронида шуд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Баъди ҷанг бо Пруссия вазъи иқтисодии Фаронса дар кадом ҳолат буд? 2. Кадом инҳисорҳои Фаронсаро медонед? 3. Чаро империализми Фаронсаро судхӯр меномиданд? 4. Чаро Фаронса ба хориҷа ва алаҳхусус ба мустамликаҳо кам сармоя мебаровард? 5. Дар бораи табaddулотӣ баамалнаомадаи мутлақиятхоҳонаи Фаронса нақл кунед. 6. Кай Фаронса ҷумҳури эълон карда шуд? 7. Дар бораи сиёсати хориҷии империалистии Фаронса чихоро медонед? 8. Аз мавзӯ ҳулоса бароред.

§ 6. ОЛМОН ДАР ОХИРИ АСРИ XIX – АВВАЛИ АСРИ XX

Анҷомёбии муттаҳидшавии Олмон. Моҳи январӣ соли 1871, вақте сипоҳиёни Олмон шаҳри Парижро муҳосара карда буданд, шоҳони давлатҳои олмонӣ дар шаҳри Версали Фаронса ҷамъ омада, масъалаи муттаҳид кардани давлатҳои худро муҳокима карданд. Нишасти шоҳҳои давлатҳои олмонӣ дар шаҳри Версал шоҳи Пруссия Вилгелми I-ро императори тамоми Олмон эълон карда, бо ҳамин, аз баҳри истиқлолият гузаштанд. Моҳи апрели ҳамон сол Рейхстаги Муассисон Конститутсияи умумиолмониро қабул кард. Мувофиқи он, империяи Олмон давлати иттифоқӣ гардид. Ба он 22 ҳокими мутлақ бо шоҳигарӣ ва ҳокимии хурд ва 3 шаҳри озод – Любек, Бремен ва Гамбург дохил шуданд. Элзес ва Лотарингия ба ҳайати Олмон ҳамчун “музофотҳои имперӣ” ҳамроҳ гардиданд. Онҳоро ноиб аз номи император “штатгалтер” идора мекард. Баъзе давлатҳои ба ҳайати империя дохилгардида Конститутсия ва муассисаҳои намоёндагии давлатҳои худро нигоҳ доштанд.

Расми ботантанан эъло гардидани
империяи Олмон. Версал, соли 1871

Сохти сиёсии Олмон. Мувофиқи Конституция, ҳокимият дар империя дар дасти император ва канслер буд. Мақоми олии намояндагии империя Шӯрои Иттифоқ ва Рейхстаг буданд. Конституцияи империя тавре тартиб дода шуда буд, ки он ҳокимиятро амалан ба дасти Пруссия меод. Танҳо шоҳи Пруссия метавонист императори Олмон бошад. Император ба қувваҳои мусаллаҳи империя сарфармондеҳ буд, аз номи империя ҷанг эълон мекард, сулҳ мебастанд, дар арсаи байналмилалӣ аз номи империя намояндагӣ мекард. Ӯ метавонист Шӯрои Иттифоқ ва Рейхстагро даъват кунад ва ё пароканда кунад.

Иттифоқ танҳо як вазир дошт – канслер. Ӯ фақат ба император иттилоот мекард. Император канслерро таъин ва аз вазифааш сабукдӯш менамуд. Канслер дар назди Рейхстаг масъул набуд.

Канслери аввалини империяи Олмон Отто Бисмарк буд. Дар зарфи 20 сол – аз соли 1871 то соли 1890 – ӯ мамлакатро идора мекард. Бисмарк сиёсатмадори барҷаста буд. Император Вилгелм, ки он қадар ҳавсала ва

Отто Бисмарк

қобилияти идоракунии давлатро надошт, ҳамеша ба фикру ақида ва хулосаҳои Бисмарк розӣ мешуд. Ба Рейхстаг, ки он мақоми намоёндагии умумиолмонӣ буд, вакилон ба муҳлати 5 сол интиҳоб карда мешуданд. Конститутсия ҳуқуқи интиҳоботиرو ба мардҳо аз 25-сола боло дод.

Шӯрои Иттифоқ–палатаи болоии парламент ба ҳисоб мерафт. Онро интиҳоб намекарданд. Ин Шӯро аз намоёндагони собиқ шоҳигария ҳокимии тамоми Олмон иборат буд. Аз 58 ваколатномаи Шӯро 17-тояш аз Пруссия буд. Ин ҳолат имкон медод, ки қонуну қарорҳое, ки ба таъби вакилони Пруссия мувофиқ набуданд, нагузоранд, ки қабул шаванд. Раиси Шӯрои Иттифоқ–канслер буд.

Империяи Олмон давлати политсиявӣю ниммутлақияту нимдемократӣ буд. Ҳукуматдорони пруссиявӣ расму оинҳо ва одатҳои ин музофотро дар тамоми империя паҳн мекарданд. Мардум дар рӯҳияи бар дигар халқҳо афзалият доштани халқи олмон ва ҷангҷӯӣ тарбия карда мешуд.

Пешравии саноати Олмон. Баъд аз муттаҳидшавӣ, империяи Олмон тез тараққӣ мекард. Дар як муддати кӯтоҳ он аз Англия ва Фаронса пеш гузашт. Соли 1912 дар Олмон истеҳсоли ҷӯян нисбат ба Фаронса 5 маротиба зиёд шуд. Соҳтмони роҳи оҳан аз 21471 километри соли 1871 дар соли 1900 ба 49878 километр расид.

Заводҳои химиявии Олмон аз се ду ҳиссаи рангҳои ҷаҳонири истеҳсол мекарданд. Дар ин давра тамоми саноати бофандагии ҷаҳонӣ газворро бо рангҳои дар Олмон истеҳсолкарда рангубор мекард.

Вилгелми II

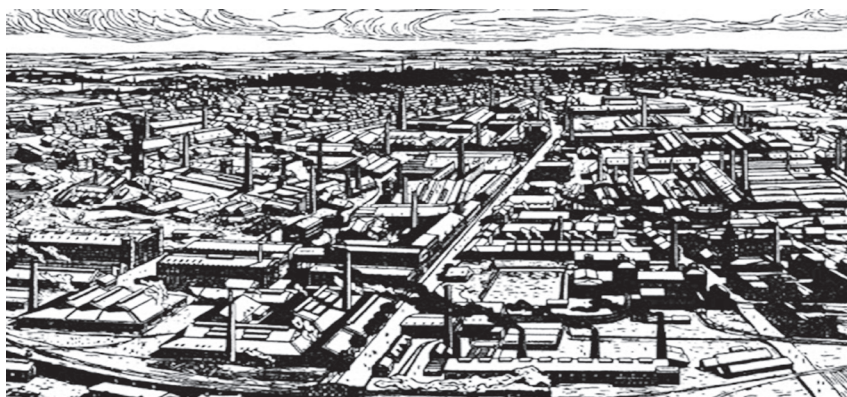
Дар натиҷаи марказонидани саноат молҳои саноатӣ бештар дар фабрикаҳои калон истеҳсол карда мешуданд. Дар байни онҳо заводҳои пӯлодгудозӣ ва аслиҳасозии Крупп мавқеи намоёнро ишғол карданд. Соли 1875 дар корхонаҳои ин соҳибкори калон ҳамагӣ 122 нафар коргарону мутахассисон

кор мекарданд, лекин дар охири аср 45 ҳазор нафар ва дар арафаи Ҷанги якуми ҷаҳонӣ бошад, зиёда аз 80 ҳазор нафар коргарону механикҳо ва муҳандисон кор мекарданд.

Солҳои 1871–1873 дар империяи Олмон системаи ягонаи пулӣ – маркаи тиллоӣ ҷорӣ карда шуд. Соли 1875 бонки Пруссия ба бонки Империя мубаддал гардид. Он ба тараққиёти босуръати иқтисодии Олмон кумак расонид.

Аз Фаронса кашида гирифтани музофотҳои бойи Элзас ва Лотарингия ва товони 5 миллиард франки ҷангӣ аз ин давлат ситонидашуда низ ба нафъи тараққиёти саноати Олмон кор фармуда шуданд. Табаддулоти саноатие, ки дар солҳои 90-ум ба охир расид, Олмонро дар Аврупо ба ҷойи аввал ва дар ҷаҳон баъд аз ИМА ба ҷойи дуюм баровард.

Ба вучуд омадани инҳисорҳо. Дар асоси марказонидани истеҳсолот, шумораи иттиҳодияҳои инҳисорӣ мунтазам зиёд мешуд. Дар Олмон шакли аз ҳама маъмули инҳисорҳо картелҳо ва синдикатҳо буданд. Ин инҳисорҳо иттифоки корхонаҳое буданд, ки соҳибони онҳо бо роҳи созиши якҷоя

Яке аз заводҳои Крупп

нароху навои молҳои истеҳсолкардаи худро дар дараҷаи муайян нигоҳ медоштанд, ҳаҷми истеҳсоли молро муайян менамуданд, бозори молфурӯширо дар байни худ тақсим мекарданд ва ғайра. Баъзеи онҳо ниҳоят калон шуда буданд. Масалан, синдикати ангиштистеҳсолкунии Рейн-Вестфалия дар соли 1910 ба 95,4 дарсади истеҳсоли умумии ангишти

музофотро назорат мекард. Дар саноати маъданкоркунӣ синдикате ба вучуд омад, ки ҳамаи заводҳои пӯлодгузорино муттаҳид намуд. Саноати вазнини мамлакат дар дасти 30 инҳисори пурқувват буд: консернҳои Крупп, Тиссен, Стиннес ва дигарон. Саноати электротехникӣ аз тарафи ду ширкати калонтарин назорат карда мешуд: “Сименс-Галске” ва “АЗГ”. Дар саноати химиявӣ ду гурӯҳи инҳисор ташаккул ёфтанд. Дар киштисозӣ ду ширкат инҳисор буданд: “Ллойд-Олмони Шимоли” ва Гамбург–Амрико”.

Картелҳо ва синдикатҳо бо бонкҳо саҳт алоқаманд буданд. Соли 1899 нуҳ бонк то 83 дарсади сармояи бонки Олмонро дар ихтиёри худ доштанд. Соҳибони корхонаҳои саноатӣ маъмулан аъзои раёсати бонкҳо буданд. Бонкчиён бошанд, дар идораи корхонаҳо вазифаҳои маъмуриро ба уҳда доштанд. Як бонки Олмон, ки 3 млрд. марка сармоя дошт, дар 200 корхонаи саноатӣ саҳмдор буд, яъне бонкҳои Олмон дар сохтани корхонаҳои саноатӣ фаъолона иштирок мекарданд. Дар охири асри XIX – аввали асри XX ба хориҷа баровардани сармоя барои Олмон аҳамияти калон пайдо кард. Сармоядорон маблағҳои худро ба иқтисодиёти Аврупои Ҷануби Ғарбӣ, Шарқи Наздик ва Америкаи Ҷанубӣ мебароварданд. Сармояи ба хориҷа содиркардаи Олмон дар соли 1912 ба 12,5 млрд. ва дар соли 1914 бошад, ба 44 млрд. марка расид. Сармоядорони олмонӣ аз содироти сармоя даромади бузург ба даст меоварданд.

Киштии ҳарбии олмонии “Вестфалия”, ки ибтидои асри XX сохта шудааст.

Сиёсати тачовузкоронаи хориҷии Олмон. Империализми ҷавони Олмон ба арсаи сиёсати ҷаҳонӣ баромад. Дар охири асри XIX – аввали асри XX мубориза барои бо зӯрӣ аз нав тақсим кардани ҷаҳон мақсади асосии сиёсати хориҷии ин империя гардид.

Бисмарк дар назди худ вазифа гузошт, ки мавқеи байналмилалӣи Олмонро пурзӯр кунад. Бисмарк, соли 1873 бо Русия ва Австро-Венгрия шартнома бастан. Даре нагузашта, Фаронса лашкари хуб мусаллаҳшуда ташкил намуд. Бисмарк фикр кард, ки Фаронса барои Элзас ва Лотарингия аз Олмон қасос гирифтани аст. Канслер ният дошт, ки Олмон бар зидди Фаронса ҷанг сар кунад, вале ба ин кор Англия ва Русия монеъ шуданд. Онҳо аз ҳаҷ зиёд пурзӯршавии Олмонро намехостанд. Олмон ҳам ба Русия ҳалал мерасонд, вале аз ҷанги зидди вай метарсид. Баъд аз ғалаба бар Туркия, дар ҷанги солҳои 1877–1878, маҳз Бисмарк нагузошт, ки Русия аз самарайи ғалабааш бар Туркия истифода барад. Конфронси байналмилалӣи соли 1878 Берлин маҳз бо “ёрии” ӯ ба музаффариятҳои Русия бар Туркия хатти бутлон кашид. Баъди ин муносибатҳои байни Олмон ва Русия боз ҳам тезтундтар шуданд. Сиёсати хориҷии Олмон сол то сол хусусияти тачовузкорона мегирифт.

Тараққиёти сармоядорӣи инҳисорӣ Олмонро водор мекард, ки ба аз нав тақсим кардани ҷаҳон тезтар шурӯъ кунад. Ба вай дар ин ҷанг иттифоқчиён даркор буданд. Соли 1879 ба Олмон муяссар шуд, ки ба Австро-Венгрия иттифоқи ҳарбӣ бандад. Соли 1882 ба ин иттифоқ Италия ҳам дохил гардид (дар хусуси ташкилҳои ин паймони ҳарбӣ, ки он “Иттифоқи Сегона” ном дорад, дар параграфҳои 1 ва 2 муфассал сухан ронда шудааст).

Аввалин қаламраве, ки дар Африқои Ғарбӣ солҳои 1883-1884 тоҷири шаҳри Бремен Людеритс забт карда буд.

Забткориҳои аввалини империяи Олмон. То миёнаҳои солҳои 80-ум Олмон дар Аврупо сиёсати континенталиро пеш мебард. Моҳияти он дар ин қитъа мустақкам қардани мавқеи Олмон буд.

Соли 1884 Олмон дар Африқо ба амалиёти ғаёлона шурӯъ қард. Моҳи апрели ҳамон сол тоҷири бременӣ Людеритс димоғи Ангоа-Пекинро, ки дар соҳилҳои ҷануби ғарбии Африқо аст, ба зерӣ итоти Олмон даровард. Худи ҳамон сол Олмон Того, Камерун, қисми шимолии Гвинея ва ҷазираҳои назди Гвинеяро забт намуд. Соли 1885 дар шарқии Африқо заминеро ҳамроҳи ҷазираи Занзибар ишғол қард, ки он баъдтар “Африқои Шарқии Олмон” ном гирифт. Баъди забти мустамликаҳо, ҳукумати Олмон қарор дод, ки флоти пурзӯри тичоратӣ ва ҳарбӣ бунёд созад. Барои ин Рейхстаг маблағи зарурӣ ҳам ҷудо қард. Олмон ба ҷангҳои нави истилогарона тайёри медид.

Баъди Шарқи Дур диққати империалистони Олмон боз ба Африқо ҷалб шуд. Онҳо Марокаш ва Гибралтарро забт қарда, дар он ҷойҳо бар зидди рақибӣ асосии худ – Англия пойгоҳҳои ҳарбӣ сохтанд.

Империалистони Олмон ба Шарқи Наздик ҳам бо ҷашмони ҳарисона менигаристанд. Ин ҷоро ҳам ба даст даровардани буданд. Барои ин қор императори Олмон Вилгелми II соли 1898 ба Фаластин сафар қард. Дар роҳ ӯ бо султони Туркия вохӯрда, дар бораи сохтани роҳи оҳане, ки бояд аз Босфор оғоз ёфта, ба воситаи Осиёи Хурд ба Бағдод ва то ба Халиҷи Форс мерасид, гуфтушунид қарда, розигии ӯро гирифт. Ин роҳи оҳан Олмонро бо Осиё мепайваст.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Муттаҳидшавии давлатҳои Олмон чӣ тавр ба амал омад?
2. Баъди муттаҳидшавӣ Олмон чӣ хел давлат шуд?
3. Дар бораи Шӯрои Иттифок ва Рейхстаги империявии Олмон маълумот диҳед?
4. Дар бораи пешравии саноати Олмон мисолҳо биёред.
5. Ҷаро дар охириҳои асри XIX Олмон сиёсати таҷовузқоронаи ҳориҷиро пеш гирифт?
6. Қай Конститутсияи давлатҳои олмонии дар як иттифок муттаҳидшуда қабул қарда шуд?
7. Дар бораи қанслери нахустини

империяи Олмон – Отто Бисмарк маълумот диҳед. 8. Дар дахсолаҳои охири асри XIX империяи Олмон кучоҳоро ишғол карда, ба мустамликаи худ табдил дод? 9. Аз мавзӯи хулоса бароред.

§ 7. РУСИЯ ДАР НИМАИ ДУЮМИ АСРИ XIX

Сохти иқтисодии Русия. Шикаст дар ҷанги Қрими солҳои 1853–1856 нишон дод, ки Русия як вақтҳо жандарми Аврупо буда, ба давлати ақибмонда табдил ёфтааст. Ба ин, пеш аз ҳама, мавҷудияти тартиботи раияти Русия сабабгор буд. Инро шоҳи нави Русия – Александри II, ки соли 1855 ба тахт нишаст, хуб мефаҳмид. Бинобар ин, 19 феввали соли 1861 тартиботи раиятиро “аз боло” бекор кард. Баъди ин Русия ба роҳи сармоядорӣ даромад. Деҳқонони аз асорати раиятӣ озодгардида барои пешрафти саноат манбаи арзони меҳнати кирои гардиданд.

Сармоядорон ва соҳибкорони Русия бештар корхонаҳои калони саноатӣ меҳостанд. Дар ибтидои асри XX корхонаҳое, ки коргарони онҳо беш аз 500 нафар буданд, 50 дарсади коргарони Русияро ташкил мекарданд. Аз рӯи марказонидани истеҳсолот Русия дар Аврупо ба ҷойи аввал баромад, вале аз рӯи дигар нишондиҳандаҳои иқтисодӣ аз мамлакатҳои мутараққӣ хеле ақиб мемонд.

Дар Русия аввалин инҳисорҳои сармоядорӣ дар охири асри XIX ба вуҷуд омаданд. Дар натиҷаи суръати тези марказонида шудани саноат иттиҳодияҳои инҳисорчиён ба вуҷуд омаданд. Шакли маъмули иттиҳодияҳои инҳисории Русия синдикатҳо буданд. Соли 1902 синдикат оид ба фурӯши маҳсулоти маъданкоркунӣ – “Продамет” ва “Продвагон” ба ҷаъолият сар карданд. Онҳо қариб дар тамоми Русия ба истеҳсол ва фурӯши маъдану маснуоти маъданӣ, ангишт ва вагон назорат мекарданд.

Дар Русия дар ин давра мақоми бонкҳо баланд шуд. Онҳо барои сохтани корхонаҳои нав ва васеъ кардани истеҳсолот ба соҳибкорон пул қарз меоданд. Худашон ҳам ба саноат маблағ мегузоштанд. Марказонидани сармоӣ бонкӣ ба амал меомад. Ду бонки калонтарин – Бонки

Байналмилалии Петербург ва Бонки Русияву Олмон ва баъзе бонкҳои дигар дар тараққиёти саноату тичорат саҳми бузург гузошта, онҳоро ба зерӣ назорати худ дароварда буданд. Инҳисорҳои саноатӣ ҳам кӯшиш мекарданд, ки дар сармоядории бонкӣ саҳмдор бошанд. Ҳамин тариқ, омезиши ду сармоя – саноатӣ ва бонкӣ ба амал меомад.

Русия тавассути сармояи худ саноати пешқадами мамлакатро бунёд карда метавонист. Барои ҳамин, барои воридшавии сармояи хориҷӣ эҳтиёҷи зиёд надошт.

Дар кишоварзӣ маъмулан, тартиботи феодалию раиятӣ вучуд дошт. Сарфи назар аз ин, дар ин соҳа ҳам баъди 19 феввали соли 1861 оҳиста-оҳиста муносибатҳои сармоядорӣ соҳибкорӣ ба вучуд меомаданд. Фаъолияти хоҷагии кулакҳо дар ин бора далолат мекунад.

Сохти сиёсии Русия. Дар Русия дар сари ҳокимият подшоҳ ва помещикҳо меистоданд. Дар идоракунии давлат ҳарбиён ҳам мақоми баланд доштанд. Сохти сиёсии давлат мутлақияти подшоҳӣ буд. Ягон мақомоте набуд, ки ҳокимияти подшоҳро маҳдуд карда тавонад.

Ислоҳоти буржуазии солҳои 60-ум – 70-уми асри XIX ба ҳокимияти марказии Русия тамоман дахл накард. Халқ мисли пештара аз ҳуқуқҳои сиёсӣ маҳрум буд.

Подшоҳ – Николайи II, ки соли 1894 ба ҷойи Александри III ба тахти подшоҳии Русия нишаст, шоҳи помещикон буд. Ӯ мамлакатро бештар ба нафъи онҳо идора мекард.

Буржуазияи пешқадами Русия ба ҳокимияти мутлақӣ подшоҳӣ муҳолиф буд, вале аз сабаби камшуморӣ, надоштани эътимоди баланд дар байни омма, надоштани таҷрибаи муборизаи сиёсӣ ва номуташаққилӣ алайҳи ҳокимияти мутлақӣ подшоҳӣ мубориза бурда наметавонист. Вай аз гузашткунӣҳои ночизи подшоҳ марбут ба демократикунии ҳаёти ҷомеа ҳам розӣ буд.

Сиёсати хориҷии Русия. Дар нимаи дуюми асри XIX сиёсати хориҷии Русияи подшоҳӣ чун дар асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX самтҳои муайян дошт. Дар ин давра он, асосан, бар зидди Туркия ва Эрон нигаронида шуда буд.

Аз ҳамин сабаб, дар зарфи каме зиёдтар аз панҷоҳ сол Русия бар зидди ин давлатҳо чандин маротиба ҷанг эълон кардааст. Русияи подшоҳӣ меҳост, ки Ҷафқозро ба даст дарорад, Қримро аз онӣ худ кунад, Баҳри Сиёхро аз Туркия кашида гирифта, барои худ ба Баҳри Миёназамин роҳи обӣ кушояд ва дар нимҷазираи Балкан мавқеи стратегӣ пайдо намояд. Натиҷаи ҳамин сиёсат буд, ки Русия Ҷафқозро ба мустамликаӣ худ табдил дод. Агар Русияи подшоҳӣ дар самти Ҷафқоз мавқеи худро мустаҳкам карда бошад, дар Қрим мавқеи ноҷизе, ки қаблан дошт, дар натиҷаи дар Ҷанги Қрими солҳои 1853–1856 аз Туркия саҳт шикаст хӯрдан, онро пурра аз даст дод.

Англия ва Фаронса намехостанд, ки дар шахси Русия рақиби пурзӯри зафарманде дошта бошанд. Барои ҳамин, дар ҷанги Қрим онҳо ба Туркия дасти ёрӣ дароз карданд ва имкон фароҳам оварданд, ки Русия шикаст хӯрад.

Дар нимаи дуюми асри XIX Русияи подшоҳӣ сиёсати хориҷии худро, асосан ба Қрим, Балкан, Чин ва Осиёи Марказӣ ҷалб намуд. Вай мисли пештара ният дошт, ки Қримро аз Туркия кашида гирад, мавқеи худро дар нимҷазираи Балкан мустаҳкам кунад. Инчунин, Осиёи Марказиро ишғол кунад ва дар наздикии Ҷопон барои сипоҳи худ пойгоҳи ҳарбӣ созад, то ки баъд забткориҳои худро аз он ҷо дар Шарқи Дур оғоз намояд. Аз ин рӯ, аз Чин барои аз болои хоки он то нимҷазираи Ляодун сохтани роҳи оҳани УКВЖД, ки аз ин давлат иҷора гирифта буд, иҷозат мегирад.

Аз соли 1847 сар карда, Русия ба забти Осиёи Марказӣ даст зада, гурӯҳи калони лашкарашро ба самти баҳри Арал фиристод. Лашкари дигари Русия соли 1853 қалъаи Оқмасҷид (Қизил Ёрдаи ҳозира)-ро ишғол намуд, вале Ҷанги Қрим самти сиёсати хориҷии ҳукумати подшоҳиро тағйир дод. Аз ин рӯ, то соли 1864 Осиёи Марказиро ба ҳоли худ гузошт.

Аз соли 1864 сар карда, то соли 1895 Русияи подшоҳӣ паси ҳам қаламрави хонигариҳои Хўқанду Хева ва аморати Бухороро забт намуда, ба мустамликаҳои худ табдил дод.

Ҳанӯз амалиёти ҷангӣ дар Осиёи Марказӣ ба анҷом

нарасида буд, ки таваҷҷуҳи сиёсати хориҷии Русия аз нав ба Балкан ҷалб шуд. Дар ин ҷо халқҳои славянӣ ва халқҳои дигари сокини ин нимҷазира ба муборизаи миллию озоди-хоҳии зидди туркҳо бархостанд. Моҳи апрели соли 1877 си-поҳиёни Русия ба ёрии онҳо шитофта, дар аввали соли 1878 дар ин ҷо ба лашкари Туркия дастболо шуданд ва 3-юми марти соли 1878 дар маҳаллаи Сан-Стефанои наздикии шаҳри Истанбул созишномаи сулҳро ба имзо расониданд. Вале ҳуди ҳамон сол Конгресси Байналмилалии Берлин бо ташаббуси Олмон, Англия ва Фаронса барпо гардида, му-заффариятҳои Русияро дар нимҷазираи Балкан ва Баҳри Сиёҳ ба нестӣ расонид.

Баъди ҳалли “масъалаи Осиёи Марказӣ” дар охири асри XIX – аввали асри XX диққати сиёсати хориҷии Русия беш-тар ба Шарқи Дур ҷалб шуд. Ин вақт Русия дар нимҷазираи Ляодун шаҳр-истеҳкоми ҳарбии Порт-Артурро бо суръати том месохт ва ният дошт, ки аз ин ҷо сиёсати истилогаронаи хешро дар Шарқи Дур тезтар пиёда кунад. Ҳамин буд, ки вай бо Ҷопони империалистии ҷавон рӯбарӯ шуд. Дар натиҷа, ҷанги солҳои 1904–1905-и Русия ва Ҷопон ба амал омад.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Вазъи иқтисодии нимаи дуюми асри XIX Русияро муайян ку-нед. Оё барҳам додани ҳукуқи раиятии 19-уми феввали соли 1861 ба ин иқдом ягон муносибат дорад? 2. Дар бораи сохти сиёсии Русияи нимаи дуюми асри XIX ҷиҳе гуфта метавонед? 3. Самтҳои сиёсати хориҷии Русияро дар нимаи дуюми асри XIX муайян кунед.

§ 8. РУСИЯ ДАР ИБТИДОИ АСРИ XX. ИНҚИЛОБИ ЯКУМИ БУРЖУАЗИЮ ДЕМОКРАТӢ

Ҷанги Русияву Ҷопон. Ба давраи сармоядорӣ инҳи-сорӣ дохил гардидани Русия ба вақте рост омад, ки дар байни мамлакатҳои калонтарини сармоядорӣ барои аз нав тақсим кардани ҷаҳон зиддиятҳо тезутунд мешуданд. Русия ҳам дар ин қатор меистод. Вай дар Шарқи Дур ва ҳавзаи уқёнуси Ором манфиатҳои худро дошт, лекин ба он

Чопони ҷавони империалистӣ ҳалал мерасонд. Ин вақт дар мамлакат бухрони инқилобӣ ҳам ру менамуд. Барои баромадан аз ин бухрон, ба мутлақияти рус як ҷанги зафаровар лозим буд, то ки баъди он ба неруҳои инқилобии мамлакат зарба занад.

Чопон ба ҷанги зидди Русия ҳанӯз аз солҳои 90-ум тайёри медид. Вай ният дошт, ки ин давлатро аз ҳавзаи уқёнуси Ором дур партояд ва бо ҳамин дар шимоли Чин мавқеи худро мустаҳкам кунад. Ғайр аз ин, Чопон мехост, ки Корея ва Манҷурияро низ ба даст дарорад.

Вале Русия ба ҷанги дар пешистода он қадар тайёр набуд. Сохтмони роҳи оҳани Транссибир, истехкомҳои Порт-Артур, ки онро Русия дар нимҷазираи Ляодун аз Чин ба иҷора гирифта месохт, ҳанӯз ба охир нарасида буданд. Сохтмони ин иншоот бояд соли 1909 анҷом меёфт.

Русия дар ибтидои асри XX

Дар ҳамин вазъият, ҷанг 27-уми январи соли 1904 бо ҳамлаи эскадраи Чопон ба дастаи киштиҳои флоти рус, ки ин вақт дар бандари Чемулпои Корея буд, оғоз ёфт. Дар ин муҳориба киштии ҷангии бузурги Русия “Варяг” ва заврақи туфангдор канонеркаи “Корея” зарари калон дида, дере нагузашта гарқ шуданд. Дар яке аз муҳорибаҳои саҳти баҳрӣ сарфармондеҳи флоти уқёнуси Ороми рус адмирал С. О. Макаров ҳалок гардид.

Моҳҳои май – августи соли 1904 дар Порт-Артур ва Ляолян муҳорибаҳои калон ба амал омада, ба ғолиби

Чопониho анчом ёфтанд. Аз моҳи май то моҳи декабри соли 1904 Порт-Артур дар муҳосира буд. Муҳофизатгарони он баъд аз мудофияи дуру дароз ва талафоти зиёд маҷбур шуданд, ки ба Чопон таслим шаванд.

Моҳи феввали соли 1905, баъди дар Мукден шикаст хӯрдани русҳо, Николайи II аз ҳисоби киштиҳои флоти Балтика эскадрази чадидаи киштиҳоро ораста, бар зидди чопонҳо фиристод, вале флоти Чопон онро моҳи майи соли 1905 дар наздикии Сусима торумор кард. Аз ин эскадра танҳо 3 киштӣ тавонист, ки аз муҳосираи чопониҳо халос

Муҳорибаи Сусима дар соли 1905. Чопон ғолиб баромад.

шуда, то ба шаҳри русии Владивосток рафта расид. Дар ин муҳорибаи Русия талафоти калони ҷонӣ ҳам дод. Инчунин, ҳазорҳо нафар бахрनावардон ба асорат афтоданд.

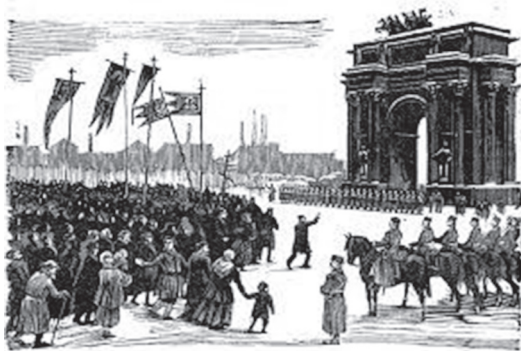
Дар ҷанги зидди Чопон Русия шикаст хӯрд ва маҷбур шуд, ки моҳи августи соли 1905 тавассути миёнаравии ИМА дар шаҳри Портсмут ин мамлакат ба созишномаи сулҳи таслимшавӣ имзо гузорад.

Чопон дар натиҷаи ғалаба бар Русия ба мақсади худ расид. Русия аз Порт-Артур ва қисми ҷанубии ҷазираи Сахалин маҳрум гардид.

Шикаст дар ҷанги зидди Чопон бӯҳрони инқилобиро дар Русия боз ҳам шадидтар гардонид.

Оғози инқилоби буржуазии демократӣ. Якшанбеи хунин. Аксари коргарони фабрикаю заводи онвақтаи Русия он

деҳқононе буданд, ки бо сабаби барҳам хӯрдани ҳукуки раиятӣ кори кишоварзиро партофта, ба шаҳрҳо рафта, издиҳоми бузурги меҳнати кироҷро ташкил карда буданд. Вале он ғанӯз аз рӯҳияи деҳқонӣ ӯрӣ набуданд ва ба “шоҳ-падарҷон”-ашон бовар доштанд. Жандармерия аз ин истифода бурда, бо ёрии гумоштаи махфии худ—поп Гапон созмони “Мачлиси коргарони руси фабрикаву заводҳои шаҳри Санкт-Петербург”-ро ташкил кард, то ки ба фаъолияти ин табақаи заҳматкашон таъсир расонад ва нагузорад, ки вай ба сохти сиёсии мавҷуда зиён оварад.

Якшанбеи хунин

Мувофиқи маслиҳати поп Гапон, пагоҳии барвакти якшанбеи 9-уми январи соли 1905 ҳазорон нафар петербургӣҳо дар тан либоси идона, бо зану фарзанаҳои сураҷҳои Николайи II ва худову фариштаҳо дар даст дуохонон аз дун-

боли поп Гапон ба сӯи Қасри Зимистона раҳсипор шуданд. Ҳукуматдорон барои “пешвоз” гирифтани издиҳом омодагии пухта дида буданд. Ҳамин ки мардум ба майдони назди қаср ворид гардид, сарбозон ба сӯи онҳо оташ кушоданд. Дар натиҷа, беш аз 500 нафар одам куштаю ярадор шуданд. “Якшанбеи хунин” оғози Инқилоби буржуазии рус буд.

Манифести 17-уми октябр. Тирамоҳи соли 1905 дар корпартоии умумирусиягӣ зиёда аз 2 миллион нафар одамон иштирок карданд. Он шаҳрҳои Санкт-Петербург, Москва, Киев ва шаҳрҳои дигари Русияю музофотҳои мустамликавии вайро фаро гирифт. Дар ин вазъият подшоҳ ғайр аз гузашт кардан, илоҷи дигар надошт. Николайи II маҷбур шуд, ки ба “Эъломия” (“Манифест”) 17-уми октябр имзо гузорад. Дар он даъват карда шудани Думаи давлатӣ, озодиҳои демократӣ: озодии суҳан, матбуот, маҷлисҳо, гирдиҳамоиҳо,

ташкилотҳо ва озодии вичдон ваъда карда шуда буданд. Ин озодиҳо дар натиҷаи муборизаи оммавии ҳамаи қувваҳои инқилобӣ ба даст дароварда шуданд.

Порт-Артури дар муҳосираафтодаро тирборон кардани артиши Чопон

Думаҳои якум ва дуюми давлатӣ. Дар охириҳои моҳи апрели соли 1906 Думаи якуми давлатӣ даъват карда шуд. Қонуни интиҳоботӣ интиҳоботро барои деҳқонон–чорзинагӣ, барои коргарон–сезинагӣ ва барои дворянҳою буржуазия–дузинагӣ, яъне нобаробар муайян карда буд. Қоидаҳои намояндагӣ низ барои табақаҳои гуногун як хел набуданд. Дворянҳо метавонистанд аз деҳқонон аз ҳар 2 ҳазор кас, буржуазия аз ҳар 4 ҳазор кас, деҳқонон аз ҳар 30 ҳазор кас ва коргарон аз ҳар 90 ҳазор кас 1 вакил интиҳоб кунанд. Инчунин, ин қонун маҳдудиятҳои молумулкӣ ва синнусолӣ ҳам дошт. Аз ин рӯ, на ҳамаи одамон ҳуқуқи интиҳоботӣ гирифтанд.

Пётр Столипин

Шӯрои давлатӣ ҳуқуқи Палатаи Олии Думаро гирифт. Нисфи аъзои онро ҳуди подшоҳ таъйин мекард. Лоихаи қонунҳо танҳо баъди тасдиқи подшоҳ ҳуқуқи қонунро мегирифтанд. Бинобар ин, баъди даъвати Думаи якум ҳам Русия давлати ҳокимияти мутлақдор монд, лекин он аз тарафи Думаи давлатӣ то як дараҷа маҳдуд карда шуд.

Думаи якуми давлатӣ барои подшоҳ ва ҷонибдорони ӯ гапнодаро баромад, чунки фраксияи трудовикҳо бар хилофи манфиатҳои помещикҳо масъалаи ҳалли заминро ба муҳокима пешниҳод кард. Бинобар ин, Николайи II, ҳамчун сарвари давлати феодалӣ, онро “балвогар” номида, моҳи июни соли 1906 пароканда кард.

Ибтидои солҳои 1907 Думаи дуюми давлатӣ таъсис ёфт, вале он аз Думаи якум ҳам гапнодаротар буд. Ин дума дар даврае даъват карда шуд, ки инқилоб аллакай ба шикаст дучор гардида буд. Барои ҳамин, мутлақият бе ягон тарсу ҳарос 30-юми июни соли 1907 Думаи дуюмро ҳам барҳам зад.

Инқилоб ва ғаъолияти ду думаи давлатӣ нишон доданд, ки дар мамлакат ислоҳот гузаронидан лозим аст, ки яке аз ҷузъҳои муҳимтарини он масъалаи замин мебошад.

Ислоҳоти аграрии Столипин. То соли 1905 мутлақият ҷамоаи деҳоти русро бо ҳар роҳ муҳофизат мекард. Он барои ситонидани андоз, сафарбарӣ ва сарбозӣ ва аз тарафи помещикон истисмор кардани деҳқонон воситаи хеле мусоид буд. Инқилоб нишон дод, ки минбаъд нигоҳ доштани ҷамоаи деҳқонӣ барои мутлақияти Русия хавфи калон дорад. Доираҳои пешқадами мамлакат сохти ҷамоавию патриархалӣ (падаршоҳӣ)-и Русияро ҳамчун яке аз монеаҳои асосии пешрафти мамлакат медонистанд. Бинобар ин, аз ҳукумати подшоҳӣ барҳам додани онро талаб мекарданд.

Дар зери сарпарастии яке аз шахсони мансабдори калони давлатӣ лоиҳаи ислоҳоти аграрӣ пешниҳод карда шуд ва 9-уми ноябри соли 1906 Николайи II ба зери амр дар бораи ислоҳоти аграрӣ имзо гузошт. Баъдтар Шӯрои давлатӣ дар ин бора қонун ҳам баровард. Ин ислоҳот мувофиқи санаи аз тарафи подшоҳ тасдиқкарда “Қонуни 14-уми июни соли 1910” номида шудааст.

Ислоҳоти аграрии Столипин кишоварзиро ҳам ба роҳи сармоядорӣ даровард. Вай барои камол ёфтани соҳибкорӣ ва муносибатҳои бозоргонӣ дар шахру деҳоти Русия шароити мусоид муҳайё наамуд. Сарфи назар аз ин, суиқасди душманони ислоҳот ба ҷони сарвари ислоҳоти аграрӣ

Столипин, Чанги Якуми Чаҳонӣ ва ниҳоят табаддулоти болшевикии моҳи октябри соли 1917 барои пурра ба амал баровардани ислоҳоти аграрии соли 1906 эълонкардаи Николай II ҳалал расониданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар бораи сабабҳои ҷанги Русияву Ҷопон чӣҳо медонед? 2. Ҷанги Русияю Ҷопон кай ва чӣ тавр оғоз ёфта, кай ва чӣ тавр ба охир расидааст? 3. Сабаб ва мақсадҳои инқилоби якуми буржуазии демократии Русияро муайян кунед. 4. Инқилоб бар зидди кӣ ва кадом тартиботи мавҷудани Русия нигаронида шуда буд? 5. Чаро ин инқилоб буржуазии демократӣ ном гирифтааст? 6. Воқеаҳои фочиавии «Якшанбеи хунин»-ро шарҳ диҳед. Воқеаҳои инқилобии соли 1905 ба чӣ далолат мекарданд? 7. Солҳои 1902-1905 дар Русия кадом ҳизбҳои сиёсӣ ташкил ёфтанд? 8. Думаи якум давлатӣ кай даъват карда шуд? Ин Дума кай ва барои чӣ пароканда карда шуд? 9. Оё ислоҳоти аграрии Столипин иҷро гардид? 10. Аз мавзӯи ҳулоса бароред.

§ 9. ИМПЕРИЯИ АВСТРО-ВЕНГРИЯ ДАР НИМАИ ДУЮМИ АСРИ XIX – АВВАЛИ АСРИ XX

Дар империя ба миён омадани иртиҷои сиёсӣ. Чӣ тавре ба шумо маълум аст, инқилоби буржуазии солҳои 1848-1849 дар империяи Австрия шикаст хӯрд. Аз ҳамин сабаб, дар он ҷо иртиҷои сахттарини сиёсӣ ҳукмрон гардид. Ҳукумати Бах (1852–1860) бар зидди ҳаракати миллию озодихоҳӣ бе-рахмона мубориза мебуд. Матбуот ба зерӣ назорати сахт гирифта шуд. Бе иҷозати махсус ва бе иштироки пулис доир гардонидани гирдиҳамоиҳо манъ карда шуд. Ҳар гуна созмону ташкилотҳои ҷамъиятию сиёсӣ, ки барои ғайриқонун аз ҷониби ҳукумат иҷозатнома надоштанд, пароканда карда шуданд. Мамлакат ба 15 мулк тақсим карда шуд, ки ба ҳар кадоми онҳо генералҳои австриягӣ ҳукмронӣ мекарданд.

Идораи иртиҷоии Австрия махсусан дар Венгрия бе-додгарӣ мекард. Хорватия, Словения, заминҳои Сербия ва Руминияро аз Венгрия ҷудо карда, ба музофотҳои Австрия

табдил дода шуданд. Хорватия бошад, бевосита ба шаҳри Вена тобеъ карда шуд. Трансилвания мухтор эълон гардид. Қисмати боқимондаи Венгрия ба 5 мулк тақсим карда шуд. Дар Венгрия ҳокимияти олий ба ихтиёри генерал-губернатори Австрия гузашт.

Империяи Австро-Венгрия

Чехия низ ба доми бедодгарӣ ва таъқиботи оммавӣ гирифта шуд. Хабарнигори маъруфи Чех Карел Гавличек, ки бар зидди мутлақият мубориза мебард, бадарға карда шуд. Дар Донишгоҳи Прага лексия хондани ислохотхоҳ Ф. Л. Риген манъ карда шуд.

Дар ин давра сиёсати олмоникунони ақаллиятҳои миллии империя пурзӯр шуд. Забони олмонӣ дар тамоми қаламрави империя давлатӣ эълон гардид. Корғузори маъмурӣ, судӣ ва ҳатто маорифи халқ дар ҳама ҷо бояд ба забони олмонӣ сурат мегирифт.

Вазъи иқтисодии империя дар солҳои 50-60 асри XIX. Дар оғози ин давра дар империя суръати ба амал омадани табaddулоти саноат батеъи тараққӣ кард, махсусан, баъзе

соҳаҳои саноати вазнин ва сохтани роҳҳои оҳан. Соли 1869 истеҳсоли ангишт 3,5 млн. тонна, оҳан 0,7 млн. тонна ва чӯян 0,25 млн. тоннаро ташкил намуд. Бекор карда шудани сарҳадҳои дохилии гумрукӣ имконият дод, ки дар Австрия тиҷорат ҳам тараққӣ кунад. Ҳаҷми тиҷорати хориҷӣ низ афзуд. Агар дар соли 1950 он 187 млн. гулденро ташкил карда бошад, пас соли 1860 ба 293 млн. гулден расид. Моли асосии содироти империяи Австрияро ғалла, чӯб ва газвору моҳут ташкил меод.

Дар баробари ин, бояд гуфт, ки суръати тараққиёти сармоядорӣ дар қисматҳои алоҳидаи Австрия як хел набуд. Агар саноати Чехия ва Моравия тараққӣ карда бошад, пас дар Венгрия, Галиция, Хорватия, Словения ва дигар ғӯшаю канорҳои империя рушди он хеле суст сураш мегирифт. Онҳо мисли замони қаблӣ асосан, мулкҳои кишоварзии Австрия буданд. Худи империяи Австрия воқеан давлати кишоварзӣ буд.

Вазъи молиявии империяи Австрия вазнин буд. Дар буҷаи он хароҷот нисбат ба даромад маблағи ниҳоят калонро ташкил менамуд. Аз ҳамин сабаб, қурби пули австриягӣ сол то сол пасттар мефаромад.

Ҳаракати миллию озодихоӣ дар Венгрия ва Чехия дар солҳои 50 ва 60-и асри XIX. Яке аз роҳбарони ҳаракати миллию озодихоӣ халқи маҷор, яъне венгерҳо, М.Ткач буд. Ӯ

маҷорҳо ва халқҳои дигари мазлуми империяи Австрияро даъват мекард, ки ба муқобили истилогарон ба мубориза бархезанд. Барои ғайриқонунии инқилобиаш Ткач аз тарафи ҳукуматдорони Австрия ҳабс карда шуд. Баъди дар натиҷаи авф аз маҳбас озод шудан, ӯ ғайриқонунии муборизаи озодихонаи инқилобии худро давом дод. Дар қатори Ткач даҳҳо шахсиятҳои миллии дигари Венгрия ба муборизаи миллию озодихонаӣ бархостанд. Онҳо дар қаламрави Венгрия созмони илмию сиёсии зиёд ташкил намуданд. Барои паст намудани шиддати вазъияти муборизаи миллию озодихонаӣ дар Венгрия маъмурияти австриягии империя ҳар гуна чораҳо меандешид. Масалан, иҷозат дод, ки дар Венгрия ба Сейм интихобот гузаронида шавад. Баъди интихобот маълум гардид, ки Сейми мазкур барои маъмурияти империявӣ ғайриқонуни аст. Аз ҳамин сабаб, он пароканда карда шуд.

Дар Чехия низ муборизаи миллию озодихона суръат мегирифт. Дар ин ҷо ҳам ҳукумати Австрия барои паст гардонидани шиддати вазъият чораҳо андешид. Ҳукумат соли 1860 ба Сейми Чехия ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ дод, вале мисли пештара забони олмонӣ забони давлатӣ буд. Ин чораи ҷузъӣ ва барои халқи чех беаҳаммият ҳаракати миллию озодихонаиро дар Чехия паст карда наметавонист. Чунин ҳолати ҷамъиятию сиёсӣ дар қаламрави суқунати тамоми халқҳои дигари ғайриавстриягӣ ҳам ба назар мерасид. Дар ин вазъият ҳукумати Австрия мамлакатро ба тарзи қуҳна идора карда наметавонист. Аз ин рӯ ҳукумати нав бо сардории Шмерлинг (1861–1865) хост, ки олмонигардонии халқҳои ғайриолмониро бо усули конституционӣ иҷро кунад. Ин буд, ки соли 1861 бо номи “Патенти Феврал” Конституцияи умумии империяи Австрия қабул карда шуд. Он ба парламенти дупалатагӣ ҳокимияти қонунгузорӣ дод. Конституция интихоботро аз рӯи молу мулк нобаробар ва дузинагӣ эълон намуд. Ин Конституция ба буржуазия ва ашрофони заминдори Австрия имконият медод, ки дар империя ҳокимияти қонунгузорро дар зери назорати худ

дошта бошанд. Аз Конститутсияи мазкур халқҳои ғайри-олмонӣ норозӣ буданд. Аз ин рӯ, сиёсати марказонидани ҳокимияти давлатӣ ва олмонигардонии халқҳои империя комилан шикаст хӯрд.

Дар чунин шароит вазъияти хориҷии империяи Австрия суишадан гирифт. Соли 1866 Австрия дар ҷанги зидди Пруссия ба шикаст дучор шуд. Ин ҷанг ҳаракати миллию озодихонаи халқҳои империя ва махсусан, халқи Венгрияро боз ҳам пурзӯртар кард. Хавфи барҳам хӯрдани империяи Габсбургҳои Австрия ба миён омад. Бинобар ин, ҳукумати империявӣ маҷбур шуд, ки гузашт кунад. Ин ҳукумат соли 1867 бо Венгрия қарордодеро ба имзо расонид, ки мувофиқи он империяи Австрия номи дугона – Австро-Венгрияро гирифт. Худи ҳамон сол Конститутсияи нав қабул карда шуд. Ин Конститутсия сохти давлатии ҳар ду қисми ин мамлакатро муқаррар намуд.

Вазъи иқтисодии Австро-Венгрия дар даҳсолаҳои охири асри XIX. Тараққиёти сармоядорӣ дар қисматҳои гуногуни мамлакат нобаробар буд. Аз ин ҷиҳати саноат қисмати нисбатан тараққиқардатарини империя Чехия ба ҳисоб мерафт. Австрияи Шимолӣ ва Ҷанубӣ низ аз ин ҷиҳат ба Чехия қариб баробар буд. Дар тараққиёти саноат Галитсия, Буковина ва як қатор вилоятҳои дигар аз онҳо хеле ақиб монда буданд. Дар солҳои 70-90 Чехия дар саноати ҷӯянгудозӣ мақоми асосиро ишғол намуд. Дар ин ҷо он вақт 86 дарсади ҷӯяни империя истехсол карда мешуд. Сохтмони роҳҳои оҳан низ суръат гирифт. Саноати коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ҳам пеш рафт. Истехсоли қанд, шароб ва пиво мақоми бештар пайдо намуд. Чехия ба маркази асосии саноати бофандагии империя табдил ёфт. Аз 137 корхонаи бофандагии империя 67-тояш дар Чехия сохта шуда буд.

Сиёсати хориҷии Австро-Венгрия дар сеяки охири асри XIX. Австрия бисёр меҳост, ки интиқоми шикаст дар ҷанги соли 1866-ро аз Пруссия бигирад, вале бо вучуди ин, аз Русия тарсида, дар ҷанги дар пешистодаи Пруссия бар зидди Фаронса мавқеи бетарафиро ихтиёр кард. Соли 1873

Австро-Венгрия бо ҳамроҳии Олмон ва Русия бо номи “Иттифоқи се император” қарордод ба имзо расонданд. Соли 1876 бошад, бо Русия Созишномаи “Рейх-штат”-ро имзо кард. Он ба Русия имкон медод, ки бе даҳолати Австро-Венгрия бо Туркия ҷанг кунад. Барои ҷуброни ин бетарафӣ Австро-Венгрия бояд қисми Хорватия ва баъзе навоҳии наздисарҳадии Боснияро ба даст медаровард. Дар Конгресси байналмилалӣи Берлин соли 1878 ба Австро-Венгрия иҷозат дода шуд, ки Босния Ҳерсеговинаро истило кунад. Аз ин рӯ, муносибат дар байни Австро-Венгрия ва Русия бад шуд. Ин ҳолат Австро-Венгрияро маҷбур сохт, ки бо Олмон наздик шавад. 7-уми октябри соли 1879 дар байни Австро-Венгрия ва Олмон созишномаи махфӣ ба имзо расид, ки он бар зидди Русия нигаронида шуда буд.

Дар ин давра дар масъалаи Тунис муносибатҳои байни Италия ва Фаронса тезутунд шуданд. Аз ин рӯ, ба иттифоқи Австро-Венгрия ва Олмон Италия низ дохил шуд, ки бо ҳамин он ба Иттифоқи Сегона табдил ёфт.

Сиёсати хориҷии империяи Австро-Венгрия дар ибтидои асри XX. Сиёсати хориҷии Австро-Венгрия дар ибтидои асри XX сол то сол иртиҷоитар мегардид. Самти асосии сиёсати хориҷиаш дар он давра ба Балкан нигаронида шуда буд. Ба ақидаи доираҳои ҳукумронӣ мамлакат, пеши роҳи ҳаракати миллию озодихоҳӣ ва барҳам хӯрдани империяи Австро-Венгрияро маҳз ҳамин сиёсат гирифта метавонист.

Иқдоми калони империяи Австро-Венгрия барои ишғол кардани Балкан, 5-уми октябри соли 1908, забт намудани Босния ва Ҳерсеговина буд. Ин иқдом муносибати тезутунди иттифоқи Русияву Сербияро ба муқобили Австро-Венгрия ба вучуд овард. Мубориза дар байни Австро-Венгрия ва Сербия ба ҷанг тайёри дидан буд, лекин ин ҷанг ба амал наомад, Австро-Венгрия аз он худдорӣ кард. Дар ин сурат, зарур мешуд, ки бо Русия рӯбарӯ шавад. Бо сабаби ба муқобили славянҳои ҷанубӣ нигаронида шудани сиёсати балкании Австро-Венгрия, муносибати ин давлат бо Русия тезутунд гардид.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Муайян кунед, ки чаро дар империяи Австрия баъди шикасти инкилоби буржуазии солҳои 1848–1849 сиёсати иртиҷоии ҳукумат ба миён омад ва он дар чӣ ифода ёфтааст? 2. Ҳаракати миллию озодихоҳӣ дар солҳои 50 ва 60 асри XIX дар Венгрия ва Чехия дар кадом вазъ қарор дошт? 3. Барои гирифтани пеши роҳи болоравии ҳаракати миллию озодихоҳӣ дар империя ҳукумати Австрия чӣ чора меҷуст? 4. Моҳияти Конститутсияи соли 1861-и империяи Австрияро шарҳу эзоҳ диҳед? 5. Дар бораи вазъи иқтисодии империяи Австро-Венгрия даҳсолаҳои охирини асри XIX чиҳро медонед? 6. Сиёсати хориҷии Австро-Венгрияи сеяки охирини асри XIX-ро муайян кунед? 7. Дар бораи саноат ва молияи Австро-Венгрияи ибтидои асри XX маълумоти мушаххас диҳед. 8. Дар бораи ҳаракати миллию озодихоҳии ибтидои асри XX халқҳои империяи Австро-Венгрия маълумот диҳед.

§ 10. ИСПАНИЯ ДАР АСРИ XIX ВА АВВАЛИ АСРИ XX

Вазъияти Испания дар нимаи аввали асри XIX. Муборизаи миллию озодихоҳии мустамликаҳои испании Америкаи Лотинӣ вазъияти сиёсиро дар Испания тағйир дод. Шоҳ маҷбур шуд, ки соли 1812 дар мамлакат Конститутсияро қарор намояд. Мувофиқи он ба Кортесҳо (парламенти мамлакат) интихобот гузаронида шуд, вале ҳуди шоҳ Фердинанди VII қонибдори мутлақияти шоҳӣ буд. Аз ин рӯ,

Фердинанди VII
Дон Карлос

ҳаракат мекард, ки мамлакатро ба Конститутсия ва Кортесҳо идора кунад. Ҳамин буд, ки дере нагузашта ин Конститутсия бекор карда шуд.

Вале замона дигар шуда буд. Дар мамлакат муносибатҳои сармоядорӣ сол то сол ташаккул меёфтанд. Табақаи нави доро – буржуазия ба воя мерасид. Он ба ҳокимияти шоҳӣ фишор меовард ва бар зидди ӯ мубориза ҳам мебард. Дар Испания моҳҳои январ-март соли 1820 инкилоби нави буржуазӣ ба амал омад. Дар

санаи 9-уми марти соли 1820 шоҳ маҷбур шуд, ки Конститутсияи соли 1812-ро аз нав барқарор кунад. Дар асоси он ба Кортесҳо интихобот баргузор гардид. Дар он неруҳои муҳолиф муваққатан ғолиб баромада, ҳокимияти қонунгузорро ба даст дароварда, чандин чораҳои инқилобии муътадили иқтисодиро амалӣ намуданд, бахусус, оид ба кишоварзӣ.

Аз сиёсати дохилии шоҳ неруҳои инқилобӣ норозӣ буданд. Барои ҳамин кӯшиш менамуданд, ки шоҳ Фердинанди VII-ро бо бародари ӯ Дон Карлос, ки қатъиян зидди ҳокимияти мутлақи шоҳ буд, иваз намоянд.

Соли 1823 “Иттифоқи Муқаддас” бар зидди Испания таъовузи аксулинқилобӣ кард. Моҳи апрел лашкари садҳазорнафараи Фаронса ба Испания зада даромад. Дар натиҷа, ин инқилоби Испания шикаст хӯрд. Фердинанди VII Конституцияи мамлакатро бекор карда, иштирокчиёни инқилобро шадидан таъқиб мекард. Бо ҳамин, дар мамлакат иртиҷоъ ҳукмрон гардид.

Мутлақиятхоҳони ашаддӣ дар атрофи бародари хурдии Фердинанди VII – Дон Карлос муттаҳид шуданд. Дар таърих ин ашхос карлчиён (аз номи Дон Карлос) номгузорӣ шудаанд.

Соли 1833 шоҳ вафот кард. Духтари хурдсоли ӯ Изабелла шоҳи Испания эълон карда шуд. Маҷлиси махсуси Кортесҳо, ки бо ҳамин мақсад даъват шуда буд, ба Изабелла савганд ёд кард. Малика Кристина (ҳамсари Фердинанди VII) пуштибони Изабеллаи хурдсол эълон гардид. Карлчиён бошанд, баъди ин Дон Карлосро шоҳи қонунӣ эълон намуданд ва ба ҷанги ифротӣ даст заданд, ки он то соли 1840 идома ёфт.

Диктатор Навраэс

Диктатураи Навраэс (1843–1851).

Дар зарфи ҳашт сол сарвари ҳукумати Испания генерали карлчиён Навраэс буд. Ӯ дар мамлакат диктатураи шахсии худро қорӣ намуд. Бо фармони Навраэс танҳо соли 1844-уми 214 нафар қатл

карда шуд. Ў аз Кортесҳо ҳуқуқи ташаббуси қонунгузори-ро гирифт. Навраэс қатлкуниро воситаи ягонаи мубориза бар зидди рақибони сиёсии худ медонист. Сарфи назар аз ин, вазъияти ҳокимияти ӯ он қадар мустаҳкам набуд. Аз ин рӯ, оқибат маҷбур шуд, ки соли 1851 ба истеъфо равад. Ҳукумати нав бошад, Кортесҳо тамоман пароканда кард.

Инқилоби солҳои 1854–1856. Мамлакатро бе Кортесҳо идора кардан, надоштани хоҳиш барои ба амал баровардани ислоҳоти нави иқтисодӣ ва идораи давлатӣ, ришвахӯрию бадахлоқӣ дар дарбор қаҳру ғазаби оммаҳои васеи аҳолии Испанияро ба вучуд оварданд, ки дар байни онҳо заминдорони озодандеш ва буржуазия низ буданд. Вақте фармони ҳукумат дар бораи шаш моҳ пешақӣ пардохтани андоз интишор гардид, генерали озодандеш О. Доннел моҳи июни соли 1854 дар Мадрид шӯриш бардошт. Ў бо ҳамроҳии ҳамсафонаш ба халқ муроҷиатнома қабул кард. Дар он тақозо карда мешуд, ки “шуллуқ”-ҳои дарборӣ аз ҳокимият дур, қонунҳо риоя ва андозҳо кам карда шаванд. Дар муроҷиатнома фикр дар бораи ташкил намудани пулис низ зикр ёфта буд.

Шӯриш, дере нагузашта, шаҳрҳои калонтарини мамлакатро фаро гирифт. Дар ҳама ҷо дастаҳои пулис ва хунтаҳои инқилобӣ ташкил карда мешуданд. Қисме аз инқилобчиён барои Испания ҷумҳурӣ талаб мекарданд. Барои паст гардонидани шиддати инқилоб шоҳ генерал Эспертереро, ки қаблан сардори ҳукумат буд, аз нав ба ин вазифа таъйин кард, вале ӯ чун пештара аз ҷорӣ намудани ислоҳоти қатъии демократӣ дар мамлакат даст кашид.

Инқилоб ҳамоно давом мекард. Соли 1855 дар Каталония коргарон корпартоии умумӣ карда, то якдараҷа ба мақсадҳои худ ноил шуданд. Соли 1865 генерал О. Доннел ба он муваффақ шуд, ки Эспертере ба истеъфо биравад. Вале Эспертере ҳокимиятро ғасб намуда, мамлакатро дар ҳолати ҳарбӣ эълон кард. Ҷавобан ба табаддулотӣ аксулинқилобӣ, дар Мадрид ва шаҳрҳои дигари Испания шӯришҳо сар заданд, лекин баъди ҷангҳои начандон калону тӯлонӣ онҳо аз тарафи ҳукумати Эспертере пахш карда шуданд. Ҳамин

тарик, инқилоби солҳои 1854–1856 шикаст хӯрд. Дар мамлакат аз нав иртиҷоъ ва таъкибот ҳукмрон гардиданд.

Инқилоби солҳои 1868–1874. Шӯриши 18-уми сентябри соли 1868 дар флоти дар Кадис мустақарбуда оғози инқилоби нави Испания гардид. Он дар мамлакат чунон босуръат паҳн шуд, ки баъди ду рӯз Изабелла, маликаи Испания, маҷбур шуд, ки ба Фаронса фирор кунад. Ҳукумати Испания аз ҳисоби муътадилон ва озодандешони чап ташкил дода шуд ва моҳи июни соли 1869 Кортесҳо Конститутсияи нави Испанияро эълон карданд. Моддаҳои дахлдори он қорӣ намудани ҳуқуқи интихоботи умумӣ (барои зану мард), озодии вичдон, созмон ва маҷлисҳоро эълон доштанд. Конститутсия дар мамлакат никоҳи шахрвандиро иҷозат дод. Мутлақияти меросӣ нигоҳ дошта шуд, буржуазияи озодандешу мутлақиятҳо ҳокимиятро дар дасти худ нигоҳ дошт.

Кортесҳо шоҳзодаи италиявӣ Амадеи Савоиро шоҳи Испания интихоб намуданд. Ё соли 1870 ба тахти шоҳӣ нишаст, лекин рӯҳониён ва ашрофон Амадеи Савоиро душманона истиқбол намуданд. Артиш ва вазирон ҳам Амадеи Савоиро хуб дастгирӣ накарданд. Аз ин рӯ, вай маҷбур шуд, ки моҳи феввали соли 1873 аз тахту тоҷи шоҳии Испания даст кашад. Дар шароити баамаломата Кортесҳо маҷбур шуданд, ки Испанияро ҷумҳурӣ эълон намоянд. 24-уми январ соли 1874 Кортесҳо ба тахти шоҳии Испания писари Изабелла – Алфонси XII-ро нишонданд.

Алфонс XII Бурбон

Бесалоҳиятӣ ва дар татбиқи мақсадҳои худ қатъӣ набудани ҷумҳурихоҳон ба он оварда расонид, ки инқилоби солҳои 1868–1874 ҳам оқибат шикаст хӯрд. Дар Испания ҳокимияти мутлақи дворянӣ мондан гирифт, ки акнун ба он сулолаи Бурбонҳо ҳукмронӣ мекард.

Вазъияти сиёсии Испания баъд аз инқилоби солҳои 1868–1874. Моҳи декабри соли 1874, баъди табаддулоти ҳарбии давлатӣ, ки ба инқилоби буржуазӣ хотима гузошт,

дар Испания мутлақият аз нав барқарор карда шуд. Сохти давлатии Испания аз тарафи Конституцияе, ки соли 1876 қабул карда шуда буд, муқаррар карда шуд. Ин Конституция бе ягон тағйироти ҷиддӣ то соли 1931 қор кард. Конституцияи соли 1876 Испанияро мутлақияти конституционӣ ва Алфонси XII Бурбонро шоҳи қонунӣ номид. Ба шоҳ ҳокимияти иҷроия дода шуд. Ӯ ҳақ дошт вазиронро таъин ва ё ба истеъфо гусел кунад, Кортесҳоро даъват ва ё пароканда намояд. Дар баробари ин, ӯ вазифадор буд, ки дар зарфи 3 моҳи баъди пароканда карда шудани Кортесҳо интиҳоботи навро доир намояд. Шоҳ қонунҳои қабулкардаи Кортесҳоро тасдиқ мекард ва ба артишу флот сарфармондеҳи олий буд.

Ҳокимияти қонунгузор ба Кортесҳо тааллуқ дошт, ки он аз ду палатаи баробарҳуқуқ – Сенат ва Палатаи вакилон иборат буд. Дар Сенат аъзои сулолаи ҳукмрон ва олимартабағони Испания ҷамъ омада буданд: онҳое, ки дар як сол на камтар аз 60 то 1000 писет даромад доштанд, патриарх, архиепископҳо, дорандагони рутбаҳои баланди ҳарбии артиш, сенаторҳое, ки шоҳи якумра таъин мекард ва ғайра. Дар моддаи 13 Конституция ба ҳамаи шаҳрвандон озодии суҳан, матбуот, ташкил намудани созмонҳо ва доир намудани маҷлисҳо қафолат дода мешуд, лекин мувофиқи моддаи 17-и он ҳукумат метавонист ҳамин озодиҳои демократиро бекор кунад.

Ҳукуматҳои консерваторҳо ва либералҳо. Баъд аз шикасти инқилоби солҳои 1868-1876, сарвари Ҳизби Консерваторон Кановас дел Кастилио ҳукуматеро ташкил кард, ки он ҳамаи амру қонунҳои замони ҷумҳуриро бекор намуд. Фаъолияти созмонҳои коргариро манъ ва шӯриши карлчиёнро дар Шимол паҳш кард. Танҳо баъд аз ин интиҳоботро ба кортесҳо таъин намуд. Сарфи назар аз ин, ҳукумати Консерваторон дар тӯли даҳсолаи аввал баъди эҳёи мутлақият мустаҳкам набуд. Сиёсати ҳукумат дар Куба норозигии калони мардумро ба вуҷуд овард. Дар он ҷо соли 1868 ба муқобили ҳукмронии Испания шӯриши халқӣ сар зад. Генерал Мартинес Кампос, ки яке аз маҳвқунандагони

халқи Куба буд, маҷбур шуд изҳор намояд, ки барои мавҷудияти ҳокимияти Испания дар мустамликаҳо ва идораи онҳо ислоҳот зарур аст. Аз ин рӯ, соли 1878 бо шӯришчиёни Куба созишномаи сулҳи Санхон ба имзо расонида шуд. Моҳи январи соли 1880 оқибат қонун дар бораи барҳамзании ғуломдорӣ дар Куба қабул гардид.

Моҳи феввали соли 1881 бо сардории Сагасте Ҳукумати Ҳизби Либералӣ ташкил карда шуд. Ин ҳукумат дар мамлакат баъзе ислоҳотҳои демократӣ гузаронд. Вай озодии матбуот, созмонҳо ва ғайраро эълон намуд. Ба нафъи буржуазияи тичоратӣ молиявӣ барои молҳои ба мамлакат воридшаванда нархномаҳои гумрукӣ кам карда шуданд. Соли 1882 Созишномаи тичоратии Испанияву Фаронса ба имзо расид, ки дар натиҷаи татбиқи он ба Испания сели молҳои бофандагии Фаронса сарозер гардид. Инчунин, андоз ба корхонаҳои саноатӣ зиёд карда шуд. Ин чорабиниҳо норозигии буржуазияи саноатии Испанияро ба вучуд оварданд. Соли 1883 ҳатто дар якҷанд гарнизонҳои артиш шӯришҳо ба амал омаданд, вале бо сабаби он ки онҳо ба оммаи васеи халқ таъя намекарданд, ногузир ба шикаст анҷом ёфтанд.

Соли 1885 шоҳ Алфонси XII вафот кард. Регенти (пуштибони) тахти шоҳӣ завҷаи ӯ Мария Кристина эълон гардид. Ин замон дар байни сарварони ҳизбҳои консерваторҳо ва либералҳо – Кановас ва Сагасте созише ба даст омад, ки мувофиқи он онҳо ухдадор шуданд, ки мутлақиятро дастгирӣ мекунанд. Ин қарордод номи “Пакте эл Парде” (аз номи “Қасри эл Пардо”-и шоҳ, ки дар он ҷо гуфтушунид ва қабули қарордоди мазкур доир гардидааст)-ро гирифтааст. Дар баробари ин, ҳар ду ҳизб ба қарор омаданд, ки бо навбат ба ҳокимият соҳиб мешаванд, то ки режими мавҷударо мустаҳкам намоянд. Ин маънои онро дорад, ки Испания акнун ба туъмаи ду ҳизби сиёсӣ табдил ёфт. Кадоме аз ин ҳизбҳо дар сари ҳокимият бошад, дар мамлакат ақибмонӣ, хазинадуздӣ, порахӯрӣ, суиистеъмор аз вазифа ва зухуроти дигари манфӣ ҳукмрон буданд. Ҳар яке аз ин ҳизбҳо, ки ба сари қудрат меомаданд, Кортесҳоро пароканда намуда, интихоботи

нави онро ташкил мекарданд. Дар рафти интихобот ҳизби ҳукмрон тамоми имкониятҳои ҳокимияти давлатиро ба кор мебард, то ки дар Кортесҳо аксариятро барои худ таъмин намояд. Барои ҳамин, бисёр вақт оммаи аҳолии аз интихобот сар метофт.

Ҳаракатҳои миллӣ дар охири асри XIX. Рушди иқтисодӣ дар Испания масъалаи миллиро тезутунд кард. То охириҳои асри XIX рафти ташаккули миллияти баскҳо ва галитсҳо, асосан, анҷом ёфт. Бо ҳамин сабаб, шумораи ҳаракатҳои миллии дар се вилояти мамлакат – Каталония, Баскония ва Галитсия афзуд. Бо сабаби он ки дар Каталония ва Баскония муносибатҳои сармоядорӣ афзуда, табақаҳои пролетариат ва буржуазияро ташаккул доданд, дар байни онҳо мубориза вусъат ёфт. Дар охириҳои асри XIX дар тамоми Испания дар саноат ҳамагӣ 243867 нафар коргарону хизматчиён кор мекарданд, ки қариб нисфи онҳо аз Каталония ва Баскония буданд.

Соли 1892 намояндагони буржуазии миллии Каталония дар Манрес дар Ассамблея ҷамъ омада, барномаи ҳаракати миллии Каталонияро таҳия кардаанд, ки он “Асосҳои Манрес” номида шудааст. Буржуазии Каталония Кортесҳои мухтореро, ки дар соҳаҳои андозситонӣ, маориф, қонунгузорию шаҳрвандӣ, ҷиноӣ ва тичоратӣ ҳокимияти қонунгузорию доранд, талаб мекарданд.

Ҷангҳои Испания дар мустамликаҳо. Баъд аз шикасти ғуборҳои инқилоби солҳои 1854–1856-и Испания, ҳукумати ин давлат сиёсати мустамликазабткуниро идома дод. Он дар таҷовузи Фаронса ба муқобили Вьетнам ғайбӣ ширкат варзид. Инчунин, ба Мексика лашкар кашид, лекин ҳардуи ин иқдоми ғуборӣ дар сиёсати хориҷӣ ба Испания он қадар шухрат наовард. Он танҳо як қисми Марокашро забт намуд. Ҷумҳурии Доминикан аз тарафи артиши Испания маҷбур шуд, ки таслим гардад. Испанияи заифшуда барои ишғоли мустамликаҳои қалон қувваи ҳарбии зарурӣ надошт. Дар мустамликаҳои қалонӣ он ва махсусан, дар Куба ҳаракати озодихоҳӣ меафзуд. Вазъияти дохилии Испания

низ хуб набуд. Соли 1857 дар Андалус шӯриши кишоварзон ва солҳои 1861–1862 дар музофотҳои дигари мамлакат ҳам шӯришҳо ба амал омаданд. Онҳо дар ин марҳала сиёсати хориҷии Испанияро заиф мегардониданд.

Дар охири асри XIX Испания маҷбур буд, ки барои дар дасти худ нигоҳ доштани мустамликаҳо дар он ҷойҳо бар зидди ҳаракати миллию озодихоҳӣ мубориза барад, аз ҷумла, дар Куба, Филиппин ва Пуэрто Рико. Ҷангҳои Испания ва Филиппин ба иқтисодиёти Испания зарбаи сахт заданд, дар Каталония фабрикаҳо баста мешуданд ё ки вақти маҳдуд кор мекарданд. Ҷанг маблағҳои калонро тақозо мекард ва шумораи зиёди одамонро ба доми худ мекашид. То соли 1897 Испания ба Куба наздики 200000 нафар, ба Филиппин 25000 нафар ва ба Пуэрто-Рико 4480 нафарро равон кард.

Дар охири асри XIX сари роҳи сиёсати хориҷии Испанияро ИМА гирифт. Он акнун ба мустамликаҳои испанӣ дастдарозӣ мекард. Истилои ИМА ба Куба, Пуэрто-Рико, Гуам ва ҷазираҳои Филиппин паҳн шудан гирифт. Моҳи январӣ соли 1898 ИМА ба Испания пешниҳод кард, ки Куба ба маблағи 300 млн. доллар ба вай бифурӯшад, вале Испания ин таклифро рад кард. Барои ҳамин, дере нагузашта ИМА бар зидди Испания ҷангида, лашкари онро торумор кард. Мувофиқи Созишномаи сулҳе, ки 10-уми декабри соли 1898 дар Париж ба имзо расид, Испания аз истиқлолияти худ бар Куба даст кашид ва инчунин, Пуэрто-Рико ва Гуамро ба ИМА вогузошт. Филиппинро бошад, ба маблағи 20 млн. доллар ба ИМА фурӯхт.

Испания дигар аз уҳдаи идора кардани мустамликаҳои худ баромада наметавонист. Аз ҳамин сабаб, моҳи февралӣ соли 1899 (ҷазираҳои Королин ва Мариан)-ро ба Олмон фурӯхт. Мустамликаҳои охири он тарафи укёнусро аз даст додан, маънои шикасти сиёсати мустамликадорӣ Испания дар охири асри XIX ҳисоб меёфт. Сабаби асосии ин шикаст ақибмонии сиёсӣю иқтисодӣ ва иҷтимоӣ Испания буд.

Ҳаракати миллӣ дар Испания дар оғози асри XX. Аз даст додани мустамликаҳои Америка зарбае буд бар буржуазияи Каталония ва Басконияи Испания. Дар баробари тараққиёти саноатии Каталония ва Баскония буржуазияи миллии онҳо ба мақсади ҳифзи манфиатҳои худ ислоҳоти маъмурӣ, нархнома (тариф)-ҳои имтиёзнор ва ҳуқуқҳои сиёсиро талаб мекарданд. Соли 1901 аз якҷанд гурӯҳҳои буржуазияи миллии Каталония ба номи “Лигаи минтақавӣ” ҳизб ташкил карда шуд. Ин ҳизб зиёда аз ду даҳсола ҳаракати миллии Каталонияро тақозо менамуд. Соли 1906 “Лигаи минтақавӣ” бо ҳамроҳии ҳизбҳои дигари буржуазияи миллӣ блоки пешазинтихоботиеро бо номи “Якдилии Каталония” ташкил намуд. Дар натиҷаи ин “Якдилии Каталония” 44 ваколатномаи намоёндагии Каталонияро дар Кортесҳо соҳиб шуд.

Сиёсати хориҷии Испания дар оғози асри XX. Империализми Испания дар оғози асри XX талаб мекард, ки ҳукумат дар сиёсати хориҷии худ мавқеи фаъолтарро ишғол намояд. Мустамликаҳои бозорҳо, манбаъҳои нави ашёи хому соҳаҳои муҳими сармоягузорию ба даст дарорад. Минтақаи асосии истилои империализми Испания қисмати шимолӣ Марокаш буд, он вилояте, ки аз маъдани оҳан, мис, сурб, графит, ангиштсанг ва заминҳои ҳосилхез ғанӣ буд. Аз ҷиҳати стратегӣ шимолӣ Марокаш калиде буд барои мавқеи ҳукмронӣ дар баҳри Миёназамин. Аз ҳамин сабаб, Марокаш объекти муборизаи чандин мамлакати империалистӣ гардида буд.

Ҳукумати Испания аз зиддиятҳои байни Англия, Фаронса ва Олмон истифода бурда, соли 1904 бо Фаронса қарордоди пинҳониеро барои тақсими шимолӣ Марокаш ба имзо расонид ва дар қори ба Испания дода шудани Марокаши Шимолӣ ва қабул карда шудани қарори Конфронси Алхесираси соли 1906 муваффақ шуд. Сарфи назар аз ин, тақсимои Марокаш чунин маъно надошт, ки гӯё Испания онро ба худ тобеъ карда бошад. Боз дар тӯли ду даҳсолаи оянда Испанияи империалистӣ ба муқобили халқи озодиҳои риффҳо мубориза бурд. Ин мубориза барои Испания

хеле гарон афтид – ҳазорҳо қурбонӣ ва маблағи зиёдро талаб намуд.

Дар давраи бухрони дуҷони Марокаш (соли 1911) империализми Испания кӯшиш кард, ки боз ҳам аз зиддиятҳои байни Англияву Фаронса ва Олмон ғоида барад. Моҳи июли соли 1911 бо дастгирии дипломатии Олмон Испания бар зидди Марокаш ҷанг сар карда, Лариш ва эл-Ксароро дар шимолии он забт намуд, вале ба артиши Испания муяссар нашуд, ки дар дарунтари Марокаш ворид шавад. 27-уми ноябри соли 1912 дар байни Фаронса ва Испания созишномае ба имзо расид, ки мувофиқи он Марокаши Шимолӣ се тақсим карда шуд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар бораи вазъи дохилии Испания нимаи аввали асри XIX маълумот диҳед. Чаро шоҳи Испания – Фердинанди VII дар мамлакат Конститутсияро қарор намуд? 2. Дар бораи инқилоби буржуазии соли 1820 чӣ медонед? 3. Инқилоби солҳои 1854–1856 дар Испания чӣ таъсир сурат гирифт? Дар бораи сиёсати хориҷии Испанияи қароқоҳи асри XIX нақл кунед. Чаро Испания аз мустамликаҳои худ маҳрум мешуд? 4. Дар оғози асри XX – то саршавии Ҷанги якуми ҷаҳонӣ вазъияти дохилии Испания чӣ таъсир буд? 5. Аз мавзӯи хулоса бароред.

§ 11. ИЁЛОТИ МУТТАҲИДАИ АМРИКО АЗ ОҒОЗИ АСРИ XIX TO АНҚОМ ЁҲТНИ ҶАНГИ МУЛКӢ

Вазъи ИМА дар нимаи аввали асри XIX. ИМА дар аввали асри XIX давраи тараққиёти иқтисодиро аз сар меғузаронид. Дар Шимолу Шарқии мамлакат саноати фабрикавӣ ва хоҷагиҳои сармоядориву фермерӣ густариш меёфтанд. Дар қисмати Ғарбӣ бошад, фермерҳои сершумор ва хунармандони мустақил машғули касбу кори худ буданд. Дар қисми Шимолу Ғарбӣ низ муносибатҳои соҳибқарорӣ бо суръат пеш мерафтанд. Дар иқтисодиёти Ҷануб ғуломдорию плантатсионӣ ҳукмрон буд. Фарқи роҳҳои тараққиёти Шимол ва Ҷануб ба рафти ояндаи тараққиёти таърихии ИМА таъсир расонд.

Харитаи Иёлоти Муттаҳиди Амрико

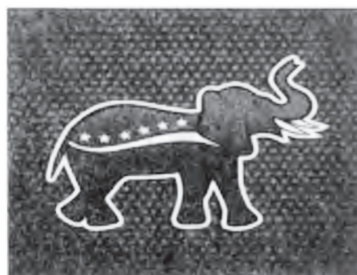
Дар охирҳои асри XVIII нимаи аввали асри XIX ИМА заминҳои зиёдеро забт кард. Масоҳати умумии ИМА дар соли 1790 ҳамагӣ 888, 6 ҳазор км мил буд. Баъди ба он ҳамроҳ карда шудани Луизиана ва ҷанги истилогарона бар зидди ҳиндуҳо, Мексика ва мустамликагардонии заминҳои нави он то ба 3027, 8 ҳазор км мил расид. Паҳншавии корчаллонию сармоядорӣ имконият дод, ки аввалан, заминҳои нав ба даст дароварда шаванд. Дуюм, заминҳои нав шароити мусоид фароҳам оварданд, ки аз Аврупо ба ИМА шумораи зиёди муҳоҷирон биёянд. Дар байни онҳо мутахассисони муҳандисию техникӣ ва коргарони баландихтисос бисёр буданд. Муҳоҷирон шумораи аҳолии мамлакатро зуд зиёд мекарданд. Соли 1800 аҳолии ИМА ҳамагӣ 5,3 млн. нафар буд, вале соли 1850 он ба 23,2 миллион расид. Аз сабаби бисёр будани заминҳои холии Ғарб дар ИМА нисбат ба Аврупо талабот ба неруи корӣ хеле зиёд шуд, лекин он намерасид. Аз ҳамин сабаб, дар Шимоли мамлакат истифодаи мошинҳо хеле барвақт оғоз ёфт. Дар Ҷануб бошад, истифодаи меҳнати ғуломон васеъ паҳн гардида буд.

Пешрафти соҳибкорӣ дар ИМА дар қатори чиҳатҳои мусбати худ чиҳатҳои манфӣ ҳам дошт. Аз ҷумла, бухронҳои иқтисодии барзиёдистеҳсолкунӣ ба амал омаданд.

Яке аз роҳҳои манфии тараққиёти иқтисодӣ дар ИМА зӯран ба Ғарб муҳоҷир кардани ҳиндуён буд. Барои зиндагонӣ кардан ба ҳиндуҳои амрикоӣ ҷойҳои махсус “резерватсияҳо”-ро медоданд. Ҳукумат бар зидди ҳиндуҳое, ки ба ин қарордод муқобилат нишон медоданд, дастаҳои мусаллаҳро ба қор мебард. Бо баҳонаи таъқиби ҳиндуҳо, лашкари

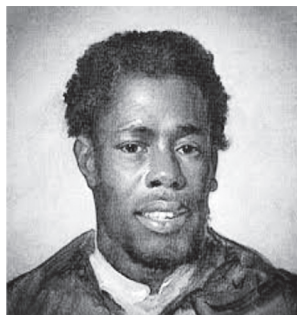
Маркаб – рамзи Ҳизби
Демократии ИМА

Фил – рамзи Ҳизби
Ҷумҳуриёнаҳои Амрико

ИМА ба забткунии заминҳои давлатҳои ҳамсоя низ даст мезад. Бо ҳамин роҳ, лашкари ИМА Флоридаи Шарқиро аз Испания кашида гирифт.

Дар қисмати ғарбии Ҷорҷия қabilaҳои чирокҳо сокин буданд. Вақте ки дар он ҷо қонҳои тилло қашф карда шуданд, ҳукумат аз созишномаҳои бо ҳиндуҳои ин ҷо дар бораи замин бастааш даст кашида, ин заминҳоро “ҷамъиятӣ” эълон кард. Барои зиндагонии ин қabilaҳо ҳам резерватсияҳои махсус муайян намуда, онҳоро аз заминҳои аҷдодиашон зӯран пеш карданд.

Н.Тернер

Шӯришҳои ғуломон бо сардории Н. Тернер ва Ч. Браун.

Дар солҳои 30-юми асри XIX масъалаи ғуломдорӣ дар ҳаёти ҷамъиятии ИМА яке аз масъалаҳои қиддие

гардид, ки ҳалли онро рафти тараққиёти ин мамлакат тақозо мекард.

Ғуломон дар ИМА борҳо шӯриш бардоштаанд. Яке аз шӯриши калонтарини ғуломон дар соли 1831 бо сардории ғулом Ната Тернер дар иёлати Виржиния ба амал омадааст. Ғуломони шӯришбардошта бо досту табар мусаллаҳ шуда, ба плантаторҳо ҳамла мекарданд. Ҳукуматдорон бар зидди ин шӯришгарон сипоҳиён фиристоданд. Дар натиҷаи ҷанги нобаробар бо сарбозони ҳукуматӣ шӯришгарон шикаст хӯрданд. Ҳукуматдорони ИМА роҳбари шӯришчиён Н. Тернер ва боз 17 нафар иштирокчиёни дигари фаъоли шӯришро ба қатл расонданд.

Соли 1859 бо сардории Ҷон Браун шӯриши калони дигари ғуломон ба амал омад. Ҷон Браун соли 1800 дар оилаи фермере, ки дар ҷанги истиклолиятҳои ҳалок гардида буд, таваллуд шудааст. Ӯ чорводор буд. Ҳанӯз дар овони кӯдакӣ бо ҷашмони худ дида буд, ки ғуломдор чӣ тавр ғуломбачаеро то мурданаҳ зада буд. Вақте ки Ҷон Браун ба воя расид, ба ҳаракати аболитсионистҳо дохил гардид. Бо ҳамроҳии писаронаш дар ҷанги мулкӣ дар Канзас ба амаломеда иштирок кардааст. Ҷон Браун борҳо зангиҳои гурезаро ба Шимол гуселонида, бо ҳамин роҳ онҳоро аз ғуломӣ озод кардааст.

Ҷ. Браун

Ҷон Браун дастаи на чандон калонеро иборат аз 32 нафар ташкил кард. Дар ҳаёти он се писараш ҳам буд. 17-уми октябри соли 1859 ин даста дар шаҳрчаи Херпес-Ферри иёлати Виржиния ба анбори калони силоҳ ҳучум карда, онро бе хунрезӣ ишғол намуд. Ҷон Браун бовар дошт, ки шӯришро мардум дастгирӣ хоҳад кард, вале ҳаёли ӯ рост набаромад. Даре нагузашта, анборро лашкари ҳукуматӣ муҳосира кард. Ҳарчанд дастаи Браун алайҳи неруи давлатӣ муқобилати саҳт нишон дод, оқибат шикаст хӯрд. Қариб

ҳамаи шӯришчиён ҳалок гардиданд. Брауни захмдори дар занбар хунолудхобидаро додгоҳ ба қатл (тариқи ба дор овехтан) ҳукм кард.

Ташкилёбии ҳизбҳои сиёсӣ. Ҳизбҳои сиёсӣ дар ҳаёти ИМА мақоми хосса доранд. Дар ибтидои асри XIX дар мамлакат гурӯҳҳои сиёсӣ ба вучуд омаданд. Онҳо дар вақти интихоботи президентӣ ҳаракат мекарданд, ки барои соҳиб шудан ба мансаб ғолиб оянд.

Дар интихоботи президентии соли 1828 плантаторҳо ва фермерҳои сершумору ҳунармандон ва як қисми коргарон барои президент интихоб шудани генерал Эндрю Чексон муттаҳид шуданд. Ҷонибдорони Чексон худро узви Ҳизби Демократӣ меномиданд. Санаи таъсисёбии ин ҳизб соли 1828 ҳисобида мешавад.

Соли 1848 як қисми фермерҳо, ҳунармандон ва буржуазияи Шимол дар шаҳри Буфалло ҳизби нав – фрисойлерҳо (замини озод) ташкил кардаанд. Ба он зангиҳо ҳам дохил мешуданд. Аъзои Ҳизби Фрисойлерҳо талаб мекарданд, ки дар заминҳои нав ғуломдорӣ паҳн карда нашавад, заминҳои Фарбро бепул тақсим карда, фурухтани онҳо ба заминчаллобони калон манъ карда шавад.

Қисми аъзои Ҳизби Демократӣ, ки бо ғуломдорӣ оштинопазир буд, инчунин, муқобилони паҳн гардида ни ғуломдорӣ дар заминҳои нав ва як қисми аъзои Ҳизби Фрисойлерҳо соли 1854 Ҳизби Ҷумҳурихоҳонро ташкил намуданд. Ин ҳизб маркази нерӯҳое гардид, ки дар ИМА ба муқобили ғуломдорӣ собитқадамона мубориза мебуданд.

Ҷанги шаҳрвандӣ дар Канзас. Соли 1850 ғуломдорон хостанд, ки ғуломдориро дар тамоми ИМА қонунӣ гардонанд. Барои ин ҳама заминҳои навро ба даст дароварда, онҳо имконияти ба Шимол гурехта рафтани ғуломонро барҳам доданӣ буданд.

Дар Конститутутсияи соли 1787-и ИМА мушаххасан нисбати ғуломоне, ки аз дасти ғуломдорон гурехта озод мешаванд, чизе гуфта нашудааст. Баъди қабули Консти-

тутсияи ИМА чандин даҳсолаҳо гузаштанд. Акнун гурехтани зангиҳои гулом хусусияти оммавӣ пайдо намуд. Барои ҳамин, соли 1850 плантаторҳо тавассути Конгресс қонунро қабул карданд, ки мувофиқи он аҳоли ва ҳукуматдорон вазифадор буданд, гуломони гурезаро дастгир кунанд.

**Манзара аз ҷанги шаҳрвандӣ дар
ИМА солҳои 1861-1865**

Худи ҳамон сол Конгресс ба баъзе иёлат ҳуқуқ дод, ки масъалаи гуломдориро худӣ онҳо ҳал кунанд. Яке аз ҳамин қонунҳо – билл, яъне қонуни “Канзас –Набраска” буд. Мувофиқи он гуломдорӣ дар самти шимолтар аз мадори 36 то 30 – дар заминҳои ғарбтари Миссисипи воқеъбуда манъ карда мешуд. Ин қонун сабабгори дар Канзас ба амал омадани ҷанги шаҳрвандӣ гардид.

Гуломдорон дастаҳои мусаллаҳи зархарид ташкил намуда, ба Канзас ҳучум карда, дар он ҷо сохти гуломдориро ҷорӣ мекарданд. Ҷавобан ба ин, ҳазорон фермеру хунароманд ба ҷониби Канзас ҳаракат карданд, то ки заминҳои холии онро ба даст дароранд ва нагузоранд, ки гуломдорон ин иёлатро ба мулки гуломдорӣ табдил диҳанд.

Ҳангоми интиҳоботи президентӣ дастаҳои каллабур, ки онҳоро плантаторҳо созмон дода буданд, аҳолиро тарсонид,

мачбур мекарданд, ки ба тарафдории номзади ғуломдорон овоз диҳанд.

Аксари аҳолии Канзас зидди ғуломдорӣ буданд. Онҳо “Кумитаи амнияти ҷамъиятӣ” ташкил карда, дар шаҳри Лоуренс мустаҳкам ҷойгир шуданд, вале дере нагузашта, дастаҳои хуб мусаллаҳбудаи ғуломдорон, ки аз иёлати Миссури ба Канзас зада даромада буданд, шаҳри Лоуренсро ба ҳок яксон ва муҳофизони онро қир карданд.

Ҳукумати марказӣ Канзасро баъди ин воқеа ҳамчун иёлати ғуломдорӣ шинохт. Ҷанги шаҳрвандӣ дар Канзас аз соли 1854 то соли 1856 давом кард. Он дар бораи огози ҷанги мулкӣ дар тамоми ИМА дарак меод.

Президент интиҳоб шудани Авраам Линколн. Дар Канзас ҷазо додани иштирокчиёни муқовимат бар зидди паҳн кардани ғуломдорӣ ва қатли Ҷон Браун бухрони инқилобиро паст накард.

Соли 1860 Ҳизби Ҷумҳурихоҳон номзад ба президенти ИМА, шахси дар байни халқ бо ақидаҳои демократии худ машҳур, адвокат ва узви Конгресс Авраам Линколн-

**Президенти ИМА
Авраам Линколн**

ро (1809-1865) пешбарӣ намуд. Дар ин давра дар Ҳизби Демократӣ ҷудой ба амал омада буд. Барои ҳамин, он якбора ду номзадашро ба президентӣ пешниҳод кард. Ин кор дар интиҳобот мавқеи Ҳизби Демократиро хеле суст кард. Ҳамин тариқ, моҳи ноябри соли 1860 ба мансаби Президенти ИМА номзади Ҳизби Ҷумҳурихоҳон интиҳоб гардид. Бори аввал буд, ки соҳиб-корону корчаллонҳо бо ҳамроҳии фермерҳою коргарон муттаҳид шуда, дар интиҳоботи президентӣ ғолиб баромаданд. Дар амал, дар ин интиҳобот муқобилони ғуломдорӣ бар ҷонибдорони он ғолиб оманданд.

Авраам Линколн дар оилаи сафедпӯсти иёлати Кентукки таваллуд шудааст. Оилаи Линколнҳо баъди чанде аз

иёлати Кентукки ба иёлати Индиана кӯчидааст. Дар овони наврасӣ ва ҷавонӣ Авраам ба кишоварзӣ ва ҷӯббурӣ шуғл варзидааст. Ӯ дар ҳама ҷо даҳшати ғуломдориро бо чашмони худ медид. Авраам худомӯз буд. Қобилияти фавқулода дошт. Кори адвокатӣ ва дар ин кор адолатпеша буданаш ўро дар байни фермерҳо, коргарон ва буржуазия зуд машхур гардонд.

Ҷанги шаҳрвандӣ дар ИМА. Баъди аз даст рафтани мансаби президентӣ, ғуломдорони Ҷануб аз нав ба мубориза бархостанд. Авраам Линколн бояд 4-уми март соли 1861 ба иҷрои вазифаи президентӣ шурӯъ мекард. Вале 20-уми декабри соли 1860 иёлати Королинаи Ҷанубӣ аллакай дар бораи аз иттифоқ баромадани худ эълон кард. Ба он боз 7 иёлати дигар—Флорида, Ҷорҷия, Алабама, Луизиана, Техас, Миссисипи ва Тенеси пайравӣ карда, Конфедератсияи Ҷанубро ташкил намуданд. Пойтахти он шаҳри Ричмонд интихоб шуд. Конфедератсия Ж. Девисро Президенти худ эълон кард. Конфедератсияи Ҷануб мехост, ки ғуломдориро дар қаламрави худ абадӣ гардонад.

Дар таърихи 12-ум ва 13-уми апрели соли 1861 артиши Конфедератсияи Ҷануб истехкоми Сантарро, ки дар наздикии Чарлстон воқеъ гардида буд, баъди гулулаборонкунии шадид ишғол намуд. Ин воқеа оғози ҷанги шаҳрвандӣ дар ИМА шуд. Баъди ин Авраам Линколн ҷанубиҳоро исёнгар номида, сафарбаркунии ихтиёриёро эълон кард. Даре нагузашта, дар сафҳои ихтиёриён зиёда аз 75 ҳазор нафар ҷамъ омаданд. Умуман, неруҳои Шимол нисбат ба Конфедератсия зиёдтар буданд. Аҳолии Шимол 19,2 миллион ва иёлати ғуломдори Ҷануб 12,2 миллионро ташкил мекард. Бинобар ин, Шимол сипоҳи зиёдтар ғун карда метавонист. Дар масъалаи сипоҳро бо яроқу аслиҳа ва маводди дигар таъмин намудан низ Шимол имконияти зиёдтар дошт, вале дар иёлати Ҷануб захираи зиёди яроқу аслиҳа мавҷуд буд. Ин захира ба дасти Конфедератсия даромад. Ғайр аз ин, аксарияти афсару генералҳои артиши ИМА Конфедератсияро дастгирӣ мекарданд.

Инчунин, доираҳои ҳукмрони Англия, Фаронса ва Испания ҳам ҷонибдори Конфедератсия буданд. Ин давлатҳо ба ду давлати камқуввати мустақил шудани ИМА манфиатдор буданд.

То тобистони соли 1861 Конфедератсия артиши 120 ҳазорнафара ташкил кард. Ҷануб меҳост, ки дар ҷанги рӯбарӯ неруҳои Шимолро торумор карда, шаҳри Вашингтонро ишғол намояд. 21-уми июли соли 1861 дар наздикии шаҳри Манассас, ки тақрибан 40 км дуртар аз Вашингтон воқеъ гардидааст, артиши 35 ҳазорнафараи Шимол аз тарафи артиши 30 ҳазорнафари исёнгарони Ҷануб шикаст хӯрд. Дар ин ҳолат ҳукумати Шимол ба лашкари худ аз нав сафарбаркунӣ гузаронида, аввал онро ба 500 ҳазор ва то охири ҳамон сол ба 660 ҳазор нафар расонид.

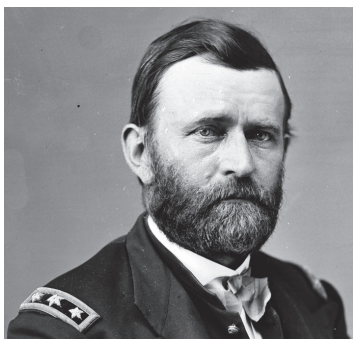
Моҳи январи соли 1862 сипоҳиёни Шимол ба ҳучуми ҷавобӣ гузаштанд. Генерал Грант, ки дар Ғарб амал мекард, супориш гирифт, ки ҳавзаи дарёи Миссисипиро ишғол намояд. Ӯ аз уҳдаи ин кор баромада тавонист.

Дар зери таъсири оммаи халқ ҳукумати Авраам Линколн маҷбур шуд, ки ба ҷораҳои инқилобӣ гузарад. Аз ҳамин вақт сар карда, ҷанги шаҳрвандӣ ба инқилоб табдил ёфт ва ҳукумати Авраам Линколн ба амалӣ кардани ҷораҳои инқилобӣ шурӯъ намуд.

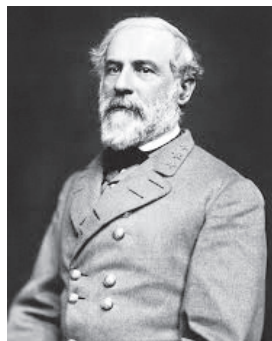
Барҳам дода шудани ғуломдорӣ дар ИМА. Соли 1862 ба сарватмандон андозҳои нав бор карда шуданд. Инчунин, барои мусодираи моликияти исёнгарон қонун бароварда шуд. 20-уми майи соли 1862 қонун дар бораи ҳомстедҳо эълон гардид. Мувофиқи ин қонун ҳар як шаҳрванди ИМА ҳамагӣ 10 доллар пардохта, метавонист дар Ғарб қитъаи Замини 160-акро бигирад. Баъди 5 сол ӯ соҳиби пурраи замин мегардид. Лашкар ҳам тоза карда шуд, вале зарбаи аз ҳама вазнинтар ба ғуломдорон фармони Авраам Линколн дар бораи аз 1-уми январи соли 1863 дар ИМА барҳам додани ғуломдорӣ буд.

Ҳамаи ҷорабиниҳо аз тадбирҳои дигари инқилобӣ барои ғалаба бар Конфедератсия кумак расониданд.

Ғалабаи Шимол бар Конфедератсияи Ҷануб. Баъд аз он ки Шимол ба ҷанги инқилобӣ гузашт, Конфедератсия дар муҳорибаҳо паси ҳам шикаст меҳӯрд. Ғалабаи охирини нисбатан калони ҷанубиҳо дар муҳорибаи назди Чанслорсвилл моҳи апрели соли 1863 доир гардид. Тобистони ҳамон сол дар ҷанги шаҳрвандӣ гардиши куллӣ ба амал омад. Дар санаи 1-3-юми июли соли 1863 дар ҷанги серӯзаи назди Геттисберг артиши ҷанубиҳо шикаст хӯрда, ба ақибнишинӣ саркард. Баъди як рӯз генерал Грант дар муҳорибаи калоне ғолиб баромад ва нуқтаи муҳимтаринеро дар Миссисипи, ки Виксберг ном дорад, ишғол намуд. Дар ин муҳориба то 10 ҳазор нафар аскару афсарҳои Конфедератсия ҳалок шуданд, 29,5 ҳазор нафари дигарашон асир афтоданд. Ғайр аз ин, артиши генерал Грант 170 тӯпи лашкари Ҷанубро ғанимат гирифт.

Генерали “Шимол” Грант

Генерали “Ҷануб” Ли

Соли 1864 артиши Шимол дар зери роҳбарии умумии генерал Грант барои пурра торумор кардани Ҷануб шурӯъ кард. Артиши генерал Ли дар наздикии Алпоттокс муҳосира карда шуд. Ў 9-уми апрели соли 1865 маҷбур шуд, ки таслим шавад. Даре нагузашта, қисмҳои дигари артиши Конфедератсия низ таслим шуданд. Бо ҳамин, ҷанги шаҳрвандии ба инқилоб табдилёфтаи ИМА ба охир расид.

Баъд аз ғалаба ҳукумати Линколн барои бесилоҳ гардонидани исёнгарон ягон чораи таъсирбахш наандешид.

Аксари афсарони артиши Чануб, ки асир афтода буданд, дар баробари савганд ёд кардан, озод мешуданд. Президент Линколн ҳам хуб муҳофизат карда намешуд. Натиҷаи ҳамин беэҳтиётӣ буд, ки 14-уми апрели соли 1865 дар театр, хангоми тамошои спектакл, ҷонибдори ғуломдорон актёр Буст Авраам Линколнро парронд.

Баъди ғалабаи Шимол бар Конфедератсияи Чануб марҳалаи таҷдиди иёлати чанубӣ оғоз ёфт, ки он аз соли 1865 то соли 1877 тӯл кашид. Ин вақт ҳам собиқ ғуломдорон мавқеи худро бе муқобилат аз даст намедоданд.

Аҳамияти ғалабаи Шимол бар Чануб. Дар натиҷаи ғалабаи Шимол ягонагии миллии ИМА нигоҳ дошта шуд. Ҳокимият ба дасти буржуазия даромад. Акнун мансабҳои президентӣ, Сенат ва Додгоҳи Олӣ ҳам дар ихтиёри вай буданд. Плантадорҳои Чануб ҳокимияти сиёсиро аз даст доданд. Аз ҳама музаффариятҳои муҳимми инқилобии ҷанги шаҳрвандӣ барҳам дода шудани ғуломдорӣ ва қонун дар бораи ҳомстед (замин)-ҳо мебошанд. Он барои болоравии минбаъдаи муносибатҳои бозоргонӣ соҳибкорӣ роҳи васеъ кушод. Нигоҳ доштани ягонагии миллии имкон дод, ки ИМА минбаъд сиёсати истилогаронаи хориҷашро давом диҳад.

Моҳи декабри соли 1865 Конгресси ИМА ислоҳи 13-умро ба Конститутсия қабул кард, ки мувофиқи он дар ИМА ғуломдорӣ барҳам дода шуд. Ин яке аз музаффариятҳои муҳимтарини ҷанги шаҳрвандии солҳои 1861–1865 буд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар ИМА иқтисодиёт бо кадом роҳҳо тараққӣ мекард?
2. Ҷихатҳои мусбат ва манфӣ сармоядориро дар ИМА номбар карда, онҳоро шарҳ диҳед.
3. Дар бораи шӯришҳои ғуломон дар ИМА нақл кунед?
4. “Абалисионистҳо” кӣҳо буданд?
5. Дар ИМА Ҳизби Демократӣ, Ҳизби Ҷумҳурихоҳон кай ва чӣ тавр ташкил ёфтаанд? Дар иёлати Канзас кай ва бо кадом сабабҳо ҷанги шаҳрвандӣ ба амал омад? Авраам Линколн кай ва чӣ

тавр президенти ИМА интихоб шуд? 6. Чанги мулкии соли 1861-1865 чӣ тавр оғоз ёфт? 7. Дар боари таносуби қувваҳои Шимол ва Ҷануб маълумот диҳед. Чаро дар соли аввали ҷанг Шимол бо шикаст дучор шуд? 8. Дар ИМА кай аз тарафи А. Линколн ғуломдорӣ барҳам дода шуд? 9. Қонун дар бораи ҳомстедҳо дар рафти ҷанги шаҳрвандӣ чӣ аҳаммият дошт? 10. Кай ва чӣ тавр неруҳои Шимол бар Ҷануб ба ғириш ноил шуданд? 11. Аз мавзӯи хулоса бароред.

§ 12. ИЁЛОТИ МУТТАҲИДАИ АМРИКО ДАР ОХИРИ АСРИ XIX – АВВАЛИ АСРИ XX

Тараққиёти иқтисодӣ. Баъд аз ҷанги мулкӣ иқтисодиёти ИМА босуръат тараққӣ кард. Ин ҷанд сабаб дошт. Якум, сохти ғуломдорӣ дар ҷануби мамлакат барҳам хӯрд. Дуюм, муносибатҳои демократӣ дар ҷомеа бештар амри воқеӣ мегардиданд. Сеюм, умумимиллӣ ташаккул ёфт. Чорум, қонун дар бораи ҳомстедҳо, ки соли 1862 қабул шуда

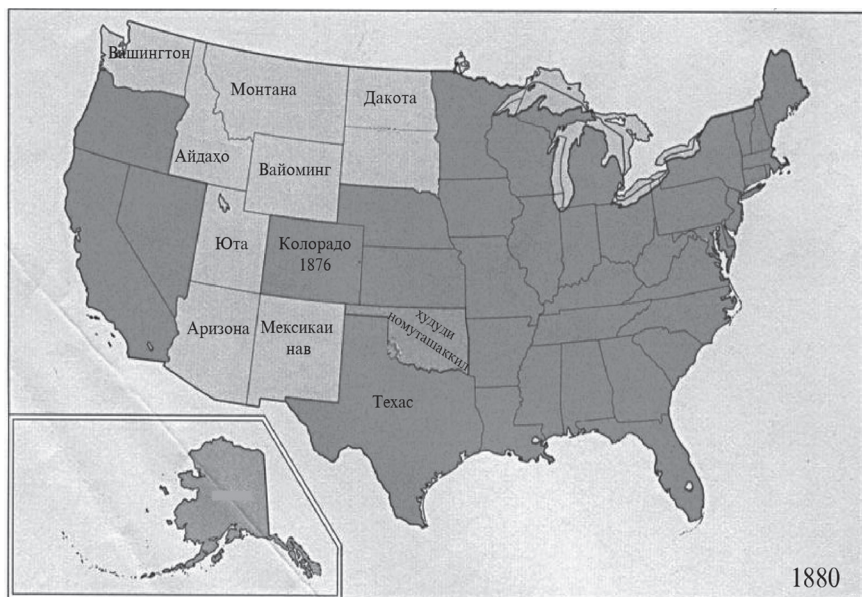

Автомобили «Форд» дар
ибтидои асри XX. Соли 1913

буд, имкон дод, ки кишоварзии ИМА бо роҳи фермерӣ пеш равад ва ин роҳ қиммат ба ғалаба кард. Панҷум, дар саноату кишоварзӣ ва нақлиёти алоқа, техника ва технологияи пешқадами америконию аврупоӣ васеъ ба қор бурда мешуд.

Дар тараққиёти иқтисодии охири асри XIX – аввали асри XX ИМА афзоиши истеҳсоли ҷӯяну пӯлод ва ангишти нафт ёрии қалон расонидаанд. Истеҳсоли ҷӯян аз 7,7 миллион тоннаи соли 1870 дар соли 1913 ба 517 млн. тонна, ангишт аз 33 миллион тоннаи соли 1870 дар соли 1913 ба 270 миллион тонна расид.

Сифатан тағйирёбии коркардаи маъдан барои пешравии соҳаҳои дигари саноат заминаи боэътимод гузошт. Дар солҳои 70-ум ва 80-ум машинасозӣ барои заводҳо афзуд. Дар ин давра телефони Белл ба кор бурда мешуд, истгоҳи барқии бо буғ коркунандаи Эдисон ба кор даромад, тормози ихтироъкардаи Вестингауз дар техника ва нақлиёт бо-самар кор мекард. Соли 1882 трамвайи аввалин ҳам ба роҳ даромад. Дар аввали асри XX заводҳои Форд автомобилҳои бисёр истеҳсол мекарданд.

Ба тараққиёти пуравчи иқтисодӣ, аз ҷумла саноат ва кишоварзӣ роҳҳои оҳан ёрии калон мерасонидаанд. То солҳои 90-ум 4 роҳи оҳани дароз сохта шуд, ки он аз соҳилҳои уқёнуси Ором сар шуда, то ба соҳилҳои уқёнуси Атлантик рафта мерасид. Чунин роҳи оҳани дарози дигар то ба Канада сохта, ба истифода дода шуд. Баъди ин дарозии умумии роҳҳои оҳани ИМА ба 190 ҳазор мил расид. Ин аз дарозии роҳҳои оҳани ҳамаи мамлакатҳои Аврупо зиёдтар буд.

Фаъолияти тресту бонкҳо. Дар охири асри XIX сарвати ИМА торафт бештар ба дасти трестҳо медаромад. Инҳисор гардидани нақлиёту роҳи оҳани мамлакат нисбат ба дигар соҳаҳо барвақттар доир гардид. Дар ин соҳа “Иттифокҳои роҳи оҳан”-и Вандербилт, Гулда, Хатигтон ба вучуд омаданд. Дар солҳои 80 истехсоли пахта, рағғани зағир, шароб, сурб, найшакар, ғўгирд ва тамоку инҳисорӣ карда шуданд. Дар истехсоли мис яке аз аввалин ширкатҳои инҳисорӣ Гутенхейм дар кӯҳҳои Бют ва Монтанай Аризона ташкил карда шуд. Ин трест дар зарфи 30 сол аз он ҷойҳо ба маблағи 2 млрд. доллар мис истехсол кардааст.

Иёлотӣ Муттаҳидаи Амрикоӣ ҳамонвақтаро мамлақати трестҳо меномиданд, зеро шакли маъмултарини инҳисорҳои сармоядорони ин мамлакат трестҳо буданд. Асосгузори трести аввалини ИМА Давид Рокфеллер мебошад. Ӯ дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ аз ҳисоби фурӯши аслиҳа сарватманд шуда, аз болои корхонаҳои нафтистехсолкунӣ ва тичорат ҳам назорат ҷорӣ намуд. То саршавии Ҷанги Якуми Ҷаҳонӣ трести Рокфеллер “Стандарт ойл” ба яке аз корхонаҳои калонтарини нафтистехсолкунии ҷаҳон табдил ёфт. Он то 90 дарсади маҳсулоти нафтии мамлакатро истехсол мекард. Рокфеилерро “Ҷаноби миллиардер” меномиданд. Ин ном ба сарватмандии ӯ мувофиқ буд. Аз ин лақаб Рокфеллер ҳатто намеранҷид. Дар ибтидои асри XX аз ҷор се ҳиссаи истехсолоти саноатии ИМА-ро трестҳо назорат мекарданд.

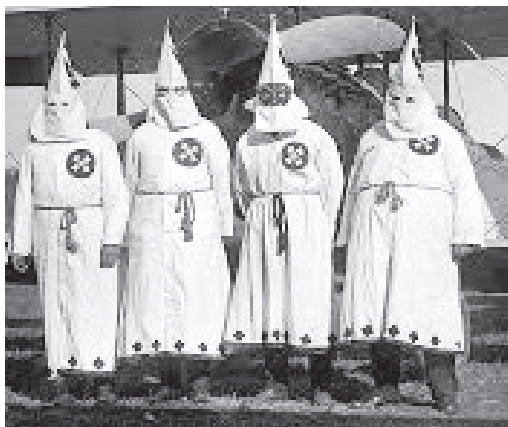
Инҳисори дигари калонтарини ИМА трести Д. Морган “Юнайтед стил Корпорейшн” ба шумор мерафт. Маҳсулоти асосии истехсолоти ҷўяну пўлод буд. Сармояи ин саноат ба 1,5 млрд. доллар рост меомад. Инҳисорҳои хурду миёна ба трести Морган рақобат карда натавониста, муфлис мешуданд. Аз ин сабаб, онҳо маҷбур мешуданд, ки ба ин трест ҳамроҳ шаванд, яъне марказонидани онҳо ба амал меомад. Трести Морган то 150 корхонаро азхуд карда буд. Дар байни онҳо корхонаҳои маъдану ангишт,

нафту заводҳои маъданкоркунӣ, ки роҳҳои оҳан бисёр буданд.

Бонкҳои калонтарини ИМА ба трестҳо пул қарз медоданд. Ин бонкҳо бештар дар кӯчаи Уолл-Стризи Нью-Йорк дар биноҳои боҳашамату сарбафалаккашида ҷой гирифта буданд. Ин кӯча ба маркази аҳли тичорату саноатии мамлакат табдил ёфт.

Сармояи бонкӣ ва сармояи саноатӣ ҳам ба тезӣ гузаронида мешуданд. Соли 1903 ду бонки бузургтарине, ки ба Марган ва Рокфеилер тааллуқ доштанд, ба 112 бонки роҳҳои оҳан, ширкатҳои суғурта ва соҳаҳои дигар назорат мекарданд. Ҳар ду бонк дар бунёди бонкҳои нав ва корхонаҳои саноатӣ фаъолона ширкат меварзиданд.

Ислоҳоти аввали асри XX. Ҳаракати ислоҳотҳои дар ИМА дар натиҷаи норозигии доираҳои васеи аҳолии мамлакат аз фаъолияти инҳисорҳо оғоз ёфт. Қисми пешқадами буржуазия ба сиёсати ислоҳотҳои гузашт. Ба ин роҳ номзади Ҳизби Ҷумҳурихоҳон Т. Рузвелт дар интихоботи президентии соли 1904 ғолиб баромад. Ӯ баъди интихобот ислоҳот гузаронд. Ин ислоҳот на ба гурӯҳҳои алоҳида, балки ба нафъи ҳамаи ҷомеаи Амрико нигаронида шуда буд,

**Кланҳои сафедпӯсти
нажодпарастии ИМА**

Конгресс дар бораи захираҳои табиӣ мамлакат якҷанд қонун қабул кард. То ин вақт захираҳои табиӣ, аз ҷумла, заминро инҳисорҳо бераҳмона ғорат мекарданд. Мувофиқи қонунҳои нав 235 млн. акр замин фонди дахлнопазири давлатӣ эълон карда шуд. Қонуни дигар дар бораи аз болои тайёр кардани

маҳсулоти хӯрокворӣ ва доруворӣ ташкил кардани назорати давлатӣ буд. Бо ин роҳҳо пеши роҳи корҳои ғайриқонунии ширкатҳои инҳисорӣ гирифта мешуданд.

Системаи бисёрҳизбии ИМА. Дар ибтидои асри XX дар ИМА, асосан, 3 ҳизб барои дар мамлакат ҳукмрон шудан дар байни худ рақобат мекарданд: демократӣ, ҷумҳурихоҳон ва сотсиалистӣ. Фаъолияти онҳо, махсусан, дар давраи интиҳобот баланд мешуд.

Системаи бисёрҳизбӣ ба интиҳобкунандагони ИМА имкон медод, ки номзади сазоворро президенти мамлакат интиҳоб кунанд, ба Конгресс ва мақомоти қонунгузори дигари марказию иёлот низ ашхоси сазоворро интиҳоб намоянд. Ҳамин ҳел ҳам мешуд, ки номзади ба мансаби президентӣ соҳибшуда ба ваъдаҳои пеш аз интиҳобот додааш вафо намекард. Бо ҳамин сабаб, аз ҷумҳурихоҳ Улиам Тафт, ки соли 1909 ба иҷрои вазифаи президентӣ шурӯъ карда буд, интиҳобкунандагон норозӣ буданд. Ин ҳолати ҷумҳурихоҳон ба оппозисияи демократӣ имконият медод, ки дар интиҳоботи дар пешистода дастболо шавад ё ки ба ин мақом намояндаи Ҳизби Сотсиалистӣ соҳиб мешуд, яъне онҳо метавонистанд, номзади худро ба мансаби президентӣ гузаронанд. «Мусобиқа» барои мансаби президентӣ дар Қасри Сафед, асосан, дар байни ҳизбҳои ҷумҳурихоҳон ва демократӣ сурат мегирифт.

Ба тарафи худ ҷалб кардани интиҳобкунандагон. Ҳачвия (Фил-рамзи Ҳизби Ҷумҳурихоҳон, маркаб-рамзи Ҳизби Демократӣ)

Дар интиҳоботи соли 1912 ҳар се ҳизб ҳам номзадҳои худро ба мансаби президентӣ пешниҳод карданд. Ҳизби Сотсиалистӣ Ючин Дебстро пешниҳод кард. Ҳизби Демократӣ ба ин мансаб Вудро Вилсонро лоиқ донист. Номзади Ҳизби Демократӣ профессори таъриху ҳукуки Донишгоҳи Принстон Вудро Вилсон ба муҳлати чаҳор сол Президенти ИМА интиҳоб гардид.

Сиёсати таҷовузкаронаи хориҷии ИМА. Сармоядорони Англия, Фаронса ва Олмон дар охири асри XIX ба хориҷа қариб 35 млрд. доллар сармоя бароварданд, вале ИМА бошад, дар ҳамин давра ба хориҷа ҳамагӣ 500 млн. доллар сармоя бароварду халос. Сабаб он буд, ки ҳанӯз дар ҳуди ИМА барои фурӯхтани мол имконияти калон мавҷуд буданд. Аз ҳамин лиҳоз, сармояро дар дохили ҳуди мамлакат ҳам гузоштан мумкин буд. Ҳоҷати ба хориҷи кишвар баровардани он набуд, вале оҳиста-оҳиста барои сармоядорони ИМА бозори дохилӣ тангӣ кардан гирифт. Дар аввал ИМА ба забти мустамликаҳо майл надошт. Акнун бошад, аз рақибони асосии худ ақиб мондани набуд. Вай ҳам барои забткунии мустамликаҳо сар кард. ИМА асосан, ҳавзаи укёнуси Атлантик ва дар он ҷо, хусусан, Кубаро ба даст даровардани буд, аз ҷумла, маҳз барои ин қазира соли 1898 бар зидди Испания ҷанг ҳам кард.

Аз рӯйи ақидаи Президенти ИМА Монро бояд хусусиятҳои географии қитъаи Амрико ва пеш аз ҳама, Амрикои Лотиниро ба ҳисоб гирифта, таъсири худро дар мамлакатҳои он пурзӯр кунад. Ин ақида ба сиёсатмадорони Амрико маъқул шуд. Соли 1889 бо ташаббуси котиби давлатии ИМА Д. Блейн дар шаҳри Вашингтон конфронси аввалини давлатҳои қитъаи Амрико баргузор гардид. Конфронси Вашингтон иттифоқи байналмилалӣ давлатҳои Амрикоро таъсис дод. Ин иттифоқро ИМА дар оянда барои сиёсати хориҷии истилогаронаи худ истифода бурд. Аз ҳамин вақт сар карда, Амрикои Лотинӣ ба минтақаи манфиатҳои доимии ИМА табдил ёфт.

Он ҳуқуқи маънавии даҳолат кардан ба корҳои дохилии ҳамаи мамлакатҳои қитъаи Амрико аз худ кард.

Минтақаи дигари истилогарии империализми ИМА Шарқи Дур буд. Дар ин ҷо ба вай лозим омад, ки бо Англия ва Олмон рақобат кунад. Соли 1899 ҳар се давлат худро бар қазираҳои Самоа ҷорӣ намуданд. Соли 1893 ИМА қазираҳои Гавайро пурра бар зери дасти худ даровард. Ба империализми ИМА муяссар гардид, ки мавқеи худро дар Корея ва Чин ҳам мустаҳкам кунад.

Соли 1901 ИМА бо Англия созишномае бааст, ки мувофиқи он ҳуқуқи сохтмону истифодаи Канали Панамаро ба даст даровард. Ҳарчанд ҳукумати Колумбия ин созишномаро рад кард, аз дасташ коре наомад. ИМА зидди ин давлат исён ташкил намуда, ба ёрии исёнгарон сипоҳ фиристонд. Колумбия маҷбур шуд, ки ба тақдир тан диҳад. Аз ҳамин вақт сар карда, империализми ИМА бар зидди рақибони камқуввати худ сиёсати “дарраи калон”-ро ба кор мебард. Бо ҳамин роҳ, ба гардани як қатор мамлакатҳо шартномаҳои асоратоварро бор мекард. Масалан, соли 1907 нисбат ба Санто Доминго ҳамин хел рафтор карда буд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Сармояи саноатӣ бо сармояи бонкӣ чӣ тавр омезиш ёфт? Дар ИМА он чӣ натиҷа дод? 2. Моҳияти системаи бисёрҳизбии ИМА -ро шарҳ диҳед. 3. Дар ИМА интихоботи президентии соли 1912 чӣ тавр доир гардид? 4. Дар бораи сиёсати таҷовузкоронаи империализми ИМА маълумот диҳед.

§ 13. МАМЛАКАТҲОИ АМЕРИКАИ ЛОТИНӢ

Ақибмонии иқтисодӣ ва сиёсӣ. Мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ, ки халқҳои онҳо дар муддати чандин асрҳо дар асорати мустамликадорони Испания ва Португалия буданд, аз ҷиҳати тараққиёти иқтисодию сиёсӣ аз Аврупо ва Америкаи Шимолӣ хеле ақиб монданд. Дар ин мамлакатҳо

сармоядорӣ суғуст тараққӣ карда буд. Муносибатҳои феодалии мақоми калон доштанд. Дар ҷандин минтақаи Америкаи Лотинӣ ҷамоаи қабилавии ҳиндуҳо низ вучуд доштанд. Дар баъзе мамлакатҳо сохти ғуломдорӣ ва боқимондаҳои он маҳфуз буданд.

Дар кишоварзии мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ муносибатҳои нимфеодалии ҳукмрон буданд. Мулкҳои ниҳоят калон ба помешикони калон тааллуқ доштанд. Калисои католиқӣ низ дар ихтиёри худ заминҳои зиёд дошт. Кишоварзони камзамин, иҷоракорон ва мардикорон, ки гирифтори муҳтоҷӣ ва қашшоқии саҳт буданд, дар киштзорҳои заминдорони калон ва калисоҳо кор мекарданд.

Вазъияти сиёсии мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ як хел набуд. Масалан, Куба ва Пуэрто-Рико то соли 1898 мустамликаҳои Испания буданд. Баъди ҷанги Испанияву Амрико соли 1898, Куба ниммустамликаи ИМА шуд, Пуэрто-Рико бошад, ба мустамликаи ИМА табдил ёфт. Дарачаи тараққиёти иқтисодӣ ва сиёсии Аргентина, Чили ва Уругвай аз дараҷаи тараққиёти Эквадор, Перу, Боливия, Парагвай ва ҷумҳуриҳои Америкаи Марказӣ барин мамлакатҳои хеле қафомонда як дараҷа баландтар ба назар мерасид.

Дар аксари мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ диктаторҳои ҳокимияти мутлақдошта ҳукмронӣ мекарданд. Онҳо аз байни заминдорон ва ҷорвопарварони калони ин мамлакатҳо баромада буданд.

Хосе Марти (1853–1895)—шоир, публицист ва педагог, сарвари барҷастаи муборизаи озодихонаи халқи Куба дар ҷанги зидди мустамликадорони Испания ҳалок гардидааст.

Ҳукмронии сармояи хориҷӣ дар Америкаи Лотинӣ. Аввал Англия, ИМА ва баъд Олмон аз ақибмонии иқтисодӣ ва сиёсии мамлакатҳои Амрикои Лотинӣ моҳирона истифода бурданд. Сармоядорони хориҷӣ ва заминдорони калони маҳаллӣ ба калисои католикӣ, ки дар байни мардум таъсири калон дошт, таъя карда, дар асри XIX ба иқтисодиёти Америкаи Лотинӣ сар дароварда, онро хатто ба худ тобеъ намуданд.

Ба Америкаи Лотинӣ сар даровардани сармояи хориҷӣ ба пешрафти неруҳои истеҳсолкунандаи ин минтақаи Америка монета эҷод менамуд. Империалистон ва балеғӯёни маҳаллии онҳо барои дар ин мамлакатҳо бунёд кардани саноат манфиатдор набуданд. Онҳо иқтисодиёти мамлакатро ба эҳтиёҷоти худ мутобик мекарданд. Барои ҳамин, кишоварзии мамлакатҳои Америкаи Лотиниро ба ду-се зироати барои содир муқарраргардида махсус мегардониданд. Масалан, дар Бразилия қаҳваю пахта парвариш карда мешуданд, дар Куба – найшакар, дар мамлакатҳои Америкаи Марказӣ – банан ва қаҳва.

Мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ ба манбаи ашёи хоми мамлакатҳои Аврупо ва ИМА табдил меёфтанд.

Тобеияти мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ ба сармояи хориҷӣ дар нимаи дууми асри XIX боз ҳам афзуд.

Ширкатҳои инҳисории хориҷӣ аз мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ даромадҳои фаровон ба даст мебароварданд. Онҳо муттасил ба қорҳои дохилии ин мамлакатҳо даҳолат мекарданд.

Дар асри XIX мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ ба доми сармояи англис афтада буданд, лекин аз оғози асри XX сар карда, онҳо оҳиста - оҳиста ба империализми ИМА тобеъ мешуданд. Дар як вақт ба Амрикои Лотинӣ даромадани сармояи Олмон ҳам пурзӯр мегардид.

Иёлотҳои Муттаҳидаи Амрико нисбат ба аврупоиён, ба қорҳои дохилии мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ бештар даҳолат мекард. Дар оғози асри XX ширкатҳои инҳисории ИМА

қариб дар ҳамаи давлатҳои ҳавзаи баҳри Кариб ҳукмрон буданд. Империализми Амрико ҳокимияти диктаторҳои Америкаи Лотиниро дастгирӣ намуда, ба озодии халқҳои он монеъ мешуд.

ИМА ҳанӯз дар оғози асри XX Канали Панамаро ба даст даровард. Ҷумҳурии Панама ба муддати дуру дароз ба мустамликаи ИМА табдил ёфт. Ҳангоми соли 1914 дар гарданаи Панама кушода шудани канал ҳукмронии ИМА дар мамлакатҳои ҳавзаи баҳри қариб боз ҳам мустаҳкамтар шуд.

Соли 1907 ИМА аз мушкилоти молиявии Ҷумҳурии Доминикан истифода бурда, дар болои он муҳофизат ва вомбаргҳои асоратовари худро бор мекунад. Чун дар Куба ИМА дар Ҷумҳурии Доминикан ба ташкили ҳамон ҳукуматҳои роҳ меод, ки гапдари бошанд. Тазоҳуроти оммаи халқ бар зидди зӯроварии хориҷӣ бераҳмона паҳш карда мешуд. Соли 1916 ИМА ба Ҷумҳурии Доминикан лашкар фиристода, дар ин ҷо диктатураи ҳарбиро ташкил кард, ки ба сарнайзаҳои амрикоӣ таъяс мекард.

ИМА на як бору ду бор ба қорҳои дохилии Ҷумҳурии зангӣни Гаити даҳолат намуда, истиклоли онро поймол мекард. Соли 1915 сипоҳӣни баҳринизомии ИМА Гаитиро ишғол намуданд. ИМА бо Гаити созишномаи нобаробар баста, дар амал дар ин мамлакат режими ҳарбию ишғолиро муқаррар кард. Сарватмандони ИМА сарватҳои Гаитиро ба даст дароварданд. Аҳолии маҳаллӣ маҷбур буд, ки дар зерӣ истисмори хориҷӣ умр ба сар барад.

Дар натиҷаи бор қардани вомбаргҳои асоратовар ва бастанӣ шартномаҳои нобаробар, бонқҳои амрикоӣ назорат аз болои ҳаёти иқтисодии Никарагуаро ба даст оварданд. Дар амал ҳукумати ин давлат дар ихтиёри ҳарбиёни ИМА буд. Тамоми Америкаи Марказӣ оҳиста-оҳиста ба мулки империализми ИМА табдил меёбад.

Машғулиятҳои асосии аҳолии Америкаи Марказӣ парвариши банан, афлесун ва қавва буд. Плантатори

нисбатан калонтарини инҳисори истехсоли мевачот «Юнайтед Фрут Компани»-ро маъмулан, «империяи ба-нан» меномиданд.

Зӯроварии ширкатҳои инҳисории империалистӣ ва мавҷудияти мулкҳои бузурги замин дар кишоварзӣ ҳамчун асоси муносибатҳои феодалӣ ба пешрафти соҳибкорӣ дар Америкаи Лотинӣ ҳалал мерасонд, вале пурра пеши роҳи тараққиёти онро гирифта натавонист.

Гурӯҳе аз иштирокчиёни инқилоби буржуазӣ дар Мексика

Инқилоби буржуазӣ-демократӣ дар Мексика (солҳои 1910-1917). Аз соли 1876 то соли 1911 дар Мексика ҳокимияти диктаторӣ дар дасти Президент, генерал Порфирио Диас буд. Вай мамлакатро ба давлати ҳарбию пулисӣ ва нимму-стамликаи империализми ИМА табдил дод. Сиёсати доир ба замин, ки Диас ба амал мебаровард, барои халқ ниҳоят ҳалокатовар буд. Ё зӯран деҳқонони Ҳиндуҳои амрикоиро аз замин маҳрум карда, заминҳои ҷамоавиро кашида мегрифт. Миллионҳо кишоварзони Ҳиндуи хонавайроншуда маҷбур буданд, ки дар конҳо, корхонаҳои нафткоркунӣ,

заминҳои ширкатҳои инҳисории хориҷӣ ва дар заминҳои заминдорони маҳаллӣ қор кунанд. Замин, ҷангал ва дороии дигари кишоварзонро ширкатҳои инҳисории хориҷӣ ва рӯҳониёни Мексика кашида гирифта, азхуд мекарданд.

Аз солҳои аввали асри XX ҳаракатҳои инқилобии аҳолии мамлакат ба муқобили диктатураи Диас оғоз ёфтанд. Дар шаҳрҳо ва минтақаҳои саноати кӯҳии Мексика аҳди заҳмат ва табақаҳои гуногуни буржуазия қорпартоӣ ва намоишҳои зиддиҳукуматӣ ташкил менамуданд. Дар Чануби мамлакат дастаҳои партизани кишоварзон бо сардории Эмилиано Сапата (1877–1919) ва дар Шимол бо сардории Франсиско Виля (1877–1923) амал мекарданд. Ҷаллод Порфирио Диас баромадҳои мардумро бо зарбаи тиру шамшер фуру менишонд. Дар солҳои (1910–1911) ҳаракатҳои парокандаю бенизومي неруҳои пешқадами мамлакат ба ҷунбиши пурзӯри инқилобии мунтазами зидди тартиботи пӯсидаи диктатории Диас табдил ёфтанд ва дар Мексика инқилоби буржуазияю демократӣ ғалаба кард. Диктатор Порфирио Диас маҷбур шуд, ки аз мамлакат фирор кунад. Дар Мексика ҳокимият ба дасти буржуазияи миллӣ гузашт.

Оммаи кишоварзони беамин ва камзамин барои ба даст даровардани замин мубориза мебуданд. Онҳо ба дастаҳои инқилобӣ дохил мешуданд ва ширҳои Сапата «Замин ва озодӣ» ва «Бо сарбаландӣ мурдан беҳ аз зистан бо сари ҳам»-ро сармашки муборизаи худ карда буданд. Буржуазияи дар сари ҳокимиятбуда зуд ба кишоварзон замин дода натавонист. Ин ҳолат авҷи ҳаракати инқилобиро боз ҳам баландтар кард. Дастаҳои партизанӣ дар зери роҳбарии Сапата ва Виля ба артишҳои мунтазами кишоварзон табдил ёфта буданд.

Империализми ИМА аз бенизомии дар натиҷаи инқилоби буржуазияю демократии Мексика ба амаломада истифода бурда, солҳои 1914 ва 1916 ду маротиба бар зидди инқилоби Мексика таҷовузи мусаллаҳона ташкил намуд. Лекин муқовимати қаҳрамононаи оммаи мардум ИМА-ро маҷбур намуд, ки сарбозонашро аз Мексика барорад.

Муборизаи ҳасуронои мардуми Мексика ба муқобили иртиҷои дохила ва империализми хориҷӣ ба он оварда, расонд, ки соли 1917 Конститутсияи демократии Мексика қабул карда шуд. Ин Конститутсия Мексикаро ҷумҳури эълон намуда, ба мардуми он озодии сухан, матбуот ва ҳуқуқи интиҳоботӣ дод. Ҳуқуқҳои хориҷиён дар мавриди истифодаи сарватҳои зерзаминии мамлакат маҳдуд карда шуданд.

Дар Конститутсия тақсимои мулкҳои калон, ба заминдорони хурд ёрӣ расондан, ҷорӣ кардани рӯзи кории 8-соата, ҳуқуқи корпартоӣ ва барпо намудани иттифокҳои касаба дар назар дошта мешуд.

Гурӯҳе аз иштирокчиёни ҷанги партизанӣ дар Мексика бо амрикоӣҳо

Вале Конститутсияи соли 1917-и Мексика пурра дар ҳаёт татбиқ нагарадид. Ашхоси иртиҷоӣ ба муқобили он баромада, борҳо даст ба табaddулотӣ ақсулинқилобӣ заданд. Ҳатто қатли пешвоёни ҳаракати инқилобӣ

– Сапата ва Виляро ташкил намуданд.

Аз ҳаракатҳои инқилобии ибтидои асри XX- уми Америкаи Лотинӣ бузургтаринашон инқилоби буржуазияю демократии Мексика буд. Ин инқилоб ҳарчанд ки мардуми Мексикаро аз истисмори феодалӣ ва мамлакатро аз асорати империализми хориҷӣ озод карда натавонист, қариб дар

тамоми Амрикои Лотинӣ неруҳои миллию озодихоҳро ба чунбиш даровард. Бедории инқилобии мардуми ин қисмати қитъаи Амрико маҳз аз инқилоби буржуазияю демократии солҳои 1910–1917-и Мексика оғоз ёфтааст.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Чаро мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ дар тараққиёти иқтисодию сиёсии худ аз мамлакатҳои пешқадами Аврупо ва Америкаи Шимолӣ ақиб монданд? 2. Мушаххасан бигӯед, ки тобеияти баъзе мамлакатҳои империалистӣ, аз ҷумла ба ИМА чӣ тавр сурат мегирифт? 3. Дар Мексика кай инқилоби буржуазияю демократӣ ба амал омад? 4. Эмилиано Сапата ва Франсиско Виля кистанд? 5. Инқилоби буржуазияю демократии Мексика кай ғалаба кард?

БОБИ III

МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ ВА АФРИҚО

Тараққиёти пуравчи саноат дар мамлакатҳои пешқадами Аврупо ва ИМА аз корчаллонҳо майдони васеи фаъолиятро тақозо мекард. Молҳои истеҳсол кардаи онҳо дар дохили мамлакат ба фурӯш намерафтанд. Ҳукуматҳои ин мамлакатҳои ба сармоядорони бузурги милли тобешуда, манфиатҳои онҳоро ифода мекарданд. Ширкатҳои пуриқтидор аз ҳукуматҳои худ талаб мекарданд, ки ба мустамликазабткунӣ даст зананд. Ҳарчанд мамлакатҳои пурқувватарини Аврупо кайҳо боз ба забти мустамликаҳо шурӯъ карда, аксари давлатҳои Осӣё ва Африқоро ё мустамлика ва ё ниммустамликаҳои худ гардонида буданд, лекин ин кор то ҳол анҷом наёфта буд.

Португалия, Испания, Ҳолландия ва Туркия мустамликазабткунӣ худро ҳанӯз дар асрҳои XV–XVI оғоз карда буданд. Аз паси онҳо ба ин кор Фаронса ва Англия даст заданд. Баъдтар Австрия, Италия, Русия ва ИМА ба мустамликазабткунӣ шурӯъ карданд. Дар нимаи дууми асри XIX Олмон ва Чопон ҳам ба ин қатор дохил гардиданд. Аз ҳама охир, ба ин кор Белгия сар кард.

Дар нимаи дууми асри XIX аксари мамлакатҳои Осӣё ва Африқо ҳанӯз ҳам дар ҳолати асримииёнагӣ қарор доштанд. Ба иқтисодиёти онҳо саноати мошинӣ бо мушкӣҳои зиёде мувоҷеҳ мегардид. Артиши ин мамлакатҳо бо силоҳи кӯҳнаи пастсифат мусаллаҳ буд. Мамлакатҳои истилогари аврупоӣ, ИМА ва Чопон артиши худро аллакай бо техникаи ҳарбии ҳозиразамони оташфишон мусаллаҳ карда буданд. Онҳо флоти буғии пурқувват ҳам доштанд. Аз ҳамин сабаб, мамлакатҳои Осӣё ва Африқо худро аз таҷовузи мамлакатҳои Ғарб ва Чопон муҳофизат карда наметавонистанд.

Дар нимаи дууми асри XIX мамлакатҳои пешқадами Аврупо, ИМА ва Чопон ба давраи империалистии тараққиёти худ дохил гардиданд. Ин ҳолат барои забти

мустамликаҳо рақобати тезутунди байниҳамдигарии онҳоро ба миён овард.

Нимаи дуоми асри XIX ва аввали асри XX мамлакатҳои ҷаҳон, аз ҷумла, мамлакатҳои Осиё ва Африқоро дар ҳамин ҳолат дарёфт.

§ 14-15. ЧИН

Вазъи иқтисодии Чин. Дар оғози нимаи дуоми асри XIX дар Чин истехсолоти мошинӣ пайдо шудан мегирад, вале муносибатҳои истехсолии он мисли пештара феодалӣ буданд. Ин вазъ ба давраи сармоядорӣ гузаштани ин давлатро мушкил мегардонд.

Пайдошавии аввалин корхонаҳои саноатӣ дар Чин ба солҳои 60-ум–80-уми асри XIX рост меояд. Онҳоро намоёндагони табақаҳои болоии ҷомеа, ки ҷонибдори усули “худмустаҳкамкунӣ”-и Чин буданд, месохтанд. Ин ашхос ҷонибдори роҳи ғарбии тараққиёти мамлакат ба шумор мерафтанд. Дар байни онҳо Тзен Го-фан, Ли Хун-Чжан, Чжан Чжи-Дун, Тзо Тзун-Тан ва дигарон буданд. Корхонаҳои аввалини саноатии Чин, асосан, давлатӣ буданд, лекин аз

солҳои 80-ум сар карда, сохтани корхонаҳои хусусӣ низ оғоз ёфтанд. Ин корхонаҳоро дар аввал танҳо тоҷирони калон, амалдорони баландмақоми давлатӣ ва заминдорони сарватманд месохтанд, лекин баъдтар корхонаҳои саноатии бо сармояи якҷояи давлатию хусусӣ сохташуда низ пайдо мешаванд.

Бештари корхонаҳои нав ба кор даровардашуда заводҳои мошинсозӣ, коркарди оҳан, фабрикаҳои бофандагӣ ва абрешим буданд. Соли 1861 Тзен Го-фан дар Антсин ва солҳои 1862–1865 Ли Хун-Чжан бо ёрии англисҳо дар Сучжоу ва Шанхай заводҳои калонтарини силоҳбарорӣ ва киштисозиро бунёд карданд. Соли 1881 дар Чини Шимолӣ роҳи оҳани аввалин ба кор медарояд. Соли 1891 аз тарафи генерал-губернатори Ханян Чжан Чжи-Дун дар музофот комбинати коркарди маъдан сохта мешавад.

Дар баробари пешрафти соҳибкории миллии Чин, рақобати сармояи хориҷӣ бо сармояи ин давлат ба амал меояд. Қариб дар ҳамаи шаҳрҳои калони мамлакат сармоядорони хориҷӣ фаъолият мекарданд. Дар солҳои 70-ум барои хориҷиён 26 бандари Чин кушода буд. Хориҷиён дар ин бандарҳо озодона ба тиҷорату соҳибкорӣ машғул буданд. Соли 1865 Англия бонки Гонконг-Шанхайро ташкил мекунад. Ин бонк дар Чин воситаи муҳимми таҷовузи иқтисодии Англия мешавад. Соли 1885 дар Шанхай аллакай 15 корхонаи саноатии хориҷиён мавҷуд буд. Ҳукумати Чин саноати ҷавони худиро аз рақобат бо сармояи хориҷӣ муҳофизат карда наметавонист, чунки дасту пойи он тавассути созишномаҳои асоратовар ба давлатҳои абарқудрати хориҷӣ баста шуда буданд. Дар Чин ҳаҷми тиҷорати аврупоиён сол то сол боло мерафт. Чин оҳиста-оҳиста ба манбаи ашёи хоми сармояи хориҷӣ табдил меёфт.

Вазъи байналмилалӣ Чин. Фишори мамлакатҳои бузурги Ғарб ба Чин дар солҳои 60-ум ва 70-ум низ давом меёфт. Хориҷиён мехостанд, ки барои онҳо ҳамаи дарҳои Чин боз бошанд, то ки молҳои худро ба ин давлат, аз ҷумла, ба музофотҳои Сичуан, Юннан ва Гуйчжоу озодона дароварда

фурӯшанд. Ҳукумати императории Чин ба фишори хориҷиён тоб наоварда, маҷбур шуд, ки соли 1876 дар Чифу ба Конвенсия имзо гузорад. Он дар назар дошт, ки Чин барои хориҷиён дар дарёи Янтсзи бандари асосии худро мекушояд.

Солҳои 70-ум фаронсавиён мавқеи худро дар ҷануби Ветнам, ки он Кохинхин ном гирифтааст, мустаҳкам намуда, баъд Ҳукумати Ветнамро маҷбур карданд, ки протекторати Фаронсаро қабул намояд. Дар солҳои 80-ум бо сабаби даъвоҳои Фаронса ба Ветнам муносибатҳои байни Фаронса ва Чин муташанниҷ мешаванд. Моҳи августи соли 1884 навгурӯҳи Фаронса ба гурӯҳи киштиҳои Чин, ки дар Фучжоу ҷойгир буд, ҳуҷум намуда, 22-тои онро ғарқ мекунад. Бо ҳамин, ҷанги Фаронсаю Чин солҳои 1884–1885 оғоз ёфта, он 9-уми июни соли 1885 бо имзо шудани созишномаи сулҳ дар Тянсзин байни Чин ва Фаронса ба охир мерасад. Мувофиқи он Чин пуштибонии Фаронсаро бар Аннам эътироф мекунад. Аз рӯйи созишномаи тичоратӣ, тоҷирони Фаронса ҳуқуқ пайдо карданд, ки дар Юнъан озодона тичорати кунанд. Ҳамин тавр, фаронсавиҳо барои ба дарунтари Чин сар даровардан дар Аннам таъягоҳ пайдо намуданд.

Аз лаҳзаи муносиб истифода бурда, Англия соли 1885 Бирмаро ба мустамликаи худ табдил дод. Баъди ин забткорӣ мулкҳои Англия ба сарҳадҳои Чин хеле наздик шуданд.

Соли 1872 Ҷопон ба ҷазираҳои Ликей, ки дар тобеияти яқҷояи Ҷопон ва Чин буданд, ҳуҷум кард ва соли 1879 онҳоро ба даст даровард. Соли 1874 Ҷопон хост, ки ҷазираи дигари Чин–Тайванро низ забт кунад. Барои расидан ба ҳамин мақсад, Ҷопон бар зидди Чин ҷанг кард, лекин аз натиҷаҳои он ИМА баҳравар шуд. ИМА ҳуқуқ пайдо кард, ки тичорати худро дар Тайван вусъат диҳад. Дар солҳои 90-ум ташаббуси давлатҳои абарқудрат барои ба иттилои худ даровардани Чин ба ихтиёри Ҷопон гузашт. Ҷанги Ҷопон бар зидди Чин аз воқеаҳои ғарқ шудани киштии чиноии “Таошэн” 25-уми июли соли 1894 оғоз ёфт. Амалиёти ҳарбӣ аввал дар қаламрави Корея сурат гирифтанд. Дар муҳорибаи назди Пхенян 16-уми сентябри соли 1894 артиши

20 ҳазорнафараи Чин шикаст хӯрда, ба тарафи дарёи Ялу ақибнишинӣ мекунад. Дар як вақт лашкари Ҷопон ба нимчазираи Ляодун фаромада, 6-уми ноябр Далянро ишғол кард. Баъди он 21-уми ноябр қалъаи навсоҳти Люйшун (Порт-Артур)-ро ба даст даровард. Моҳи сентябри соли 1894 Ҷопон флоти Чинро торумор кард.

Баъди таслим шудани Люйшун, моҳи ноябри соли 1894, ҳукумати Чин ба мамлакатҳои бузург муроҷиат кард, то ки онҳо дар байни Чин ва Ҷопон миёнарав шаванд, вале ин кор натиҷаи дилхоҳ надод. Аз ин рӯ, ҳукумати Чин маҷбур шуд, ки бо Ҷопон дар бораи сулҳ гуфтушунид кунад. Ҳамин тариқ, 17-уми феввали соли 1895 дар Симоносеки шартномаи сулҳи Ҷопон ва Чин ба имзо расид. Мувофиқи он Чин истиклолияти Кореяро эътироф намуд, ҷазираи Тайван ва нимҷазираи Ляодунро ба Ҷопон гузашт кард, ба маблағи 200 млн. лян товони ҷанг дод. Баъди эътирози Русия ва онро дастгирӣ кардани Фаронса ва Олмон, Ҷопон аз нимҷазираи Ляодун даст кашид.

Вазъи дохилии Чин. Дар солҳои 90-уми асри XIX халқи Чин бар зидди император ба мубориза оғоз кард. Сиёсати таслимкоронаи хориҷии Тси Си ба мардуми мамлакат писанд набуд. 11-уми июни соли 1898 амри нахустини император Тси Си дар бораи ислоҳот эълон мешавад. Бо ҳамин, давраи “100 рӯзи ислоҳот” аз 11-ум то 21-уми сентябри соли 1898 фаро ме-расид. Барои оғоз ёфтани ин ислоҳот мақоми Кан Ю-вей ном ватандӯст қалон буд. Ӯ моҳи декабри соли 1897 ба номи император маърузаи панҷуми худро фиристода, ибраз медорад, ки харчанд Чин зоҳиран мамлакатаи соҳиббис-тиқлол менамояд, вале дар амал тамоми тиҷорат, роҳҳои оҳан ва бонкҳо дар дасти душманони он аст. Кан Ю-вей императорро огоҳ кард, ки агар ислоҳот амалӣ нашавад, тақдири

Юан Ши-кай. Ӯ ҷонибдори дар Чин аз нав барқарор кардани ҳокимияти диктаторӣ буд.

Аннам ва Бирма Чинро ҳам интизор аст. Император фармуд, ки маърузаи Кан Ю-вейро амалдорони баландмартабаи мамлакат омӯзанд.

Чонибдорони Кан Ю-вей–Тан Си-тун, Лян Тси-чао, Кан Гуан-жен ва дигарон аз император мансабҳои масъуло гирифтанд. Худи Кан Ю-вей мансаб нагирифта бошад ҳам, илҳомбахши ҳамаи чорабиниҳои “100 рӯзи ислоҳот” буд. Ислоҳоти мазкур дар мамлакат барҳам задани тартиботи кӯҳна ва ҷорӣ намудани тартиботи навро дар назар дошт. Ин ислоҳот моҳияти ватандӯстона дошта, татбиқи он бояд Чинро бо роҳи сармоядорӣ мебард. Муқобилони ислоҳот дар атрофи малика Тси Си муттаҳид шуда буданд. Ислоҳотхоҳон бошанд, ба ёрии генерал Юан Ши-кай умед мебастанд. Вале Юан Ши-кай ислоҳотхоҳонро дастгирӣ накард, чунки қувваҳои онҳо кам буданд.

21-уми сентябри соли 1898 дар Чин табaddулоти иртиҷоӣ ба амал омад. Он рӯз мувофиқи фармони малика Тси Си шавҳари ӯ – император Гуансюй ҳабс карда шуд. Роҳбарони ислоҳот Кан Ю-вей ва Лян Тси-чао фирор карданд. Як қисми онҳо зиндонӣ ва як қисмашон қатл карда шуданд. Иттиҳоди ислоҳотхоҳон – “Итифоқи дифои мамлакат” барҳам хӯрд.

Дар охири солҳои 90-ум дар Чин “ихэшӯанҳо”, яъне “Мушти барои сулҳ ва адолат бардошташуда” сар мебардоранд. Соли 1899 ҳаракати “ихэшӯанҳо” ба шӯриш табдил ёфта, ба лашкари император тез-тез зарба мезаданд. Моҳи июни соли 1900 ихэтуанҳо ба Пекин лашкар кашида, дар муқорибаи наздикии Лэйшуяни ҷанубу ғарбтари Пекин сипоҳиёни императорро торумор намуда, 13-ум то 14-уми июн ба Пекин даромада, онро ишғол карданд. Мамлакатҳои империалистӣ шӯриши ихэтуанҳоро барои таҷовуз ба Чин ҳамчун баҳона истифода бурданӣ шуданд.

Дар санаи 17-уми июн лашкари онҳо истехкоми Дагуро забт кард. Дар ин ҳо-

Сун Ятсен (1866-1925) инқилобчии демократи Чин

лат “ихэтуанҳо” аз император талаб карданд, ки бар зидди мамлакатҳои хориҷӣ ҷанг эълон кунад. 21-уми июни соли 1900 Тси Си маҷбур мешавад, ки ба фармони эълони ҷанги зидди давлатҳои хориҷӣ имзо гузорад.

Шаҳри Пекин дар дасти “ихешуанҳо” буд. Онҳо кӯча-еро, ки дар он дипломатҳои хориҷӣ зиндагонӣ мекарданд, муҳосира карда, сафири олмонӣ Кеттелер ва мушовири сафратхонаи Ҷопон Сугиямаро қатл карданд. Баъди ин давлатҳои империалистӣ иброз доштанд, ки дипломатҳои дар Пекин муҳосирабударо озод карданианд. Дар ин таҷовузи зидди Чин Олмон, Ҷопон, Италия, Англия, ИМА, Фаронса, Русия ва Австро-Венгрия иштирок карданд.

Таҷовузи муштараки давлатҳои империалистӣ ба Чин дар миёнаҳои соли 1900 оғоз ёфт. 14-уми июл онҳо қисмати ҷиноии Тянсзин ва 14-ум – 15-ум август Пекинро ҳам ишғол карданд. Ҳукумати Чин ба Сиаи фирор кард. Шӯриши “ихэтуанҳо” шикаст хӯрд ва 7-ум сентябри соли 1901 дар байни мамлакатҳои хориҷӣ ва Чин “Протоколи хотимаӣ” ба имзо расонида шуд. Мувофиқи он дар мамлакат фаъолияти созмонҳои зиддихориҷӣ манъ карда мешавад. Аз рӯйи протоколи мазкур Чин то соли 1940 бояд 450 млн. лян товони ҷанг меод. “Протоколи хотимаӣ” ба зерӣ асорати давлатҳои империалистӣ гирифта шудани Чин марҳалаи нав гардид.

Ҳаракатҳои инқилобӣ. Дар баробари ҳаракати ислохотхоҳӣ дар Чин ҳаракати инқилобӣ-демократӣ низ оғоз меёбад. Ин ҳаракат бо номи инқилобӣ-демократи бузурги Чин Сун Ятсен алоқаманд аст. Ӯ 12-уми ноябри соли 1866 дар деҳқадае воқеъ дар наздикии Гуанчжоу, дар оилаи кишоварз таваллуд ёфтааст. Сун Ятсен солҳои 1879–1883 бо ҳамроҳии бародараш дар шаҳри Гонолулуи ҷазираҳои Гавай зиндагонӣ карда, баъди хатми мактаби миёна ба Ватан баргашта, соли 1892 Донишгоҳи англисии тиббии Гонконгро хатм мекунад. Яун Ятсен соли 1894 дар ҷазираҳои Гавай бо номи “Синчжунхуэй” (“Ҷамъияти эҳёи Чин”) ҷамъияти инқилобӣ-демократиро ташкил мекунад. Ин ҷамъият дар

назди худ вазифа гузошт, ки манчурҳоро аз Чин ронда, об-
рӯю эътибори байналмилалии мамлакатро аз нав барқарор
менамояд.

“Чамъияти эҳёи Чин” мақсад дошт, ки соли 1895 бо
ёрии аъзоёни чамъиятҳои пинҳонкор дар Гуанчжоу шӯриш
бардоранд, лекин тайёрӣ ба он аз тарафи ҳукуматдорон
ошкор гардида, 9-уми сентябри соли 1895 иштирокчиёни
шӯриши баамалнаомада ҳабс карда шуданд. Сун Ятсен
мачбур мешавад, ки аввал ба Гонконг ва баъд аз он ҷо ба
ИМА фирор кунад.

Моҳи августи соли 1905 Сун Ятсен дар Ҷопон созмони
нави инқилоби “Чжунго гэмин тунмэнхуэй” (“Лигаи мут-
таҳидаи инқилобӣ”)-ро ташкил кард, ки он бо номи “Лигаи
иттифоқӣ” машҳур аст. Он дар асоси аз нав ташкил кардани
“Чамъияти эҳёи Чин” ба вучуд омад. Ба “Лигаи иттифоқӣ”
аввал тахминан 60-70 нафар дохил буданд, вале то соли
1906 шумораи онҳо ба 10 ҳазор нафар мерасад. Президен-
ти “Лига” Сун Ятсен интиҳоб мешавад. Аз моҳи сентябри
соли 1905 органи ҷопии “Лига” “Мин бао” (“Халқ”) инти-
шор мешавад. Вай дар тарғиби ғояҳои ин созмон мақоми
калон пайдо мекунад. “Лигаи иттифоқӣ” нашрияҳои дигар
ҳам дошт. Ташкилёбии “Лигаи иттифоқӣ” дар сафарбар
кардани неруҳои бар зидди мутлақияти манҷурӣ қадами
муҳимме гардид. “Лигаи иттифоқӣ” барномаи худро дошт.
Дар он се принсипи Сун Ятсен инъикос ёфта буд: – миллӣ,
демократӣ ва некуахволии халқ. Онҳо се мақсади асосии
ватандӯстони Чинро ифода мекарданд: аз мамлакат пеш
кардани манҷурҳо, барқарор кардани истиқлолияти Чин,
эълон кардани ҷумҳурӣ ва истифодаи баробари замин.

Дар солҳои 1906–1908 дар мамлакат ҳаракати инқи-
лобӣ-демократӣ авҷ мегирад. Дар як қатор музофотҳои
Чин, аз ҷумла, дар Хунан, Тсзяной, Гуандун, Гуанси, Юнь-
ан ҳаракатҳои инқилобӣ ба амал омаданд.

Дар баробари ҳаракати инқилобӣ дар зери таъсири
он ҳаракати конституционӣ-мутлақиятҳои оғоз меёбад.
Иштирокчиёни ин ҳаракат тақозо доштанд, ки император ба

қабули Конституцияи Чин розӣ шавад. Ин талаби конституциячиён–мутлақиятхоҳони онҳоро дар муқобили “Лигаи иттифокӣ” гузошт. Ҳаракати нав органи ҷопии худ “Синъ-мин тсунбао” (“Халқи ҷадид”)-ро нашр мекард. Иштирокчиёни ҳаракати конституциячиён–мутлақиятхоҳон Ҳукумати манчуриро бовар мекунониданд, ки татбиқи ислохотро тезтар ба амал баровардан лозим аст, вагарна мисли Русия дар Чин ҳам инқилоб ба амал меояд, яъне онҳо ислохотро ҳамчун роҳи ягонаи пешгирии инқилоб медонистанд.

Инқилоби Синхай. 9-уми майи соли 1911 дарбори Теин дар бораи сохтмони роҳҳои оҳани нав фармон баровард. Баъди якчанд рӯз, 20-уми майи соли 1911 байни ҳукумати Чин ва консорсиуми байналмилалӣ, ки ба он бонкҳои Англия, Фаронса, Олмон ва ИМА дохил буданд, барои сохтани роҳи оҳани Ханкоу-Гуанчжоу ва Ханкоу-Сичуан ба маблағи беш аз 6 млн. Ҷ.-ст. вомбарг созишнома ба имзо расид, ки он сабабгори асосии (тобистони ҳамон сол дар Чин) вусъат ёфтани ҳаракати инқилобӣ мегардад. Соли 1911 ин инқилоб ба худ номи “Синхай”-ро гирифтааст.

Дар санаи 6-уми сентябри соли 1911 дар Чэнду, воқеъ дар музофоти Сичуан, сипоҳиёни манчурӣ ба сӯйи мардуми чамъшуда оташ кушоданд. Ин воқеа косаи сабри мардумро лабрез кард.

Бегоҳии 10-уми октябри соли 1911 дар зери роҳбарии узви созмони инқилобӣ сержант Сюн Бинкун аскарони баталиони сайёрҳо дар Учан шӯриш бардоштанд. Ба онҳо полкҳои дигари гарнизони ин шаҳр низ ҳамроҳ шуданд. Шабона сипоҳиёни аскарони исёнбардоштаи шаҳри Учан ситоди императорро ишғол карданд. Амалдорони манчурӣ аз шаҳр фирор карда, дар соҳили Янтсзи пинҳон шуданд. Рӯзи дигар аъзои созмонҳои инқилобӣ бо ҳамроҳии Кумитаи маслиҳатии музофот қарор карданд, ки ба ҳукумати инқилобии Хубэй фармондеҳи артиши омехтаи Учан–Ли Юанъхун таъйин карда шавад.

Дар Маҷлиси инқилобчиён ва аъзои Ассамблеяи маслиҳатии музофот қарор қабул карда шуд, ки минбаъд мам-

лакат Ҷумҳурии Чини панҷ миллат – чиноиҳо, манчурҳо, муғулҳо, дунганҳо ва тибетиҳо номида шавад. Ҳукумати нав қарор кард, ки оид ба ҳамаи ҷинойтҳои содиркардаи сулолаи Теин эълomia нашр кунад. Дар ин эълomia гуфта мешуд, ки ҳамаи музофотҳои Чин ва аскарони сипоҳи император ба тарафи инқилоб гузаранд. Дар нотаи аз номи Ҳукумати инқилобӣ ба консулҳои давлатҳои хориҷии дар Ханкоу буда фиристодашуда зикр шудааст, ки шартҳои созишномаҳои ба давлатҳои хориҷӣ бастаи ҳукумати Теин эътибор доранд. Иштирокчиёни инқилоб бо нияти аз зери зулми манчурҳо озод шудан, кокулҳои худро тарошиданд.

Баъди ғалабаи инқилоб бар Учан ва эълони истиқлолияти Чин дар давоми моҳҳои октябр-ноябри соли 1911 боз 14 музофоти империяи Теин ҳокимияти манчурҳоро барҳам заданд. То охири соли 1911 аз 18 музофот танҳо 3 музофот (Чжили, Хэнан, Ганьсу) бо ном ҳукумати Тсинро эътироф мекарданду халос.

Дар санаи 29-уми декабри соли 1911 вакилони аз музофотҳо омада дар Нанкинсун Сун Ятсенро, ки якчанд рӯз пештар аз муҳочирати дуру дароз баргашта буд, Президенти муваққатии Чин интихоб карданд.

Дар ин давра неруҳои аксулинқилобӣ фаъол шуданд. Роҳбари онҳо Юан Ши-кай буд. Ӯ дар бораи император 3-юми ноябри соли 1911 барои наҷоти мутлақият Конститутсияро эълон ва ҳукумати манчуриро пароканда карда, ба Юан Ши-кай супориш медиҳад, ки ҳукумати навро ташкил кунад.

Юан Ши-кай дар вазифаи нахуствазир тамоми неруҳои ҳарбӣ ва ҷонибдорони худро муттаҳид намуда, аз ҷониби император бар зидди инқилоб ба ҳучум мегузарад. 27-уми ноябр неруҳои зиддиинқилобӣ дар зери роҳбарии Юан Ши-кай шаҳри Ханъянро мегиранд. Қисме аз роҳбарони ҷумхурихоҳон таклиф карданд, ки ба Юан Ши-кай сулҳ баста шавад. 17-уми декабри соли 1911 дар шаҳри Шанхай байни онҳо гуфтушунид сар шуд. Ба ин гуфтушунид мамлакатҳои империалистӣ – Англия, Фаронса, Олмон, Ҷопон, Русия ва ИМА даҳолат карданд. Онҳо аз тарафҳо ба

хамдигар гузашт карданро тақозо карданд, то ки инқилоби Синхай шикаст дода шавад.

1-уми январи соли 1912 Сун Ятсен ба иҷрои вазифаи президенти муваққатии Ҷумҳурии Чин шурӯъ кард. Ӯ дар эъломияи президентии худ гуфт, ки бо барҳам хӯрдани мутлақияти Теин, ӯ ҳам аз вазифаи президентии муваққатии Чин даст мекашад.

Юан Ши-кай ба дарбори Теин фишор меовард, то ки сулолаи Теин аз ҳокимияти Чин даст кашад. Дар ин сурат, ҳокимияти Чин ба дасти ӯ мегузашт. Император Тси Си дигар дар байни халқ ягон тақягоҳе надошт. Барои ҳамин, 12-уми феввали соли 1912 ба “Манифест дар бораи дасткашӣ аз ҳокимият” имзо гузошт. Бо ҳамин, мутлақияти Теин аз байн рафт.

Баъди ин, 1-уми апрели соли 1912 Сун Ятсен расман эълон кард, ки ба истеъфо меравад. Вазифаи президент ба дасти Юан Ши-кай гузашт. Ҳамин тавр, инқилоби Синхай шикаст хӯрд. Юан Ши-кай дар Чин диктатураи худро барпо намуд.

Сарфи назар аз камбудиву нокомиҳояш, инқилоби Синхай аҳаммияти калони таърихӣ дошт. Яқум, он ба ҳукмронии сулолаи манчурҳо дар Чин хотима гузошт. Дуюм, Синхай оммаҳои васеи аҳолии Чинро ба мубориза барои ҷомеаи демократӣ бедор кард. Сеюм, гоҳҳои истиқлолиятхоҳонро дар байни халқ паҳн намуд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Кадом далелҳо дар бораи дар Чини нимаи дуюми асри XIX ба вучуд омадани муносибатҳои сармоядорӣ шаҳодат медиҳанд? 2. Оё барои дар Чин пайдо шудани саноат, рохҳои оҳан ва бонкҳои давлатҳои хориҷӣ саҳм доштанд? Дар ин бора мисолҳо биёред. 3. Дар бораи вазъи байналмилалӣ Чини солҳои 60-ум ва 70-уми асри XIX маълумот диҳед. 4. Дар бораи ҷанги Чопон бар зидди Чини солҳои 1894–1895 нақл кунед. 5. “100 рӯзи ислоҳот” чӣ дод? Шӯриши “ихэтуанҳо” чӣ тавр сурат гирифт ва чӣ тавр анҷом ёфт? 6. Дар таҷовузи муштараки мамлакатҳои империалистӣ бар зидди Чин кадом давлатҳо иштирок карданд? 7. Дар бораи инқилоби Синхай чӣҳо медонед? 8. Инқилоби Синхай дар таърихи Чин чӣ аҳаммият дошт? 9. Мавзӯ ба шумо чӣ таассурот бахшид?

§ 16. КОРЕЯ

Ба Корея сар даровардани мамлакатҳои империалистӣ. Дар нимаи дуоми асри XIX дар Корея бухрони сиёсӣ боз ҳам тезутундтар шуд. Он ба замони оғози ба Корея сар даровардани мамлакатҳои бузурги сармоядорӣ рост омад. Агар то миёнаҳои ин аср ба Корея бештар мамлакатҳои Аврупо сар даровардани мешуданд, пас дар нимаи дуоми он ба қатори ин давлатҳо Чопон, ИМА ва Олмон ҳам ҳамроҳ мешаванд. Дар ин кор, махсусан, Чопон фаъол буд. Олмон аврупоӣ бошад ҳам, сиёсати империалистии худро дертар оғоз карда буд. Ба Корея сар даровардани он ба аввали фаъолияти истилогаронаи хориҷии ин давлат рост омад.

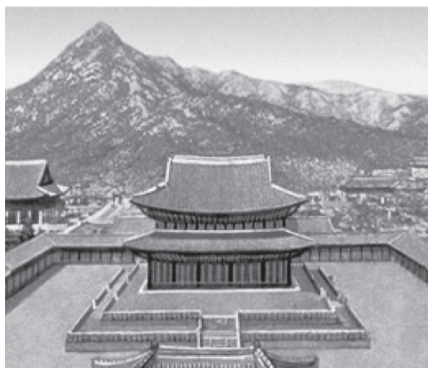
Нисбат ба дигар давлатҳои номбурда, Чопон барои ба худ тобеъ кардани Корея бештар талош мекард. Соли 1875 дар ҷазираи Канхва дар байни Корея ва Чопон бархӯрди ҷарбӣ ба амал омад. Баъди рӯй додани ин воқеа, ҳукумати Чопон ба Корея сафир фиристода, талаб кард, ки он бо Чопон шартномаи “дӯстӣ” бандад. Азбаски Корея муқобилати ҷарбӣ нишон дода наметавонист, маҷбур шуд, ки ба Чопон итоат карда, 26-уми феввали соли 1876 дар ҷазираи Канхва ба зери “Шартнома дар бораи сулҳ ва дӯстӣ”-и пешниҳодкардаи ин давлат имзо гузорад. Мувофиқи ин шартнома, Корея бандарҳои Пусан, Чемулпо (Инчхон) ва Венсанро барои тиҷорату соҳибкории чопониҳо кушод. Чопон дар Корея барои шахрвандони худ ҳуқуқи дахлнопазирӣ ба даст даровард. Инчунин, тоҷирони чопонӣ метавонистанд, молҳои худро бе пардохти боч ба Корея дароварда фурӯшанд ва дар бозорҳои он пули чопониро ба муомилот бароранд. Ба шартнома таъя карда, чопониҳо рӯйирист ба корҳои дохилии Корея дахлат мекарданд. Мамлакатҳои дигари сармоядор низ аз Чопон ақиб мондани набуданд. Онҳо ҳам ба гардани Корея шартномаҳои асоратоварро бор мекарданд. Мувофиқи шартномаи ИМА ва Корея аз 22-уми майи соли 1882 шахрвандони амрикоӣ дар бандарҳои Пусан, Вонсан ва Инчхон ҳуқуқи тиҷорати озодона, дар қаламрави мамлакат харидани замин ва сохтмони корхонаҳои саноатиро пайдо

намуданд. Дар солҳои 1883–1884 чунин шартномаҳоро бо Корея Англия, Олмон, Италия, Русия ва чанде баъдтар Фаронса ҳам мебанданд.

Баландшавии мавқеи Чопон дар Корея. Дар нимаи дуҷуми солҳои 90-ум ва ибтидои асри XX рақобати байни мамлики империалистӣ барои ба худ тобеъ кардани Корея идома ёфт. Ба Чопон барои Кореяро ба зерӣ итлоати худ даровардан, мамлакатҳои империалистии Аврупо, аз ҷумла Русия, Фаронса ва Олмон ҳалал мерасониданд. Онҳо аз Чопон талаб карданд, ки нимҷазираи Ляодунро ба Чин баргардонанд. Барои ҳамин, Чопон маҷбур шуд, ки аз ин нимҷазира даст кашад.

Ба малика Мин муяссар шуд, ки ҷонибдорони Чопонро аз ҳукумат пеш кунад. Ҷавобан ба ин, чопониҳо боз ба табaddулотӣ ҳукумати Корея даст заданд. Субҳидаҳои 8-уми октябри соли 1895 онҳо бо сардории генерал Миуру гӯё барои ёрӣ ба Тэвонгун ба қаср зада даромада, куштор ташкил мекунанд. Малика Мин ва баъзе наздикони ӯ қатл карда шуданд. Ин суиқасд қаҳру ғазаби мардуми Кореяро ба вучуд овард. Эътирози халқ ҷунон пурзӯр буд, ки ҳукумати Чопон маҷбур шуд Миуруро ба Чопон хонда, қори ӯ ва аҳли намоёндагии Чопонро дар Корея ба додгоҳ диҳад. Лекин ҳамаи гумонбаршудагон бо сабаби “исбот нашудани гуноҳ” сафед карда шуданд. Генерал Миуру бошад, дар Чопон қаҳрамони миллӣ шуд. Баъди ин суиқасд дар Корея ҷанги партизанӣ суръат гирифт. Моҳи феввали соли 1896 шоҳи дар қаср ҳабсбудаи Корея фирор кард. Бо даъвати ӯ аҳолии Сеули шӯришбардошта кабинетӣ вазирони чопониро торумор кард. Ду вазирӣ ин кабинет кушта шуданд, боқимонда ба Чопон гурехтанд. Ба ҷойи ин ҳукумат ҳукумати зиддиҷопонӣ ташкил ёфт.

Мамлакатҳои дигари империалистӣ ҳам меҳостанд, ки ба Корея сар дароранд. Яке аз онҳо Русия буд. Моҳҳои май-июни соли 1896 барои доираи нуфуз дар Корея байни Чопон ва Русия ду қарордоди Сеул ва қарордоди Маскав ба имзо расид.

Мачмаан фарҳангиву таърихии Сеул

Аз рӯйи ин қарордодҳо, ҳам Русия ва ҳам Ҷопон ҳуқуқ ба даст дароварданд, ки ба ҳукумати Корея ёрӣ расонида, дар ин мамлакат миқдори муайяни аскарони худро дошта бошанд.

Рақобати Русияю Ҷопон барои ба даст даровардани мавқеъ дар Шарқи Дур ва забти мустамликаҳо дар байни ин ду давлат ҷанги солҳои 1904-1905-ро ба амал овард. Он аввали соли 1904 бо ҳуҷуми эскадраи Ҷопон ба Порт-Артур ва дар Чемулпо ғарқ карда шудани киштиҳои ҳарбии русии “Варяг” ва “Корея” оғоз меёбад. Дар ин ҷанг Русия аз Ҷопон шикаст меҳӯрад. Мувофиқи созишномаи сулҳи Порт-смут (ИМА) аз 5-уми сентябри соли 1905 ҳукумати подшоҳии Русия манфиатҳои сиёсӣ, ҳарбӣ ва иқтисодии Ҷопонро дар Корея эътироф кард ва қисми қаламрави худро аз даст дод. Мувофиқи шартномаи Ҷопон ва Корея аз 17 ноябри соли 1905, аз болои Корея протектори Ҷопон муқаррар карда шуд. Минбаъд Корея ҳуқуқи ба мамлакатҳои хориҷӣ мустақилона робита карданро аз даст дод.

Баъди моҳи феввали соли 1906 таъсис додҳои намоёнҳои кулли Ҷопон дар Корея, ҳукумати лӯхтакмонанди Корея бо сардории Ли Ванён ташкил карда шуд. Шартномаи соли 1907-и дар байни Корея ва Ҷопон басташуда ҳукумати Кореяро ба намоёнҳои кулли Ҷопон тобеъ кард.

Муборизаи миллӣ озодихоии халқи Корея. Дар Корея ҳукмрон шудани истилогарони Ҷопон маорифпарварони ин мамлакатро бетафовут гузошта наметавонист. Онҳо

мардумро даъват мекарданд, ки илму техника ва Ғарбро эҷодкорона азхуд кунанд, аз системаи Конфутсий ва маорифи бесамари он даст кашанд. Маорифпарварони ватандӯст бо ҳамин роҳ ҳисси миллии халқи худро бедор кардани буданд. Созмонҳои ҷамъиятию сиёсӣ ва фарҳангии дар зери таъсири онҳо ташкилёфта низ дар ин кор ҳисси сазовор мегузоштанд.

Соли 1905 дар Корея ҷамъиятҳои зиёди маорифпарварӣ пайдо мешаванд ва ҷопи рӯзномаю маҷаллаҳо оғоз мегардад. Моҳи майи соли 1905 дар Сеул Ҷамъияти омӯзиши сохти конституционӣ, моҳи ноябри ҳамон сол Клуби Корея ва моҳи апрели соли 1906 Ҷамъияти пирӯз гардонидани Корея ташкил меёбанд. Нашрияти “Рӯзномаи Халқи Корея”, “Дӯсти Ғарбӣ” ва “Барқи шабонгоҳ” дурӯғи варақаҳои ҷопонино нотарсона фош карда, мардумро ба муборизаи зидди истилогарон даъват мекарданд. Дар натиҷаи муборизаҳои миллию озодихона, халқи Корея рӯз то рӯз бедор мешуд ва дар солҳои 1905–1906 ин муборизаҳо ба ҷанги партизанӣ табдил ёфт. Дар марказ ва ғӯшаю канорҳои мамлакат шӯришҳо ба амал меомаданд. Ҳисси ватандӯстӣ артишро низ фаро гирифта буд. Аз ҳамин сабаб, соли 1907 ҳукумати Ҷопон қарор дод, ки артиши Кореяро пароканда кунад. Ин қарордод шӯриши аскарони полкҳои Сеулро ба амал овард. То охири соли 1907 ҳаракати ҳарбиён қариб ҳамаи музофотҳои ҷануби мамлакатро фаро гирифт. Қисми аскарон баъди ҷангҳои шадиди зидди сипоҳиёни Ҷопон ба кӯҳҳо ақибнишинӣ карда, ба дастаҳои партизанҳо ҳамроҳ мешуданд ва алайҳи ҷопонҳо муборизаро давом медоданд.

Ба мустамликаи Ҷопон табдил ёфтани Корея. 22-юми августи соли 1910 намояндаи кулли Ҷопон Тэраути ва роҳбари ҳукумати лӯхтакмонанди Корея Ли Ванён шартномае тайёр карданд, ки мувофиқи он императори Корея аз ҳокимияти худ даст кашада, онро “пурраю абадӣ” ба императори Ҷопон месупорад. Шартномаи мазкур ба аъзои хонадони император ва ҳамаи онҳое, ки ба Кореяро ишғол кардани Ҷопон мусоидат карданд, унвонҳои фахрии дво-

рянии чопонӣ ва нафақаҳои калони пулии ин давлат кафолат меод.

Дар Корея ҳокимият пурра дар дасти генерал-губернатор буд, ки он аз ҷумлаи ҳарбиёни баландмақоми Чопон таъйин карда мешуд. Ӯ бевосита ба императори Чопон итоат карда, дар Корея ҳукумати қонунгузор, маъмурӣ, додгоҳӣ ва сарфармондеҳии қувваҳои мусаллаҳро ихтиёрдорӣ мекард.

Барои мустаҳкам кардани ҳокимияти худ империалистони Чопон ба Корея се дивизияи мунтазам дароварданд, муассисаҳои жандарму полиция созон доданд ва маҳбасҳои концентратсионӣ сохтанд.

Истилогарони Чопон бо мақсади ғулом гардонидани халқи Корея ғаёлияти ҳама гуна калисоҳо, ибодатхонаҳо, ташкилотҳои динӣ ва ғайраро, ки итоат ба истилогаронро ташвиқу тарғиб мекарданд, ҳавасманд менамуданд. Бо забони корейгӣ нашр намудани китобҳо ва рӯзномаю маҷаллаҳо манъ карда шуда буд. Адабиёти ватандӯстона сӯхта мешуд. Дар назди системаи маорифи чопонии Корея вазифагузошта шуда буд, ки раияти ба чопониҳо итоаткор тарбия карда шавад.

Империализми Чопон сарватҳои миллии Кореяро ғорат мекард ва арзишҳои маънавии ўро хароб месохт. Маблағгузориҳои Чопон ба иқтисодиёти Корея батадриҷ меафзуд. Аз ин кор сармоядорони Чопон ва Корея даромади калон ба даст мебароварданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар бораи ба Корея сар даровардани мамлакатҳои хориҷӣ нақл кунед. Кадом шартномаҳо бо давлатҳои хориҷӣ дар ин бора шаходат медиҳанд? 2. Шартномасе, ки давлатҳои хориҷӣ бо ҳукумати Корея бастанд, чӣ натиҷа доданд? 3. Дар солҳои 80-ум муносибатҳои байни Чопон ва Корея, Чопон ва Чин чӣ тавр буданд? 4. Кай Созишномаи сулҳи Симоносэк баста шуд? Моҳияти он аз чӣ иборат буд? 5. Дар солҳои 90-уми асри XIX рақобат дар байни мамлакатҳои империалистӣ барои ба даст даровардани Корея чӣ тавр

Шартномаҳое, ки Чопон солҳои 50-уми асри XIX бо давлатҳои империалистии Ғарб баст, вобастагии онро бо ин давлатҳо пурзӯртар карданд. Аз ҳамин сабаб, ҷомеаи Чопон аз ҳукумати Токугава норозӣ буд.

Солҳои 60-уми асри XIX Англия, Фаронса ва Ҳолландия фишоровариро ба Чопон бас накарданд. Ҳукумати Сёгун ва дарбори император ба ин фишор тоб наоварда, моҳи ноябри соли 1865 ҳамаи шартномаҳое, ки Чопон бо давлатҳои хориҷӣ баста буд, тасдиқ намуданд. Баҳори соли 1866 бо Англия, Фаронса, Ҳолландия ва баъзе давлатҳои дигари абарқудрат дар бораи нархномаҳои воридотӣ созишномаҳои нав ба имзо расонида шуданд, ки онҳо вазъи иқтисодии Чопонро аз пештара ҳам бадтар карданд.

Дар чунин шароит барои ҳокимият дар байни неруҳои сиёсии мамлакат мубориза авҷ мегирад. Моҳи октябри соли 1867 роҳбари музофоти Тёсю Яманоти аз номи гурӯҳи зиддитокугавагӣ ба сёгун Кэйки огоҳнома супорид. Дар он тақозо мешуд, ки дар мамлакат духокимиятӣ (ҳокимияти Сёгун ва ҳокимияти император) барҳам зада, ҳокимияти олий ба император дода шавад. Барои муқобилати ҳарбӣ нишон додан, ба Кэйки вақт лозим буд. Бо ҳамин хотир, ӯ 9-уми ноябри соли 1867 “ихтиёрӣ” таклифро дар бораи истеъфо қабул кард. 3-уми январи соли 1868 императори 15-сола Мутсухито ҳукумати навро бо роҳбарии шохзода Арисугава эълон кард. Император Кэйкиро ба ин ҳукумат дохил накард. Барои ҳамин, Кэйки қарор дод, ки алайҳи режими нав ба муборизаи мусаллаҳона даст занад. Ӯ бо ҳамин мақсад аскарони ба худ вафодорро аз шаҳри Осака ба Киото равон кард. Вале онҳо дар муқорибаи назди Фусима ва Тоба шикаст хӯрданд. Кэйки ба Эдо фирор кард. Баъди ин шаҳри Киото пурра ба ихтиёри император гузашт. Мамлакат ба ду урду тақсим шуд. Музофотҳои ҷанубу ғарбӣ аз ҷониби император ҷанг мекарданд ва музофотҳои шимолу шарқӣ – аз ҷониби сёгун Кэйки. Кӯшиши музофотҳои ҷонибдори Кэйки ва ташкил намудани муқовимат барои ӯ натиҷаи дил-

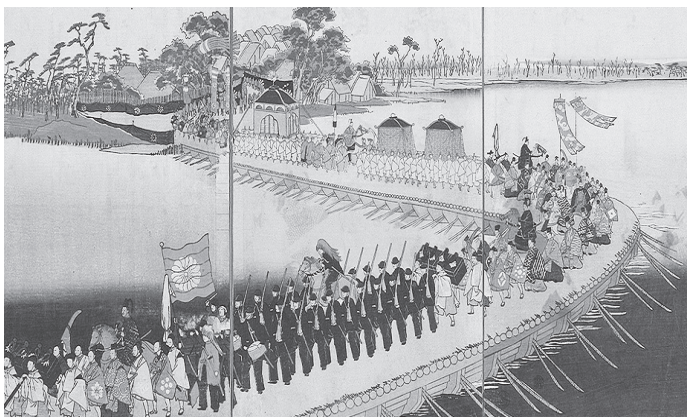
хоҳ надод. Неруҳои ҳарбии ин музофотҳо моҳи ноябри соли 1868 шикаст хӯрданд. Як қисми флоти ҳарбӣ ҳам ҷонибдорӣ Кэйки буд. Моҳи июни соли 1869 он дар тахти роҳбарии адмирал Эномото кӯшиш кард, ки бар зидди режими нав муқобилатро давом диҳад. Бо ҳамин мақсад, ӯ бо киштиҳои худ ба ҷазираи Эдзю (Хокайдо) омад, лекин дар ин ҷо пурра шикаст хӯрд.

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи инқилоби соли 1867–1868 вазифаи асосӣ – барҳам задани системаи ҳарбию феодалии Сёгун, ки бо он сулолаи Токугава роҳбарӣ мекард, иҷро шуд. Ҳокимият ба дасти император гузашт.

Бозсозии Мейдзи дар солҳои 1868-1873. Ҳукумати дар натиҷаи ғалабаи инқилоб ба сари қудратомадаро, зоҳиран император Мугсухито роҳбарӣ мекард. Режими сиёсӣ, ки сулолаи Токугаваро иваз намуд, манфиатҳои гурӯҳи буржуазияи заминдорони дар рафти муборизаи зидди сёгун ташаққулёфтаро инъикос мекард. Ҳарчанд дар ҳукумат мансабҳои олиро намоёндагони ашрофони дарборӣ ишғол намуда буданд, ҳаёти асосии дастгоҳи ҳокимият нав аз табақаи поёнии самурайҳои вилоятҳои ҷанубу ғарбӣ, яъне аз Сатсума, Тёсю ва Хидзэн буданд. Ба ташаққули сиёсати ҳукумат пешвоёни гурӯҳи зиддисёгун Окубо Тосимити ва Кидо Такамаса таъсири бузург мерасониданд.

Барномаи ҳукумати нав ба системаи маъмурӣ, сиёсӣ, ҳарбӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии мамлакат дигаргуниҳои муҳимро дохил намуд. Унсурҳои буржуазии ҳукмрон вазъияти ҷориро хуб дарк мекарданд. Онҳо барои мустаҳкам кардани мавқеи худ пешниҳод намуданд, ки дар мамлакат ислоҳот гузаронида шавад, то ки ба тартиботи феодалии ҷомеа хотима дода шавад.

Мувофиқи ислоҳоти маъмурӣ, князҳои феодалиро, ки аслан ҷудоихоҳ буданд, барҳам дода, ба ҷойи онҳо префектураҳо таъсис дода шуданд, аз он ҷумла, дар қаламрави ҳар се пойтахт – Токио, Киото ва Осака. Ташкил додани системаи маъмурӣ мувофиқи тақозои манфиатҳои таҳкими иқтисоди бозоргонӣ ба амал бароварда шуд.

Бозсозии Мейдзи

Мувофиқи ислоҳоти иҷтимоӣ, моҳи марти соли 1872 се табакаи чомеа таъсис меёбад: дворянҳои олимақом, ки ба он собиқ даймё ва кугэ дохил буданд, дворянҳои самурай ва халқи одӣ. Дар амал самурайҳо вазъи имтиёзноки худро аз даст доданд. Дар натиҷа, анъанае ба вучуд омад, ки мувофиқи он ба мансабҳои олии давлатӣ, роҳбарӣ ба артиш ва флот шахсоне пешниҳод карда мешуданд, ки аслан ба дворянҳои оппозисионии ду княз – Сатсума ва Тёсю тааллуқ доштанд.

Ислоҳоти аграрӣ аз ҷумлаи чорабиниҳои муҳимтарини ҳукумати нав буд. Он дар солҳои 1872–1873 ба амал бароварда шуд. Мақсади ислоҳоти аграрӣ дар деҳот ҷорӣ намудани муносибатҳои сармоядорӣ буд. Бо ин роҳ ҳукумат чидду ҷаҳд мекард, ки дар ин ҷо мавқеи помешикҳои навро мустаҳкам кунад. Бо ҳамин мақсад, соли 1872 хариду-фуруши замин расман иҷозат дода шуд. Ин кор инҳисори табакаи феодалҳоро ба замин бекор ва моликияти буржуазиро бар он ҷорӣ кард.

Таракқиёти иқтисодии Чопон. Пешрафти иқтисодии баъдиинқилобии Чопон, асосан, дар солҳои 80-ум оғоз шуд. Дар зарфи 2-3 даҳсола дар Чопон қариб 500 корхонаи нави саноатӣ сохта шуд. Аксари онҳо давлатӣ буданд, вале иқтисодиёти Чопон бе корхонаҳои хусусӣ пеш рафта наметавонист. Барои ҳамин, аз тирамоҳи соли 1880 сар

карда, ҳукумат ба фурӯхтани “корхонаҳои намунавӣ” ва ё ба иҷора додани онҳо оғоз намуд. Ин корхонаҳо, асосан, ба ихтиёри табақаҳои имтиёзноки буржуазия, дворянҳо ва амалдорони давлатӣ мегузаштанд. Дар байни онҳо ширкатҳои машҳури Митсуи, Митсубиси, Фурукава, Ясуда, Асано, Кавасаки ва дигарон буданд. Масалан, ҳукумат конҳои миси Асиоро ба ширкати Фурукава, корхонаи калонтарини киштисозии мамлакат дар Нагасаки, конҳои нукураи Икуно ва конҳои ангишти Хокайдоро ба ширкати Митсубиси мефурӯшад.

Ҳукумат дар иқтисодиёт сиёсати пуштибониро истифода мебурд. Он сиёсати худро дар саноат, асосан, тавассути маблағҳои аз андоз ғуншуда ба амал мебаровард. Сиёсати пуштибонӣ як ҷиҳати манфӣ дошт. Он истехсолотро як-тарафа густариш меод, чунки танҳо баъзе соҳаҳои онро фаро мегирифт. Буржуазияи саноатӣ, ки “корхонаҳои намунавӣ”-ро ба даст даровард, минбаъд ҳокими он буд, ки давлат ба вай дар ислоҳи камбудии истеҳсолиаш ёрӣ расонад. Ин кор иттифоқи байни доираҳои буржуазӣ ва мутлақиятро ба вуҷуд меовард.

Ҳукумат ба корхонаҳое маблағгузорӣ мекард, ки пеш аз ҳама, барои артиш, флот, нақлиёт ва алоқа кор мекарданд. Масалан, роҳи оҳан қариб пурра аз ҳисоби маблағҳои давлатӣ сохта мешуд. Соли 1872 роҳи оҳани аввалини мамлакат – Токио-Иокогама сохта шуд. Аз соли 1882 то соли 1890 дарозии роҳҳои оҳани Ҷопон ба 2190 км расид.

Сарфи назар аз суръати тези ташаккул ёфтани базаи саноат, дар чоряки охири асри XIX сатҳи умумии пешрафти Ҷопон аз мамлакатҳои бузурги сармоядорӣ ақиб мемонд. Саноати Ҷопон, асосан, аз корхонаҳои хурд иборат буд. Ақибмонии иқтисодии Ҷопонро тичорати хориҷӣ низ инъикос мекард, ки он аз 600 содироти маҳсулоти кишоварзӣ ва ба воридоти маҳсулоти тайёри давлатҳои хориҷӣ вобаста буд.

Дар оғози асри XIX Ҷопон ба давраи империализм қадам ниҳод. Бухрони молиявии соли 1897 ин равандро тезонид. Дар натиҷа, корхонаҳои хурд ба корхонаҳои

калон муттаҳид шуданд, яъне марказонидани истехсолот ва сармоя ба амал омад. Ба давраи империализм гузаштани мамлакатҳои пешқадами сармоядорӣ ҷаҳон ба пешрафти иқтисодии Ҷопон низ таъсири мусбат расонид. Натиҷаи бевоситаи ин раванд дар Ҷопон ба вучуд омадани инҳисорҳо ва табaddулоти саноатӣ мебошад.

Сиёсати хориҷии Ҷопон. Сохтмони корхонаҳои ҳарбӣ, мусаллаҳшавии артиши Ҷопон ва бунёди флоти пурзӯри ҳарбии баҳрӣ дар бораи он шаҳодат медиҳанд, ки баъди инқилоби солҳои 1867–1868 ин давлат ба ҷангҳои истилогарона шурӯъ мекунад. Обьекти аз ҷама наздиктарини истилои Ҷопон Корея буд. Дар мавриди инъикоси мавзӯҳои “Чин” ва “Корея”, дар бораи ҷанги Ҷопон бар зидди Чин барои забти Корея нақл карда будем. Ин ҷо такроран мегӯем, ки соли 1877 дар байни Русия ва Ҷопон созишнома ба имзо расид, ки мувофиқи он ҷануби Сахалин, ки онро Русия ва Ҷопон якҷоя идора мекарданд, ба Русия дода шуд ва ба ивази он Ҷопон галаҷазираҳои Курилро гирифт. Муқовимати Чин ва Ҷопон барои ҳукмронӣ дар Корея давом намуд. Оқибат, онҳо соли 1885 барои ба Корея надаровардани артиши худ созишнома бастанд. Бо вучуди ин, Ҷопон даҳолатро ба қорҳои дохилии Корея бас накард. Соли 1894 бо ёрии Ҷопон Корея истиқлолияти давлатии худро аз Чин эълон кард. Ҳукумати Кореяи “соҳибистиклол” ҳамон замон барои “ёри” ба ҳукумати Ҷопон муроҷиат намуд. Ҳамин тариқ, байни Чин ва Ҷопон ҷанги солҳои 1894–1895 ба амал омад, ки он 17-уми апрели соли 1895 бо бастанӣ Созишномаи сулҳи Симоносэк анҷом ёфт. Мувофиқи он Чин истиқлолияти Кореяро эътироф кард. Ҷазираи Тайван, галаҷазираҳои Пескадор ва нимҷазираи Ляодунро ба Ҷопон дод ва уҳдадор шуд, ки ба Ҷопон 300 млн. иен товои ҷанг медиҳад, барои киштигардӣ якҷанд бандарҳои худро мекушояд, ба ишғоли муваққатии Вайхайвэй иҷозат медиҳад ва ба Ҷопон Созишномаи таслимқоронаи тичоратие мебандад, ки қаблан ба мамлакатҳои Ғарб баста буд.

Ҷанги солҳои 1894–1895 дар пешрафти Ҷопон марҳалаи

муҳимме гардид. Даромади Ҷопон аз хориҷи кишвар афзуд. Аз соли 1894 то соли 1899 маблағгузорӣ ба саноати милли ду баробар зиёд шуд. Тичорати хориҷӣ ҳам рӯ ба болоравӣ буд. Давлати ақибмондаи феодалии Ҷопон, ки худ объекти истилои мамлакатҳои империалистӣ буд, ба истисморгари халқҳои дигар ва ба рақибӣ бузурги давлатҳои империалистӣ табдил ёфт. Муваффақияти ҷанги ғоратгаронаи солҳои 1894–1895 бар зидди Чинро ҳукумати Ҷопон барои қабули барномаи ҳарбии тараққиёти хоҷагӣ истифода бурд. Иҷрои он барнома ба муҳлати даҳ сол – аз соли 1896 то соли 1905 муқаррар гардида буд. Мувофиқи ин барнома, неруҳои ҳарбии Ҷопон аз нав созмон дода шуд, бо сипоҳи ҳозиразамон мусаллаҳ гардиданд. Дар натиҷаи татбиқи ин барнома, флоти ҳарбӣ-баҳрии Ҷопон ба яке аз флотҳои пурзӯртарини ҳарбию баҳрии ҷаҳон мубаддал гардид.

Баъди ҷанги зидди Чин, Ҷопон дар арсаи байналмилалӣ ҳамчун неруи ғаёли империалистӣ шинохта шуд. Он ба қатори давлатҳои бузургтарини империалистӣ дохил гардид. Баъди ҷанде Ҷопон аз бори гарони шартномаҳои нобаробар бо давлатҳои империалистӣ халос мешавад.

Дар солҳои 1904–1905 дар байни Ҷопон ва Русия ҷанги калон ба амал омад, ки дар ин ҷанг ҳам Ҷопон дастболо шуд ва мавқеи худро дар ҳавзаи укёнуси Ором боз ҳам мустаҳкамтар кард.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Сабабҳои инқилоби буржуазии солҳои 1867–1868-и Ҷопонро муайян кунед. 2. Инқилоби буржуазии Ҷопон чӣ хел сурат гирифт? Чаро Кэйки ба истеъфо рафт? 3. Самтҳои ислоҳоти солҳои 1868–1873-и Ҷопонро муайян намуда, онҳоро шарҳ диҳед. 4. Моҳияти ислоҳоти маорифро шарҳу эзоҳ диҳед. 5. Конститутсияи Ҷопон кай ва чӣ хел қабул карда шуд? 6. Дар бораи ҳизбҳои сиёсии Ҷопон маълумоти мухтасар диҳед. 7. Дар бораи сиёсати хориҷии Ҷопон дар нимаи дуюми асри XIX – аввали асри XX ҷиҳаи гуфтаи мавзӯро диҳед? 8. Дар бораи ҷанги Ҷопон солҳои 1894–1895 бар зидди Чин ва солҳои 1904–1905 бар зидди Русия маълумоти мухтасар диҳед. 9. Аз мавзӯи хулоса бароред.

§ 18. ФИЛИППИН

Қисми зиёди Филиппинро Испания ҳанӯз дар охирҳои асри XVI ишғол карда буд. Испаниҳо дар Филиппин режими мустамликавию ташкил карданд. Дар ин қор қалисои католикӣ мақоми қалонро иҷро мекард. Он аҳолии ин кишварро зӯран насронӣ намуда, ба ҳукмронии мустамликадорони испанӣ ёрии бузург мерасонид.

Халқи Филиппин ба тақдир тан наметод. Он бе муқобилат сар намефаровард, ба муқобили юғи мустамликавии испаниҳо мубориза мебард. Охирҳои асри XVIII – аввали асри XIX дар Филиппин муборизаи миллию озодихоҳӣ вусъат ёфт. Дар ин бора шӯришҳои сершумор шаҳодат медиҳанд. Метавон шӯриши соли 1814-ро дар Илокос (ҷазираи Лусон) ва шӯриши солҳои 1841–1842-и ҷамоаи динии Хосеи Мукаддасро дар зеро роҳбарии Аполинарио Де Ла Крус мисол овард.

Инқилоби Испании солҳои 1808–1812 ба вазъи ҷазираҳои Филиппин бетаъсир намонд. Ислоҳоте, ки дар Испания гузаронида шуд, қисман Филиппинро ҳам дар бар гирифт.

Ҳаракат барои ислоҳот. Нимаи дууми асри XIX дар таърихи Филиппин ба ҳаракати ислоҳотхоҳӣ рост омад. Генерал-губернатор Искиердо, ки дар ин вазифа аз соли 1871 буд, бар зидди мардуми маҳаллӣ ҷазоҳои сахтро раво медид. Садҳо озодандешони филиппинӣ зиндонӣ ва ё аз мамлакат ба ҷойҳои дурдаст бадарға карда мешуданд. Қосаи сабри мардуми Филиппин лабрез шуд.

Ин ҳолат ҳатто аскаронро ҳам фаро гирифт. 2-юми январӣ соли 1872 қорғарони қилоххонаи дастаҳои баҳрии Кавит ва аскарони қўшуни аз аҳолии маҳаллӣ иборатбуда шӯриш бардоштанд. Ин шӯришро ҳукуматдорони испанӣ паҳш карданд. Онҳо 17-уми февралӣ

соли 1872 роҳбарони ҳаракати озодихоҳӣ Бургос, Гомес ва Самораро қатл намуданд. Испаниҳо дар рафти пахши шӯриш террори худро бар зидди роҳбарони буржуазия заминдорони Филиппин низ равона карда, бо ҳамин дар байни халқи он 40 тақягоҳи охирини худро аз даст доданд. Филиппиниҳои зиёд барои аз чазо халос шудан ба хориҷа ва хусусан ба Испания, фирор карданд. Дар ин ҷо гурезаҳои филиппиниро озодандешон ва ҷумҳурихоҳон ба зерӣ ҷимояи худ мегирифтанд.

Яке аз намояндагони барҷастаи ҳаракати ислоҳотхоҳони Филиппин Хосе Рисал тавассути асарҳои публитсистии “Филиппин баъди сад сол” ва “Дар бораи беҳудагии филиппиниҳо” ва хусусан, романи машҳури “Ба ман даст нарасон!” меҳаҳад, ки вазъи ғуломонаи мардуми Филиппинро ба ҳукуматдорони испанӣ нишон диҳад. Романи Рисал мардумро ба муқобили зулми мустамликавии испанӣ даъват мекард. Он дар тайёр кардани инқилоби Филиппин мақоми арзанда дорад.

Дар солҳои 80-уми асри XIX ҳаракати таблиғотӣ барои ислоҳот ба марҳалаи нави худ қадам ниҳод. Соли 1889 дар Испания “Созмони Испанияву Филиппин” ташкил меёбад, ки он дар сафҳои худ муҳочирони филиппинӣ ва намояндагони буржуазияи озодихоҳи испаниро муттаҳид кард. Созмон дар назди худ вазифа гузошт, ки: 1) барои Филиппин истиқлолият талаб накарда, он ба музофоти Испания табдил дода шавад; 2) ислоҳот бо роҳи осоишта ба амал бароварда шавад; 3) роҳбарони испанӣ аз ибодатхонаҳо пеш карда шуда, ба ҷойи онҳо рӯҳониёни маҳаллӣ таъин карда шаванд; 4) намояндагони филиппиниҳо дар кортесҳо аз нав барқарор карда шаванд; 5) филиппиниҳо дар идораи давлат иштирок кунанд; 6) ҳама дар назди қонун баробар бошанд; 7) ба филиппиниҳо овозҳои демократӣ, аз ҷумла озодии суҳан, маҷлисҳо ва матбуот кафолат дода шавад.

Аз моҳи феввали соли 1889 ҷопи рӯзномаи созмони Испанию Филиппин “Ла Солидаридад” шурӯъ гардид. Он дар бедории ҳисси миллии филиппиниҳо саҳми бузург гузошт.

Ҷаъолияти ислоҳотхоҳӣ дар Филиппини соли солҳои 80-ум натиҷаи дилхоҳ надод. Соли 1892 муаллифи романи “Ба ман даст нарасон!” Рисал ба Филиппин баргашт ва моҳи июни ҳамон сол бо номи “Лигаи Филиппин” созмони ислоҳотхоҳонро ташкил намуд. Лига дар сафҳои худ намояндагони табақаҳои гуногуни Филиппин аз зиёиёни буржуазияи помешикӣ сар карда, то намояндагони буржуазияи майда ва табақаҳои поёни аҳолиро муттаҳид сохт, вале ба

“Лигаи Филиппин” муяссар нашуд, ки ба созмони оммавию сиёсӣ табдил ёбад. Ин ҷо ду сабаб буд: сабаби якум, ҳаби Рисал ва ба ҳазираи Минданао бадарға шудани ӯ буд. Сабаби дуюм он буд, ки ин вақт, ҷи дар Испания ва ҷи дар Филиппин, давраи ислоҳотхоҳӣ рӯ ба таназзул ниҳод. Фаъолияти “Лига”, асосан, ба ҷамъовариҳои маблағ маҳдуд шуда буд. Маблағи ҷамъовардашуда барои нашри адабиёти таблиғотӣ истифода бурда мешуд. “Лигаи Филиппин” охириҳои солҳои 1893 пароканда шуд.

Дар байни асосгузори “Лигаи Инқилоб” Андреас Бонифасио низ буд. Ӯ моҳи июли соли 1892 ҷамъияти инқилобии “Катипунан” (“Иттиҳоди олии писарони барӯманди халқ”)-ро ташкил мекунад. Шумораи узви ҷамъият аз 300 нафари моҳи июл дар моҳи августи ҳамон сол то 30 ҳазор нафар афзуд. Ин созмон бар он ақида буд, ки мардум бояд барои истиқлоли давлатии Филиппин мубориза барад. Усулҳои идеологии “Катипунан” дар “Даҳ васияти писарони Ватан”-и Бонифасио ва “Таълимоти асосӣ”-и Эмилио Хасинто инъикос гардида буданд.

Соли 1895 “Катипунан” ба тайёрии бевоситаи Шӯриши мусаллаҳ мегузарад. Дар оғози соли 1896 пинҳонӣ рақами аввали рӯзномаи он – “Калайян” (“Озодӣ”) аз ҷоп мебарояд. Ин рӯзнома дар паҳн намудани таблиғоти инқилобӣ дар Филиппин мақоми муҳим дошт.

Инқилоби Филиппин. То моҳи августи соли 1896 омодагӣ ба шӯриши мусаллаҳ ҳанӯз ба охир нарасида буд. “Катипунан” ба миқдори зарурӣ силоҳ ҳам надошт. Ҳамин вақт дар бораи нақшаи шӯриши “Катипунан” ҳоине ба ҳукуматдорони мустамликавӣ хабар медиҳад. Аз ҳамин сабаб, зарурат ба миён омад, ки шӯриши яроқнок таъчилан оғоз карда шавад.

Дар санаи 23-юми августи соли 1896 Бонифасио аз деҳкадаи дурдасти хурди Балинтавак ба халқ муроҷиат кард, ки ба шӯриши мусаллаҳ бархезад. Ин муроҷиат дар таърихи Филиппин бо номи – “Даъвати Балинтавак” машҳур аст. Қариб ҳамаи созмонҳои маҳаллии “Катипунан”, аз ҷумла

дар Лусони Марказӣ ва Чанубӣ ва ҳатто дар қазираҳои дурдасти Минданас ва Суду ба шӯриш бархостанд.

Ҳукуматдорони испанӣ бар зидди иштирокчиёни инқилоб террори ваҳшиёнаро оғоз намуданд. Бисёр аъзои “Катипунан” дастгир ва ба қатл расонида шуданд. 30-юми декабри соли 1896 Рисал ҳам кушта шуд.

Дар масъалаи усули мубориза дар “Катипунан” ду чараён пайдо мешавад. Бонифасио ва Агиналдо роҳбарони ин ду чараёни ба ҳам муқобил буданд. Ба Агиналдо муяссар шуд, ки дар байни шӯришчиён тавассути ҳилаю найранг обрӯи калон пайдо намуда, “Катипунан”-ро барҳам занад. Бо фармони Агиналдо 10-уми майи соли 1897 Бонифасио парронда мешавад. Баъди ин, роҳбарии инқилоби Филиппин ба дасти Агиналдо мегузарад.

Мубориза дар байни инқилобчиён пахш кардани инқилобро осон кард. Дар баробари пахши шӯриш ва террори иштирокчиёни он испаниҳо нағз мефаҳмиданд, ки ин шӯришро танҳо тавассути силоҳ шикаст додан мушкил аст. Барои гуфтушунид яке аз иштирокчиёни собиқи ислохотхоҳон Педро Патерно дар байни Агиналдо ва генерал-губернатори Примо Де Ривера миёнарав шуд. Ҳамин тариқ, гуфтушуниди ду тараф оғоз ёфт. 18-уми ноябри соли 1897 дар қароргоҳи ҳукумати инқилобии Биакна-Бато Конституцияи нахустини Ҷумҳурии Филиппин эълон карда шуд. Дар ин ҷо дар бораи қатъи муборизаи яроқноки филиппиниҳо низ созишнома ба имзо расид. Аз тарафи худ ҳукуматдорони испанӣ уҳдадор шуданд, ки зарари ба филиппиниҳо расидаро ҷуброн мекунанд. Агиналдо ва ҳамсафони ӯ мамлакатро тарк намуданд. Ҳамин тавр, роҳбарони инқилоб ба халқи Филиппин хиёнат карданд, вале хиёнати Агиналдо ва ҳамсафони ӯ ба муборизаи инқилобии халқи Филиппин нуқта гузошт. Аллақай моҳи феввали соли 1898 муқовимати мусаллаҳонаи зидди Испания дар якҷанд ноҳияи мамлакат аз нав оғоз ёфт.

Ҷанги ИМА бар зидди Испания. Моҳи апрели соли 1898 ҷанги Испанияю ИМА оғоз гардид, ки он дар тақдири Фи-

липпин мақоми ҳалқунанда бозид. Амрико барои ҳокимияти худро дар Филиппин барпо намудан, аз муборизаи миллию озодихоҳии филиппиниҳо истифода бурд. Бо ин мақсад, дипломатҳои Амрико ва намояндагони артиши ҳарбии баҳрии он ҳанӯз то оғози амалиёти ҷангии зидди Испания бо Агиналдо гуфтушунид карда, ваъда доданд, ки баъди озодшавии ҷазираҳои Филиппин ба ин давлат истиқлол медиҳанд. Ҳамин тариқ, амалиёти ҳарбии эскадраи ИМА дар Филиппин бар зидди флоти Испания оғоз ёфт. 2-юми майи соли 1898 дар халиҷи Манила флоти Испания аз тарафи флоти ИМА торумор карда шуд. Флоти Амрико охири моҳи май Агиналдоро дар киштии худ ба Манила овард. 12-уми июн Агиналдо дар Кавита истиқлолияти Филиппинро эълон кард. Баъди ин шӯриш бо қувваи дучанд аз нав авҷ мегирад ва дар як муддати кӯтоҳ қариб тамоми Филиппин ба ҳокимияти инқилобӣ тобеъ мегардад. Ҳамин тавр, халқи Филиппин ба зулми 300-солаи мустамликадорони испанӣ хотима гузошт.

Моҳи сентябри соли 1898 дар шаҳри Малолос (музофоти Булакан) маросими кушодашавии Конгресси инқилобии Филиппин доир гардид. Он Конститутсияи Ҷумҳурии Филиппинро қабул кард. Ин Конститутсия дар он замон яке аз конститутсияҳои демократитарини ҷаҳон буд.

Ҷанги Испания ва ИМА барои Филиппин, дар солҳои 1898–1902

Ҷанги ИМА ва Филиппин, солҳои 1899–1901. Ба халқи Филиппин муяссар нашуд, ки маҳсули истиқлоли ватани худро ҷаҳад. 10-уми декабри соли 1898 дар шаҳри Париж

дар байни ИМА ва Испания Созишномаи сулҳ ба имзо расид. Мувофиқи он Испания Филиппинро ба империализми ИМА во гузошт. Ҳамин тариқ, тақдири халқи Филиппин бе ширкати он ҳал карда шуд. Моҳи феввали соли 1899 ИМА бар зидди Филиппин амалиёти ҳарбиро оғоз кард. Бо ҳамин ҷанги ИМА ва Филиппин сар шуд. ИМА то моҳи ноябри соли 1899 муқовимати муташаккили артиши Филиппинро барҳам дод. Баҳори соли 1901 Агиналдо, ки аз тарафи амрикоӣҳо асир гирифта шуда буд, бори дуюм ба инқилоб хиёнат кард. Ӯ ба филиппинӣҳо муроҷиат кард, ки муқобилатро алайҳи ИМА қатъ кунанд.

Доираҳои ҳуқмронии ИМА нағз мефаҳмиданд, ки онҳо наметавонанд Филиппинро мисли испаниҳо идора кунанд. Барои ҳамин, ба роҳбарияти буржуазияю заминдорӣ ҷазираҳои Филиппин гузашт карданд. Соли 1902 дар ИМА барои муайян намудани мақоми мустамликавии Филиппин қонун қабул карда шуд. Мувофиқи қонун намояндагони халқи маҳаллӣ ба идораи Филиппин роҳ дода шуданд. Ассамблеяи интихобии Филиппин ташкил гардид. Он гӯё палатаи поёнии парламенти Филиппин буд. Аъзоёни палатаи болоӣ аз тарафи маъмурияти мустамликавӣ – ИМА таъйин мегардиданд. Ин палата “Комиссияи Филиппин” ном дошт. Ҳокимияти иҷроия дар дасти генерал-губернатори амрикоӣ буд. Ӯ ҳуқуқи “вето”, яъне “рад мекунам”-ро дошт.

Соли 1907 барои Ассамблеяи Филиппин интихоботи нахустин доир гардид. Дар он Ҳизби Миллӣ, ки наваташкил буд, ғалаба кард. Ин ҳизб эълон дошт, ки истиқлол давлатии Филиппин тавассути муборизаи озоиштаи парламентӣ ба даст дароварда мешавад.

Ҳамин тариқ, Филиппин аз зери зулми Испания озод шуда, ба манбаи ашёи хом ва бозори фурӯши молҳои саноатии ИМА табдил ёфт.

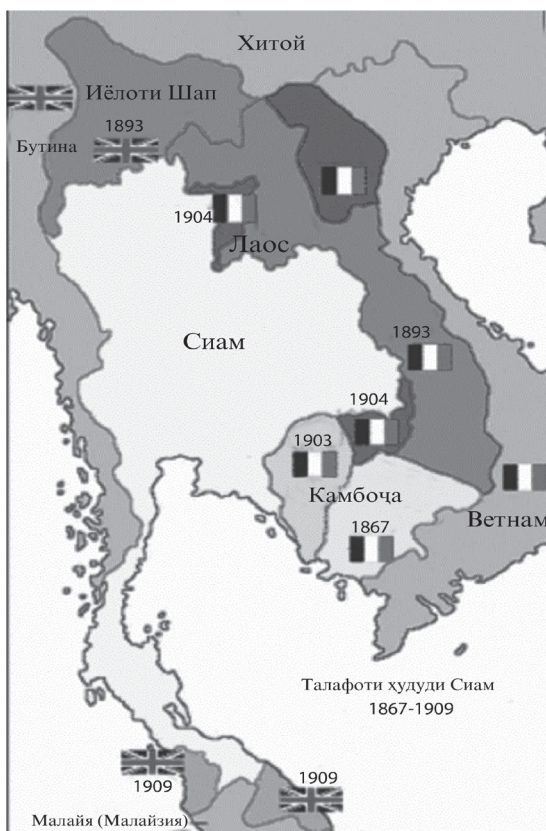
САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Филиппинро Испания кай ба мустамликаи худ табдил дода буд? 2. Оё инқилоби испани солҳои 1808–1812 ба вазъи сиёсӣ

ичтимоии Филиппин таъсир расонид? 3. Ҳаракати ислохотхоҳӣ дар Филиппин кай оғоз ёфт? 4. Ҳукумати мустамликавии Испания ба шӯришгарон чӣ хел ҷазо дод? 5. Дар бораи Хосе Рисал ва асарҳои ӯ чӣҳо медонед? 6. Дар бораи фаъолияти Созмони Испанию Филиппин нақл кунед. 7. Инкилоби Филиппин чӣ тавр оғоз ёфт? Оё дар шикаст хӯрдани он Агиналдо “саҳм” гузошта буд? 8. Филиппин кай ва чӣ тавр ба ихтиёри ИМА гузашт? 9. Ҷанги солҳои 1899-1901-и ИМА ва Филиппинро маънидод кунед. 10. ИМА Филиппинро чӣ тавр идора мекард? 11. Аз мавзӯё хулоса бароред.

§ 19. ВЕТНАМ

Ҷануби Ветнамро ишғол кардани Фаронса. Моҳи августи соли 1858 эскадрави киштиҳои Фаронсаю Испания бо баҳонаи дифои воизони насронӣ ба бандари Дананг даромада, хостанд, ки пойтахти империя – шаҳри Хюеро забт кунанд. Императори Ветнам ба муқобили истилогарон беш аз 4000 нафар аскарони яккачини худро фиристонд, вале дар ин ҷо дар байни тарафҳо задухӯрд ба амал наомад. Фармондеҳи фаронсавиро эскадрави киштиҳои худро ба поёноби дарёи Меконг равон кард. Дар ин ҷо сипоҳиёни Фаронса шаҳри Сайгонро ишғол карда, худашон дар муҳосира монданд.

Дар шароити мушкил сипоҳиёни Ветнам тавонистанд, ки муборизаи муташаккилонаро бар зидди истилогарони Фаронса ташкил кунанд. Дар Дананг зуд якчанд истехком сохтанд. Сарфармондеҳи артиш дар Куангнам Нгуен Чи Фионги ботачриба таъйин карда шуд.

Моҳи март соли 1860 сипоҳиёни Фаронса шикасти худро эътироф карда, Данангро тарк карданд. Қувваҳои асосии Фаронса ба Чин равон карда шуданд, чунки ин вақт Фаронса бо ҳамроҳии Англия бар зидди ин давлат мечангиданд. Баъди ғалаба бар Чин ва бо он бастанӣ созишномаҳои нобаробар Фаронса қувваҳои асосии худро аз нав бар зидди Ветнам равон кард. Моҳи феввали соли 1861 амалиёти ҷангии артиши Фаронса бар зидди Ветнам аз нав оғоз ёфта, то моҳи март соли 1862 он се музофоти Ветнами Ҷанубӣ – Зя-Дин, Динътионг (Митҳо) ва Бенхоаро ишғол намуд.

Сарбозони ветнамӣ алайҳи фаронсавиҳо муқобилати саҳт нишон дода, ба душман талафоти калон медоданд. Вале оқибат лашкари Фаронса сипоҳиёни Ветнамро шикаст доданд ва 5-уми июни соли 1862 дар Сайгон байни онҳо Созишномаи сулҳ ба имзо расид. Мувофиқи ин Созишнома, Фаронса музофотҳои ҷанубии Зя-Дин, Дин-Туонг, Биен-Хоа ва ҷазираҳои Кандаоро ба даст даровард. Ветнам ба Фаронса 20 млн. франк товони ҷанг дод, тоҷирони Фаронса ҳуқуқ пайдо карданд, ки дар бандарҳои Дананг, Балак, Куангин ва соҳили Меконг то сарҳади Камбоҷа молҳои худро фурӯшанд.

Ҳиндучин барои Фаронса аҳаммияти калони стратегӣ дошт. Он дар мубориза барои ишғоли ҷануби Чин тақягоҳи боэътимод шуда метавонист. Барои ҳамин, Фаронса дар назди худ вазифа гузошт, ки Камбоҷаро низ забт кунад. Соли 1863 флоти бо тирӯ тӯп хуб мусаллаҳбудаи Фаронса ба хоки Камбоҷа ҳуҷум кард. Шоҳи Камбоҷа аз тарс бе муқобилият тобеияти давлати худро ба Фаронса эълон кард. Ба мустамликаи Фаронса табдил ёфтани Ветнами Ҷанубӣ соли 1867 сурат гирифт. Ин вақт фаронсавиҳо бо баҳонаи паҳш кардани нуктаҳои муқовимати силоҳиёни худро ба се

музофоти боқимондаи Чануб – Вин-Лонг, Ан-Зянг ва Ха-Тиен дохил карданд, ки ин иқдом рӯйрост вайрон карда шудани Созишномаи соли 1862 буд.

Ветнамро пурра ишғол кардани Фаронса. Баъди ба охир расидани ҷанги Фаронса ва Пруссия (солҳои 1870–1871), Фаронса барои Ветнами Шимолиро ҳам ба мустамликаи худ табдил додан тайёри дид. Соли 1873 бо сардории Гарние ду киштии ҳарбии Фаронса аз тарафи резишгоҳи дарёи Сурх то Ханой омада расиданд. Субҳидаи 20 ноябр фаронсавиҳо ба қалъаи Ханой ҳучум карда, баъди фатҳи он шаҳрро ҳам ба даст дароварданд. Баъди як моҳ онҳо поёноби дарёи Сурхро ишғол намуданд. Вале халқи Ветнам бар зидди истилогарони Фаронса муқобилати саҳт нишон медод. Дар яке аз ҷангҳои назди Ханой фаронсавиҳо шикаст хӯрданд. Гарние дар он ҷо ҳалок гардид. Тарафи Фаронса дар зери фишори муборизаи миллию озодихоҳии халқи Ветнам ва иштирокчиёни шӯриши Тайпинҳои Чин (дастаи калони онҳо баъди шикастхӯри бо номи “Байрақҳои сиёҳ” барои ёри ба Ветнам омада буданд) маҷбур шуданд, ки бо Хуе гуфтушунид кунанд. Намояндагони Фаронса ва Ветнам 15-уми март соли 1874 дар Сайгон ба Созишномае имзо гузоштанд, ки мувофиқи он Ветнам уҳдадор шуд, ки сиёсати хориҷии худро бо Фаронса “ҳамоҳанг” кунад. Бе ризояти Фаронса ягон қисми Ветнам ба давлати дигар дода намешавад. Ҳуқуқҳои Фаронса оид ба Чануби Ветнам тасдиқ гардид. Ба шаҳрвандони Фаронса дар Ветнам ҳуқуқи дахлнопазирӣ дода шуд. Барои хориҷиён киштигардӣ дар дарёи Сурх, бандари шаҳри Ханой ва бандарҳои соҳилҳои Шимоли Ветнам озод эълон карда шуд.

Давраи дуҷуми аз тарафи Фаронса забт карда шудани Ветнами Шимолӣ ба солҳои 80-уми асри XIX рост омад. Моҳи апрели соли 1882 сипоҳиёни Фаронса дар зери роҳбарии Ривьера Ханойро ишғол карданд. Амалиёти ҳарбӣ поёноби дарёи Сурхро фаро гирифтанд. Доираҳои ҳуқмрони Ветнам сару калобаи худро гум карда, ҷӣ кор карданашонро наметонистанд. Император Ти Дик Чун соли 1874 Чинро

ба ёрӣ даъват карда буд. Он вақт ҳукумати Чин ба Ветнам ёрӣ нарасонд. Ин дафъа Ҳукумати Чин дид, ки бо ин ҷанги худ Фаронса ба ҷануби Чин ҳам таҳдид мекунад, қарор дод, ки артиши худро ба Ветнами Шимолӣ дарорад. Артиши Чин дар Ветнам тобистони соли 1883 қариб 25 ҳазор нафарро ташкил намояд ҳам, соли 1882 ва аввалҳои соли 1883 бар зидди артиши Фаронса амалиёти ғайилонаи ҷангӣ набурд. Моҳи марти соли 1883 артиши Фаронса Ханой ва шаҳри Намдинро ишғол намуд. Баъди моҳи июли соли 1883 вафот кардани император Ти Дик, муборизаи гурӯҳҳои гуногуни дарбор барои ҳокимият тезутунд мешавад. Ин ҳолат ба ғайилонаи истилогарони Фаронса буд. Моҳи июли соли 1883 эскадраи Фаронса дар зери фармондеҳии адмирал Курбе бандар ва истехкоми наздисоҳилии Тхуананро, ки воқеан дарозии пойтахти мамлакат— шаҳри Хюе буд, гулулаборон кард. Ҳукумати Ветнам ба гулулаборонкунии киштиҳои Фаронса тоб наоварда, таслим шуд ва 25-уми августи соли 1883 ба Созишномаи сулҳ имзо кард. Моддаи аввали ин Созишнома протекторати Фаронсаро бар Ветнам эълон мекард.

Баъди ин, артиши Фаронса ба сарҳадҳои ҷанубии Чин наздик шуд. Фаронса бо роҳи дипломатӣ ҳукумати Чинро маҷбур кард, ки 11-уми майи соли 1884 дар Тяньсзин дар бораи дӯстӣ ва ҳамсоғии нек қарордод имзо кунад. Қарордоди мазкур Фаронсаро уҳдадор кард, ки дахлнопазирии сарҳадҳои ҷанубии Чинро эътироф кунад. Чин бошад, эътибор доштани созишномаҳои Фаронсаро бо Ветнам тасдиқ намуд. Инчунин, Чин уҳдадор шуд, ки артиши худро аз Ветнам мебарорад ва сарҳадҳои Чину Ветнамро барои тичорати Фаронса мекушояд.

Ба имзо расидани қарордоди мазкур ба Фаронса имконият дод, ки 6-уми июни соли 1884 бо дарбори императори Ветнам шартномаи ниҳоиро ба имзо расонад. Матни он дар Париж тайёр карда шуда буд. Ин шартномаи нави асортативар маънии онро дошт, ки истиқлолияти Ветнам ба охир расид ва он пурра ба мустамликаи Фаронса табдил ёфт.

Фаронса Ветнамро ба зери дасти худ дароварда, онро чанд пора кард. Акнун Ветнами Муттаҳид вучуд надошт. Он аз Бакки (Ветнами Шимолӣ), Чунгки (Ветнами Марказӣ) ва Намки (Ветнами Ҷанубӣ) иборат шуд. Империализми Фаронса ба ин се пора мувофиқ номҳои Тонкин (Ветнами Шимолӣ), Аннам (Ветнами Марказӣ) ва Кохинхинро (Ветнами Ҷанубӣ) дод.

Баъди дар Ветнам мустаҳкам кардани мавқеи худ, империализми Фаронса хост, ки ба музофотҳои ҷанубии Чин сар дарорад. Баъди ба имзо расидаи Созишномаи 6-уми июли соли 1884 намояндагони Фаронса барои резонидани обрӯи Чин дар Хюе муҳреро намоишкорона сӯзониданд, ки онро императори Чин ҳамчун нишонаи пуштибон ба императори Ветнам дода буд, ки ӯ Ветнамро идора кунад. Ба ин хотир, 17-ми августи соли 1854 Пекин ба Фаронса эътироз баён кард. Барои он ки Чин ҳокимияти Фаронсаро бар Ветнам пурра эътироф кунад, Фаронса бар зидди Чин амалиёти ҳарбиро оғоз намуд. Ба эскадраи адмирал Курбе фармон дода шуд, ки соҳилҳои Чинро гулулаборон кунад. Ҳамин тариқ, ҷанги Фаронсаю Чин оғоз ёфт. Ҳукумати Чин ба Тонкин артиши мунтазами худро равон кард. Ҷангҳо дар самти Лангшон сурат гирифтанд. Артиши ветнамӣ бар зидди фаронсавиҳо муқобилати шадид нишон меод. Моҳи марти соли 1885 онҳо ҳатто Лангшонро аз душман бозпас гирифтанд.

Вале ҷанг кашол ёфт ва кабинети Ж. Ферри бе иҷозати парламенти Фаронса наметавонист, ки барои идома ёфтани ин ҷанг қарзҳои нав бигирад. Аз тарафи дигар, ҳукумати Чин ба ҷанги дурудароз тоб наоварда, тарафи Фаронсаро ба гуфтушунид даъват кард. Моҳи июни соли 1885 дар Тяньсзин созишномаи нав ба имзо расид, ки мувофиқи он Чин протекторати Фаронсаро бар Ветнам эътироф кард.

Ҳаракати миллию озодихоҳии халқи Ветнам. Дар Ветнам режими мустамликавии Фаронса ба муборизаи миллию озодихоҳии Ветнам рӯбарӯ шуд. Дар солҳои 80-90-уми асри XIX ҳаракати зидди Фаронса бо номи “Кон вионг” (“Ҳифзи

император”), ё ки “Ветхан” (“Ҳаракати олимон”) машхур аст. Ба он ватандӯсти матин Фан-дин-Фунг роҳбарӣ мекард.

Дар санаи 3-юми июни соли 1885 ба Хюге сарфармон-деҳи неруҳои экспедитсионии Фаронса де Курси омада, талаб мекунад, ки ҳукуматдорони Ветнам пурра ба маъмурияти Фаронса итоат кунанд. Барои муҳокимаи ин талаб Шӯрои давлатӣ чамъ омад. Қисми иштирокчиёни ҷаласа бар он ақида буданд, ки ба истило шудани мамлакат тан дода, ба фаронсавиҳо итоат кардан лозим аст. Қисми дигари онҳо бар зидди мустамликадорон муборизаи мусаллаҳона бурданро тақозо карданд. Ба ин гурӯҳ ёвари император Тон-Гхат-Тхуат ҳам дохил буд. Ӯ тавонист император Хам Нгиरो бовар кунонад, ки бар зидди Фаронса ба мубориза бархостан лозим аст. Шаби 3-юми июн артиши Ветнам ба қалъаи Хюе ҳучум карданд, вале ба фаронсавиҳо муяссар шуд, ки ин ҳучумро зада гардонанд ва шӯришро дар Хюе пахш кунанд. Император Хам Нги бо аҳли рикоби худ маҷбур шуд, ки ба яке аз музофотҳои Марказӣ – ба Куангчи фирор кунад. Аз он Но Хам Нги бо сипоҳаш ба Шимол рафт, музофоти Тханхоаро ишғол кард, вале моҳи ноябри соли 1888 ўро фаронсавиҳо дастгир карда ба Алчазоир бадарға намуданд. Тон-гхат-Тхуат ба ёрии император меши-тобад, вале дар роҳ ҳалок мешавад.

Ватандӯстони Ветнами Марказӣ ва Шимолӣ бар зидди истилогарони Фаронса муборизаи қаҳрамонона мебурданд. Дар байни онҳо Де Тхам машхур буд. Ӯ истеъдоди фавкулодаи ҳарбию ташкилотчигӣ дошт. Де Тхам дастаҳои деҳқонон, “Байрақҳои сиёҳ” ва қабилаҳои кӯхистониро муттаҳид карда, бар зидди фаронсавиҳо то дами вопасин мубориза бурд.

Оғози асри XX дар ҳаракати миллию озодихоҳии халқи Ветнам ду чараён мушоҳида карда шуд – чараёни ҷумҳурихоҳон ва чараёни ислохотхоҳон. Ба чараёни якум Фан-бой-Тяу роҳбарӣ мекард. Ин чараён бар он ақида буд, ки мустамликадорони Фаронсаро пеш карда, дар Ветнам низоми шохии конституционӣ ташкил кардан лозим аст. Ҷонибдорони ҷумҳурий ба ҷамъияти пинҳонкори “Донг-зу” (“Мурочиат

ба Шарқ”) дохил шуданд. Онҳо муборизаи мусаллаҳонаро ҳамчун воситаи амалӣ гардидани ормонҳои худ рад мекарданд. Роҳбари чараёни ислохотхоҳон Фан-тю-Чин буд. Ин чараён ҷонибдори дар асоси ислохот дигаргун сохтани мамлакат буд. Чараёни ислохотхоҳон дар дигаргунсозии Ветнам ҳамкориҳо бо Фаронса рад намекард. Пайравони Фан-тю-Чин дар ҷамъияти “Зуй-тан” (“Дигаргунсозӣ”) муттаҳид шуда буданд.

Соли 1908 ҷамъияти “Зуй-тан” барои дастгирии мутлақият ва аз нав барқарор кардани ҳокимияти император Тхан Тхай намоиш ташкил намуд, ки он ба шӯриш табдил ёфт. Империалистони Фаронса ин шӯришро пахш карданд. Фан-тю-Чин бадарға карда шуд.

Фан-бой-Тяу ин вақт дар муҳоҷират буд. Бо иштироки ӯ дар Ҷопон ва ҷойҳои дигар созмонҳои ватандӯстонаи “Ҷамъияти тиҷорати Ветнам”, “Лигаи Осиёи Шарқӣ” ва “Ҷамъияти эҳёи Ветнам” ташкил карда шуданд. Соли 1912 дар Гонконг (Сянган) ҳукумати муваққатии Ветнам ташкил карда шуд, ки дар он Фан-бой-Тяу мансабҳои ноиби нахуствазир ва вазири корҳои хориҷиро ба уҳда дошт. Соли 1914 бо талаби генерал-губернатори Фаронса ҳукуматдорони Гонконг Фан-бой-Тяуро ҳабс карданд.

Ташкил додани Иттифоқи Ҳиндучин. Соли 1887 мустамликадорони Фаронса Кохинхин, Аннам ва Тонкинро бо ҳамроҳии Камбоча дар Иттифоқи Ҳиндучин муттаҳид намуданд. Соли 1889 ба ин иттифоқ Лаосро низ ҳамроҳ карданд.

Сарвари идораи марказиятноки Иттифоқи Ҳиндучин генерал-губернатор ба ҳисоб мерафт. Қароргоҳи ӯ дар Сайгон буд. Дар ҳузури генерал-губернатор Шӯрои Олии Ҳиндучин амал мекард. Он мақоми маслиҳатӣ дошт. Ҳайати ин Шӯро, асосан, аз амалдорони фаронсавие, ки дар маъмурияти мус-тамликавӣ вазифаҳои калонро ишғол мекарданд (губернатори Кохинхин, ҳокимони олимақоми фаронсавии Аннам, Тонкин ва ғайра), иборат буд. Ғайр аз ин, ба ҳайати Шӯро ду намояндаи баландмартабаи вьетнамӣ, ки онҳоро генерал-губернатор Тимин сарварӣ мекард, дохил буданд.

Дар идораи ҳокимони Аннам, Камбоҷа ва Лаос намояндагони баландмақоми фаронсавӣ низ ҳузур доштанд. Тамоми ҳокимияти ғайрирасмӣ дар дасти онҳо буд. Тонкинро низ фаронсавӣ сарварӣ мекард. Кохинхин бошад, дар зери идораи губернатори Фаронса буд.

Фаронса чорабиниҳои маъмурию сиёсии худро дар Ветнам барои дар ин ҷо мустаҳкам кардани мавқеи иқтисодии худ ба амал мебаровард. Дар натиҷаи ин, сармояи Фаронса бе ягон мамоният ба Ҳиндучин ворид мегардид. Тоҷирони Фаронса аз харидани ашёи хоми арзон ва савдои молҳои саноатии худ даромади калон ба даст мебароварданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ҷанги Фаронса барои ишғоли Ветнами Ҷанубӣ кай оғоз ёфт? 2. Дар бораи Созишномаи сулҳи 5 июни соли 1862 Фаронса ва Ветнам маълумот диҳед. 3. Ҳиндучин барои Фаронса чӣ аҳаммият дошт? 4. Камбоҷа кай ва чӣ тавр ба Фаронса тобё карда шуд? 5. Дар бораи ҷанги Фаронса бар зидди Ветнами солҳои 1873–1874 чӣҳо медонед? 6. Моҳияти Созишномаи сулҳи Фаронса ва Ветнамро аз 15 март соли 1874 шарҳ диҳед. Оё ин шартнома ба истиқлолияти Ветнам хотима гузошт? 7. Дар бораи ҷанги Фаронсаи солҳои 1882–1883 бар зидди Ветнам нақл кунед. Он бо чӣ натиҷа анҷом ёфт? 8. Чин ба воқеаҳои ҷанги Фаронса дар Ветнам чӣ дахл дошт? 9. Моҳияти созишномаи байни Чин ва Фаронсаи моҳи июни соли 1885-ро шарҳ диҳед. 10. Иттифоқи Ҳиндучин кай ва чӣ тавр ташкил дода шуд?

§ 20. ИНДОНЕЗИЯ

Сиёсати иқтисодии Ҳолландия дар Индонезия. Солҳои 50-юм ва 60-уми асри XIX дар Индонезия муносибатҳои сармоядорӣ ба вучуд омаданд. Ба шарофати ҳамин дар зарфи солҳои 1850–1880 даромади Ҳолландия аз Индонезия хеле афзуда, сеяки буҷаи мамлакатро ташкил кард. Дар ин солҳо Ҳолландия аз Индонезия зиёда аз 850 млн. гулден даромади холис гирифт.

Индонезия (мустамликаи Ҳолландия)

Буржуазияи саноатӣ охиста-охиста пуркувват шуда, бар зидди буржуазияи тиҷоратӣ молиявӣ ба мубориза бархост ва аз ҳукумати Ҳолландия талаб кард, ки монеаҳои ба ӯ ҳалал расонанда аз байн бардошта шавад. Оқибат ин гурӯҳи буржуазияи Ҳолландия ба мақсад расид. Соли 1864 парламенти мамлакат “Қонун дар бораи ҳисобот”-ро қабул кард, ки мувофиқи он идораи Индонезия аз зери ҳокимияти яққаю танҳои шоҳ бароварда шуд. Акнун буҷаи ширкати Ост-Индияро парламенти Ҳолландия тасдиқ мекард.

Барои фаъолияти озодонаи буржуазияи саноатӣ ва молияи Ҳолландия дар Индонезия системаи “зироатҳои маҷбурӣ” ҳалал мерасонид. “Қонуни қанд”-и соли 1870-и Ҳолландия ба даст кашидан аз “зироатҳои маҷбурӣ” ибтидо гузошт. Соли 1891 ин қонун бо пуррагӣ ба қор даромад. Соли 1870 “Қонуни замин” қабул карда шуд. Мувофиқи ин қонун давлат, яъне Ҳолландия, соҳиби олии ҳамаи заминҳои Индонезия муқаррар гардид ва “заминҳои хусусӣ”, ки ҳукумат ба ашхоси алоҳида тухфа карда ва ё фурӯхтааст, истисно буданд. Аввал ин қонун, асосан, ба заминҳои Ява ва Мадуро дахл дошт, баъдтар – соли 1875 он нисбат ба мулкҳои боқимонда ҳам татбиқ карда шуд.

Ҳамин тариқ, солҳои 70-и асри XIX дар Индонезия инҳисори давлатӣ бар замин бекор карда шуд. Баъди ин сармояи хусусӣ ба Индонезия ба таври васеъ ворид гардид. Акнун ҷойи инҳисорҳои тосармоядорӣ Ост-Индия ва давлатӣ раиятии шоҳи Нидерландияро инҳисорҳои молиявӣ

гирифтанд. Дар солҳои 70-ум ва 80-уми асри XIX барои ба корчаллонҳои хусусӣ қарз додани бонк баҳри истифодаи самараноки сарватҳои табиӣ Индонезия дар ин ҷо ширкатҳои роҳи оҳан, трамвай, киштигардӣ, саҳомӣ ва ғайра ташкил карда шуданд.

Агар системаи “зироатҳои мачбурӣ”-и дар соли 1830 чоригардида фаъолияти сармоядорон ва соҳибкоронро маҳдуд карда бошад, пас ислоҳоти солҳои 70-ум барои сармоягузорию тичоратӣ шароити мусоид фароҳам овард. Ин ислоҳот, пеш аз ҳама, ба мустамликадорони Нидерландия нафъовар буд.

Ба Ҳолландия пурратар тобеъ карда шудани Индонезия. Дар баробари Ҳолландия ба Индонезия сармояи давлатҳои дигари империалистӣ ҳам ворид мегардид. Ин раванд ҳукуматдорони Ҳолландияро ба ташвиш овард, вале он ба фишори Англия тоб оварда натавонист. Ин буд, ки соли 1871 Ҳолландия ва Англия Созишномаи Суматраро ба имзо расониданд. Мувофиқи он, Ҳолландия ба ивази ба Англия вогузор кардани мустамликаи дар соҳили Африқои Ғарбӣ воқеъбудаи худ (дар Аче – Суматраи Шимолӣ, ки дар наздикии Малай ва Сингапур воқеъ аст), ҳуқуқи озодона амал карданро ба даст даровард. Ҳолландия ба Англия дар Суматра шароити хуби тичоратӣ муҳайё сохт.

Ҳукумати Ҳолландия аз султони Аче талаб кард, ки ӯ ба зери Созишномаи тобеияти худ ба Ҳолландия имзо гузорад, лекин султон ҷавоби рад дод. Ҷавобан ба ин, 26-уми март соли 1873 Ҳолландия бар зидди султони Аче амалиёти ҷангиро сар кард. Баъди ҷангҳои шадид, моҳи декабри ҳамон сол Ҳолландия лашкари султони Ачero торумор намуд. Ҳукумат саросемавор ба мулкҳои Ҳолландия ҳамроҳ карда шудани Ачero эълон кард, вале ҷанги мазкур бо ҳамин хотима наёфт. Даре нагузашта, “ҷанги муқаддас” бар зидди “кофирон” қариб тамоми Индонезияро фаро гирифт. Ҳолландия якҷанд маротиба паси ҳам ба Аче сарбоз фиристонд. Ба артиши Ҳолландия танҳо соли 1879 муяссар шуд, ки ноҳияҳои наздисоҳилии султони Ачero ба даст дароранд.

Дар байни роҳбарони шӯриши озодихонаи султони Аче Тенгу Чик ди Тиро, Имом Лонгбата, Теуку Умар ва ҳамсари Умар – Чут Ния Дин буданд.

Дастаҳои ҷанговари онҳо борҳо бар неруҳои душман дастболо шуданд. Ҳолландиҳо диданд, ки Ачero бо роҳи зӯрӣ истило карда наметавонанд, амалдорони мансабпараст ва молу сарватҳои маҳаллиро тавассути ришваю тухфа, имтиёзҳо ва вазифаҳои сердаромад ба тарафи худ кашиданд. Сарфи назар аз ин, ин мубориза ба таври муташаккил то соли 1904 ва номуташаккил то соли 1913 давом кард.

Солҳои 70-ум ва 80-уми асри XIX ҳолландиҳо дар Индонезия ҳокимони зиёди дигарро низ ба итоати худ дароварданд. Бо вучуди ин, то соли 1900 дар ин ҷо боз қариб 350 князии феодалӣ ё худ “свапрача” (“мулкҳои худидорашаванда”) мавҷуд буданд, ки онҳоро ашрофони феодалӣ ё ки пешвоёни авлоду қabilaҳо идора мекарданд, лекин ин ҳокимияти қудрат надоштанд, ки истиклолияти худро ҳимоя кунанд. Соли 1898 ҳукумати Ҳолландия бо номи “Изҳороти мухтасар” санадеро мураттаб сохт. Дар он гуфта мешуд, ки ҳокимони давлатчаҳои то ҳол “худидорашаванда” ҳуқуқ надоранд мустақиман бо ягон давлати хориҷӣ робита кунанд. Онҳо вазифадоранд ҳамаи он фармонҳои ҳукумати-ро, ки ба корҳои дохилиашон марбутанд, бечунучаро иҷро намоянд. Дар зарфи даҳ сол ҳамаи ҳокимони Индонезия маҷбур шуданд, ки ба зерин санади асоратовар имзо гузоранд. Бо вучуди ин, на дар ҳама ҷо халқи маҳаллӣ ба ҳолландиҳо итоат мекард. Дар ҷанубу ғарбии Сулавеси, дар Ҷамби, Банҷармасии, Аче, ҷазираи Ломбок ва баъзе ҷойҳои дигар имзогузори маҷбурӣ ба “изҳорот” шӯришхоро ба амал овард. Сарфи назар аз ин, ба Ҳолландия муяссар шуд, ки аксари ҳокимиятҳо ва султониҳои Индонезияро ба итоати худ дарорад. Танҳо як қисми ками онҳо насиби Англия шуд.

Ба Индонезия сар даровардани сармояи хориҷӣ. Дар оғози асри XX тақсими Индонезия дар байни мамлакатҳои империалистӣ анҷом ёфт. Қисми бештари он ба Нидерландия

(Ҳолландия) насиб гардид. Қисми шимолии Калимантанро Англия соҳибӣ кард. Португалия бошад, қисми шарқии Тиморро дар дасти худ нигоҳ медошт. Ҳолландия аз муҳолифатҳои байни давлатҳои империалистӣ истифода бурда, ҳаракат мекард, ки ҳокимияти худро дар ин мустамликаҳои соҳибсарват боз ҳам мустаҳкамтар кунад. Лекин ба ин ҷо талоши ширкатҳои давлатҳои дигари империалистиро ба ҳисоб гирифта наметавонист. Агар Ҳолландия бар зидди онҳо муқовимат мекард, ҳокимияти он дар Индонезия ба зерӣ ҳавф гузошта мешуд. Аз ҳамин сабаб, соли 1905 ҳукумати Ҳолландия маҳдудиятҳоеро, ки дар Индонезия ба ширкатҳои хориҷӣ ҳалал мерасониданд, бекор кард. Баъди ин дар Индонезия шумораи корхонаҳои хориҷӣ зуд зиёд мешуд. Дар ин ҷо майдонҳои нави парвариши қаҳва, чай, тамоку ва ғайра васеъ шуданд.

Саноати истеҳсоли қалъагӣ ва нафт бо тезӣ тараққӣ кард. Соли 1890 ширкати шохигарии Ҳолландия “Роял Датч” сомон ёфт. Соли 1907 он бо ширкати англисии “Шелл” муттаҳид шуд. Дар натиҷа, бо номи “Роял Датч–Шелл” яке аз трестҳои инҳисории бузургтарини нафтии ҷаҳон ба вучуд омад. Барои ба Индонезия ворид шудани сармояҳои хориҷӣ бонкҳо мақоми калон доштанд, хусусан, бонки Ява, ки он аз соли 1827 арзи вучуд дошт. Солҳои 50-ум ва 60-ум ҳам дар Индонезия чандин бонки дигар кушода шуданд.

Давлатҳои хориҷӣ халқи Индонезияро саҳт истисмор мекарданд. Дар солҳои 70-уми асри XIX – аввали асри XX дар истисморшавии Индонезия ҳиссаи мулкҳои берун аз Ява ва Мадуро ва махсусан Суматраи Шарқӣ афзуд. Ҳиссаи онҳо соли 1873 то 19 дарсад ва соли 1914 қариб то 50 дарсад содироти Индонезияро ташкил кард.

Аз солҳои 70 номгӯии маҳсулоти барои содирот истеҳсолмекардаи Индонезияи мустамлика зиёд шуд. Муносибатҳои пулию молии он ҳам васеъ гардиданд. Иқтисодии Индонезия воқеан моҳияти мустамликавӣ пайдо намуд.

Истисмори халқи Индонезия. Болоравии ҳаҷми андозҳои пулӣ, вайрон шудани хоҷагиҳои натуралӣ, мавҷудияти

баъзе шаклҳои меҳнати маҷбурӣ бори гароне буданд ба дӯши аҳолии Индонезия. Заминҳои беҳтаринро сармоядорони хориҷӣ ба муҳлати дуру дароз ҳамчун ичора кашида мегирифтанд. Кишоварзон аз сабаби барои пардохти андоз пул надоштан, маҷбур мешуданд, ки қарз гиранд ва барои адои он ҳосили зироати ҷамънаоварда ва ҳатто ханӯз кишт-нашударо якчанд сол пешакӣ фурӯшанд. Ҳукуки хариду фурӯши замин, ки он тибқи қонуни солҳои 1870 қорӣ карда шуда буд, ба кишоварзон ва зиёдшавии замини соҳибмулкони ва заминдорони кулакони оварда расонд.

Деҳқонони Индонезия ба истисмори ҳолландиҳо ва мустамликадорони дигар бо шӯришҳо ҷавоб мегардониданд. Оғози соли 1888 чунин шӯриш дар маҳалли Серанги музофоти Яваи Ғарбӣ ба амал омад. Деҳқонони ин ҷо маҷбур шуданд, ки аслиҳа ба даст гиранд. Онҳо ҳатто шаҳри Чилегонро ба даст дароварданд. Ин шӯришро ҳукуматдорони мустамликавӣ бераҳмона паҳш карданд. Баъди шӯриши мазкур дар солҳои 90-ум бо сардории Самин ном ватандӯст деҳқонони Яваи Марказӣ шӯриш бардоштанд. Роҳбари ин шӯриш мардумро даъват кард, ки ба ҳолландиҳо бойкот эълон карда шавад, мардум ба онҳо андоз ҳам насупорад. Оқибат ҳолландиҳо ин шӯришро паҳш карданд. Самин соли 1914 дар ғарибӣ вафот мекунад.

Соли 1889 К. Ван Дефентер ном озодандеш дар рӯзномае мақолаи “Қарзи шаъну шараф”-ро ҷоп кард. Дар он гуфта мешуд, ки буржуазияи Ҳолландия аз истисмори Индонезия даромади фаровон ба даст мебарорад. Биноан, ӯ бояд нисбати халқи он “Қарзи шаъну шараф”-и худро адо намояд. Яъне дар бораи некуаҳволии халқи ин мустамлика ғамхорӣ кунад. Баъди ин дар доираҳои ҳукмрони Ҳолландия нисбат ба Индонезия бо номи “сиёсати ахлоқӣ” андешае ба миён омад. Соли 1902 маликаи Нидерландия “Комиссия оид ба таҳқиқи сабабҳои пастшавии некуаҳволии халқи Ява ва Мадуро”-ро созмон дод. Вале чорабиниҳои ин комиссия аҳволи халқи Индонезияро беҳтар накард, баръакс, онҳо даромади ширкатҳои Ҳолландияро зиёд карданд. Масалан, аз

соли 1900 то соли 1914 истехсоли қанд аз 700 ҳазор тонна то 1 млн. 400 ҳазор тонна, чой 2 баробар, тамоку 1,5 баробар ва нафт аз 360 ҳазор тонна то 1 млн. 540 ҳазор тонна зиёд шуд. “Сиёсати ахлоқӣ”-и Ҳолландия истисмори халқи Индонезияро боз ҳам зиёдтар кард.

Болоравии ҳаракати миллию озодихоҳӣ. Ба Индонезия сар даровардани аврупоиён, дар ин ҷо ба вучуд омадани муносибатҳои сармоядорӣ аз тарафи сармоядорону корчалонҳои аҷнабӣ истисмор карда шудани мардум ҳисси миллий ва истиқлолхоҳи оммаро ба вучуд овард.

Сабаби дар Индонезия дер оғоз ёфтани муборизаи миллию озодихоҳӣ он аст, ки то охирҳои асри XIX миллатҳои Индонезия ҳанӯз хуб ташаккул наёфта буданд, вале дар оғози асри XX марказҳои ташаккули миллат дар Ява (явагиҳо ва сундҳо) ва баъд дар ноҳияҳои дигар (минангкабуаҳо, ачеҳо, батакҳо ва ғайра) пайдо шуданд. Дар як вақт ягонагии умумииндонезиягии миллий ҳам ташаккул ёфтан мегирад. Забони индонезӣ – забони малайҳои Сумаира ва Малай буд. Ин забон нисбат ба забонҳои дигар дар ҳама ҷазираҳои Индонезия бештар паҳн гардида, оҳиста-оҳиста ба забони умумидавлатӣ табдил меёфт. Дар ягонагии умумидавлатии халқҳои Индонезия забони малайӣ нақши босазо гузоштааст.

Ташаббускорони ҳаракати миллию озодихоҳии халқи Индонезия зиёиён буданд. 20-уми майи соли 1908 бо ташаббуси доктор Вахилин Сулирохусодо, донишчӯён Сутомб ва Гунаван Магункусомо ва бародари ӯ–Чипто Магункусумо созмони аввалини “Буди утомо” (“Мақсади оӣ”) ташкил ёфт (дар Индонезияи муосир ҳар сол 20-уми май ҳамчун рӯзи бедоршавии миллии индонезиягиҳо ҷашн гирифта мешавад). Ба “Буди утомо” дар як муддати кӯтоҳ беш аз 10 ҳазор аъзо шуданд. Ин созмони ҷонибдорони роҳҳои осоиштаи муборизаи миллии индонезиягиҳо буд. Худи ҳамон сол донишчӯёни индонезиягии дар Ҳоландия таҳсилмекарда “Иттиҳоди Индонезия”-ро ташкил намуданд, ки он дар мавқеи миллатчигии умумииндонезиягӣ меистод.

Солҳои 1905–1907 дар мамлакат иттифоқҳои касабавӣ коркунони трамвай, роҳҳои оҳан, почта, телеграф, киштзорҳо ва коргарони заводҳои қанд ташкил карда шудаанд. Аввал ба он, асосан, мардуми Аврупо дохил буд, вале аз солҳои 20-ум сар карда, аксари аъзои ин иттифоқҳои касабаро индонезиягӣҳои муқимӣ ташкил мекард. Ҳаракати исломӣ ҳам васеъ мешуд. Соли 1912 созмони “Муҳаммадиён” ташкил мешавад. Созмонҳои этникӣ ва минтақавӣ амбонҳо, манангҳо, минахасҳо, ачеҳо, батакҳои масехӣ ва ғайра пайдо мешаванд. Ҳаракати сиёсии ҷиноӣҳои бумӣ низ пурзӯр мешавад. Ба онҳо муяссар мегардад, ки дар Индонезия ҳуқуқҳои кориву тичоратии худро васеъ кунанд.

Моҳи сентябри соли 1912 дар зери роҳбарии Эрнест Дауэс-Деккер, Ки Хачар Девантара ва Чипто Магункусимо дар Семаранг Ҳизби Индонезия ташкил карда мешавад. Ин ҳизби зиёиёни демократӣ манфиати ҳамаи индонезиягӣҳоро ҳимоя мекард. Ҳукуматдорони мустамликавӣ Ҳизби Индонезияро эътироф накарданд. Бинобар ин, 31-уми март соли 1913 яке аз роҳбарони он Дауэс-Деккер ин ҳизбро пароканда эълон кард. Ҳукумати мустамликавӣ роҳбарони ва аъзоёни Ҳизби Индонезияро таъқиб мекард. Моҳи июни ҳамагон сол се сарвари он ба Нидерландия бадарға карда шуданд.

Соли 1907 Ҳизби Инсулинде ташкил ёфт. Соли 1919 он Ҳизби Миллии Индонезия ном гирифт. Аксари аъзои Ҳизби Индонезияи парокандашуда ба ин ҳизб дохил шуданд.

Дар Индонезия созмонҳои дигари миллий низ ба вучуд омаданд. Аз ҷумла, соли 1912 “Саракат ислом” (“Иттифоқи ислом”) созмон ёфт. Он созмони оммавитарини озодихоҳии Индонезия ба ҳисоб мерафт. Созмон январи соли 1913 80 ҳазор нафар аъзо дошт. Он алайҳи зулми мустамликавии Ҳолландия муттаҳид кардани халқҳои Индонезия саҳми бузург гузоштааст.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Сиёсати иқтисодии Ҳолландияро дар Индонезия шарҳ диҳед. 2. Моҳияти “Қонуни замин”-и соли 1870-ро муайян кунед. 3. Чаро қонуни системаи “зироатҳои маҷбурӣ” бекор карда шуд? 4. Ачиро Ҳолландия чӣ тавр ба худ тобеъ кард? 5. Дар “Изҳороти мухтасар” чӣ ифода ёфта буд ва он чӣ тавр амалӣ шуд? 6. Аз рӯйи кадом далелҳо исбот карда метавонед, ки дар охири асри XIX – аввали асри XX ба Индонезия сармояи хориҷӣ дохил шудааст? 7. Бонкҳои ҳолландӣ дар Индонезия кадом вазифаҳоро иҷро мекарданд? 8. Дар бораи халқи Индонезияро истисмор кардани мустанликадорони Ҳолландия нақл кунед. 9. Аз “Комиссия”-и ташкилкардаи маликаи Нидерландия кӣ бештар фоида дид? 10. Дар бораи ҳаракати миллию озодихоҳии халқҳои Индонезия мисолҳо оред. 11. Аз мавзӯ ҳулоса бароред.

§ 21-22. ҲИНДУСТОН

“Шӯриши сипоҳиён” ва тағйири идораи мустанликавии Ҳиндустон. Солҳои 1857–1859 дар Ҳиндустон ба муқобили мустанликадорони англис шӯриши калоне ба амал омад, ки он бо номи “Шӯриши сипоҳиён” машҳур аст. Ҳарчанд дар ин шӯриш, асосан, аскарони англисии баромадашон аз Ҳиндустон ширкат варзиданд, вале он дар байни халқи ин мустанликаи Британия ҳамовозии калон пайдо намуд. Англисҳо тавассути аскарони Ҳиндустон ба муқобили халқи ин мамлакат мубориза мебуданд ва онҳоро дар забт намудани мустанликаҳои нав истифода мекарданд. Ба маъмурияти мустанликадорони англис муяссар гардид, ки бо мушкилии зиёд шӯриши сипоҳиёнро пахш кунанд. Сиёсати пештараи мустанликадорони англис дар Ҳиндустон баъди ин шӯриш дер давом карда наметавонист, зеро он ҳуқуқҳои халқҳои Ҳиндустонро ҳаматарафа поймол намуд.

Шӯриши халқии солҳои 1857–1859 англисҳоро маҷбур кард, ки ба системаи мустанликадорони худ баъзе тағйирот дохил намоянд. 2-юми августи соли 1858 парламенти Англия

дар бораи идораи Ҳиндустон қонуни махсус қабул кард, ки мувофиқи он идораи ин давлат аз ширкати Ост-Индия ба ихтиёри шоҳи Англия гузашт. Моликияти ширкат аз ҳукумати Англия шуд. Соҳибони саҳмияҳои ширкати Ост-Индия аз ҳисоби андоздихандагони ҳиндӣ ҷуброн карда шуданд. Оид ба Ҳиндустон вазорати алоҳида ташкил дода шуд, ки дар назди он бо ваколатҳои маслиҳатӣ, аз ҷумлаи мансабдорони мустамликавӣ Шӯрои Ҳиндустон таъсис ёфт. Генерал-губернатори англис унвони ноиби шоҳи Англияро гирифт.

Таҷрибаи талхи шӯриши халқиро ба назар гирифта, солҳои 1860–1861 англисҳо дар Ҳиндустон артиши мустамликавиرو аз нав сохтанд. Дар он шумораи ҳайати ҷузъу томҳои англисиро нисбат ба ҳайати шахсии ҷузъу томҳои сипоҳиён зиёдтар карданд. Дар кори аз ҳисоби халқҳои маҳаллӣ ташкил кардани дастаҳои алоҳидаи артиш онҳо усули бо ҳамдигар муқобил гузоштани гурӯҳҳои этникӣ, кастаҳо ва дину мазҳабро истифода бурданд. Дар баробари ин, бо мақсади дар байни халқи маҳаллӣ таъягоҳ пайдо намудан, имконият фароҳам оварда шуд, ки ашрофзодагони маҳаллӣ дар вазифаҳои афсарҳои артиши мустамликавӣ хизмат кунанд.

Англисҳо аз сиёсати радкунии табақаҳои болоии феодалии Ҳиндустон даст кашида, ба онҳо ҳуқуқҳои муайян доданд. Масалан, ҳокимон ҳуқуқ пайдо карданд, ки меросхӯри худро пешакӣ эълон кунанд. Он аъзои табақаи болоие, ки ҳангоми шӯриши сипоҳиён англисҳоро дастгирӣ карда буданд, аз тарафи мустамликадорон заминҳои зиёд тухфа гирифтанд. Тавре мебинем, иттифоқи феодалҳои ҳиндӣ бо режими мустамликавӣ дар хиёнат ба манфиатҳои миллии Ҳиндустон асос ёфта буд. Назорат аз болои фаъолияти ҳокимони тобеъ тавассути “Департаменти асосӣ”-и назди ноиби шоҳ ва намояндагони дар пойтахтҳои ҳокимонбудаи ӯ ба амал бароварда мешуд. Ба ин амалдорон ҷузъу томҳои артиши англисӣ ҳиндӣ таъягоҳи бозътимод буданд.

Интихоби роҳи баستاني иттифоқ бо ҳокимон ва заминдорони феодалӣ қисми таркибии васеъ ва мустаҳкам кардани базаи иҷтимоии режими мустамликавӣ буд. Бо ҳамин мақсад, соли 1861 дар назди ноиби шоҳ ва губернаторҳои музофотҳои шӯроҳои қонунгузори салоҳияти маслиҳати-дошта ташкил карда шуданд. Ҳаёати онҳо аз намояндагони табақаҳои дорои Ҳиндустони Британияи Кабир иборат буд. Мустамликадорон системаи додгоҳи Ҳиндустонро низ аз нав сохта, онро ба системаи додгоҳи англисӣ наздик карданд.

Тағйирот дар идораи мустамликавии мамлакат ҳам ба мустаҳкам кардани дастгоҳи давлатии идораи Ҳиндустон ва ҳам барои ташкил намудани таҷағҳои мустаҳками иҷтимоии режими мустамликавӣ равона шуда буд. Дар нимаи дууми асри XIX ташаккули дастгоҳи давлатии идораи Ҳиндустон, асосан, ба охир расид.

Оғози ҳаракати миллию озодихоҳӣ. Англия Ҳиндустонро дар парокандагӣ нигоҳ медошт. Дар ин ҷо қариб 600 ҳоким мавҷуд буд ва ҷудои онҳоро метрополия муҳофизат мекард. Ин ҳолат имконият намедод, ки миллатҳои Ҳиндустон хуб ташаккул ёбанд. Халқиятҳои дар гузашта пешқадам, масалан, андхра, малаялӣ ва ғайра қаламрави умумии худро надоштанд. Заминаҳои аҷдодии онҳо ба ҳокимиятҳои алоҳида, ки “музофотҳои британи” ном доштанд, тақсим карда шуда буданд. Боқимондаҳои соҳти кастагӣ ва ҳокимияти динӣ ваҳдати сиёсии халқҳо ва ташаккули шуури миллии онҳоро мушкил мегардонданд. Ташаккули миллии банғолавиҳо, маратхҳо, гучаротихо, тамилҳо ва баъзе халқиятҳои дигаре, ки дар навоҳии аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққиқардаи мамлакат сокин буданд, тезтар ба амал меомад.

Пурзӯршавии истисмори мустамликавӣ дар шароити гузариш ба империализм вазифаи мубориза бар зидди онро мадди аввал гузошт. Зиёиёни Ҳиндустон камшумор бошанд ҳам, дар байни халқ таъсири калон доштанд. Онҳо ҳамчун

идеологи ҳаракати миллию озодихоҳии навоғозёфтаи Ҳиндустон баромад мекарданд.

Солҳои 70 дар Бангола, Бомбай ва баъзе шаҳру музофотҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққикарда, созмонҳои гуногуни ҷамъиятию сиёсии зиддианглисӣ ба вуҷуд меомаданд.

Васудева
Балванте Пхадке

Дар Бангола “Созмони Ҳиндустони Британия” ва “Созмони Британия” таъсис ёфтанд. Ин созмонҳо зидди ҳаракати оммавии миллию озодихоҳӣ буда, танҳо барои ишғоли вазифаҳои давлатӣ, васеъ кардани мардуми Ҳиндустон ва бар зидди аз назари наҷодӣ поймолкунии ҳуқуқҳои мардуми маҳаллӣ мубориза мебуданду бас.

Соли 1870 дар Махарад арбобони озодихоҳии муътадили ҳаракати милли созмони “Пуни Сарвачаник сабҳа”-ро ташкил карданд. Ба вуҷуд омадани ҳаракати “свадешӣ” (маънояш – “истеҳсолоти худӣ”) баҳри бунёди истеҳсолоти ватанӣ ба ҳамин созмон алоқаманд буд.

Солҳои 1876–1878 ҳаракати озодихоҳӣ дар музофоти Бомбай хеле пурзӯр буд. Солҳои 1870–1880 ҳаракати кишоварзон дар Махараштра вусъат меёбад. Ин ҳаракат инқилобчии демократ Васудева Балванте Пхадке (1845–1883)-ро тайёр кард. Ӯ аз оилаи бараҳман буда, маълумоти хуб дошт. Аз забони санскрит бохабар буд ва англисиро медонист. Пхадке ҳамчун ватанпарвар мустамликадоронро бад медид. Аввал ӯ ташвиқоти зиддианглисиро дар байни ҷавонони маратхҳо мебуд. Баъд дар назди худ ва ҳамақидаҳояш вазифа гузошт, ки тавассути шӯриш дар Ҳиндустон режими мустамликавии Британияро барҳам мезананд. Соли 1879 Пхадке дастаи мусаллаҳи худро ташкил карда, бо сарварони деҳқонони шӯришбардошта робита барқарор намуд. Баҳори соли 1879 ба Пхадке муяссар шуд, ки якчанд маротиба бар зидди мустамликадорон амалиёти ҳарбии бобарор кунад. Бо вуҷуди ин, то

миёнаҳои тобистони ҳамон сол ба маъмурияти мустамликавӣ муяссар мешавад, ки ба дастаҳои Пхадке шикаст диҳад. Худи Пхадке ба даст афтод. Ҷро суди Пун ба ба-дарғаи якумра маҳкум кард.

Ғайр аз ин, боз даҳҳо шӯришҳои дигарро мисол овардан мумкин аст. Сарфи назар аз ин, онҳо ҳанӯз моҳияти умумихиндӣ надоштанд. Ҳаракати муташаққили умумимиллии озодихоҳии халқҳои Ҳиндустон дар пеш буд.

Оғози ҳаракати умумихиндустонии миллию озодихоҳӣ.

Ба рафти болоравии ҳаракати миллию озодихоҳӣ дар мамлакат режими мустамликавӣ тавассути ҷазодихоҳӣ ҷавоб мегардонид. Соли 1878 ноиби шоҳ Литтон (1876–1880) дар бораи силоҳ қонуне баровард, ки аз рӯи он ба ҳиндуҳо соҳиби силоҳи оташфишон будан манъ карда шуд. Худи ҳамон сол қонуни ниҳоят бераҳмонае оид ба матбуот ҳам қабул гардид, ки мувофиқи он ҳамаи мадракҳои ба забонҳои хиндӣ нашршаванда аз сензураи пешакӣ мегузаштанд, вале ин чораҳо барои режими мустамликавии англис натиҷаи дилхоҳ надоданд.

Соли 1880 дар Англия Ҳизби Либералҳо ба сари қудрат омада, дар Ҳиндустон зулми мустамликавиро каме сабуктар кард. Аз он ҷумла, баъзе қонунҳои зиддихалқиро бекор кард.

Соли 1882 ва минбаъд аксари аъзои мунисипалитетҳои шаҳрҳои калон аз тарафи табақаҳои болоии аҳолии интиҳоб карда мешуданд. Додгоҳҳо поймол карда шудани ҳуқуқҳои мардуми маҳаллиро аз назари наҷодӣ бартараф карданд. Мубориза барои ҳалли ҳамин масъала миллатдӯстони хиндро водор намуд, ки сафҳои худро дар тамоми мамлакат мустаҳкам кунад. Онҳо солҳои 1883–1884 барои ташкили созмони калони умумихиндӣ кӯшиши аввалине ба харҷ доданд, вале ин вақт ин кор ба онҳо муяссар нашуд.

Соли 1885 дар шаҳри Бомбай Анҷумани якум (муассисони)-и Конгресси Миллии Ҳиндустон баргузор гардид. Юм котиби генерали Конгресс интиҳоб шуд. Мустамликадорон солҳои аввал ба мавҷудияти Конгресси Миллии

Ҳиндустон хайрхоҳона назар мекарданд. Ноиби шоҳ Лорд Даффирен (1884-1888) эълон дошт, ки “Конгресс аз инқилоб арзонтар аст”. Доираҳои озодандеши метрополӣ бар он ақида буданд, ки ҳизби озодона амалмекарда ба онҳо дар қори бо ҳукуматдорони мустамликавӣ ҳамдаст кардани фаъолияти нерӯҳои оппозисионӣ ёрӣ хоҳад расонд.

Дар мамлакат бо ташаббуси Конгресс ва махсусан Тилак чорабиниҳои гуногуни миллии гузаронида мешуданд. Барои ҳавасмандкунии саноати миллии Ҳиндустон конгрессҳои саноатӣ ва намоишгоҳҳо ташкил карда мешуданд. Соли 1895 ба шарафи Худо Ганеша ва қаҳрамони маратхӣ Шивами идҳои оммавӣ гузаронида шуданд, ки онҳо ба чорабиниҳои таълимотии сиёсии КМҲ таъдил ёфтанд.

**Бал Гандахар
Тилак**

Чунин чорабиниҳо дар Бангола низ доир гардиданд. Ҳукумати мустамликавӣ аз хатари ин чорабиниҳо ба ташвиш омада, соли 1897 Тилакро ба муҳлати 18 моҳ бадағра кард.

Солҳои 80 дар муқобили миллатдӯстии буржуазии ҳиндӣ созмонҳои маорифпарварии исломӣ низ ба фаъолият шурӯъ карданд. Созмонҳои исломӣ дар муборизаи миллию озодихонаи халқҳои Ҳиндустон унсӯри фарқи ҳинду ва мусалмонро ворид сохтанд. Пешвои ҳаракати исломии Ҳиндустон Сайид Аҳмадхон (1817-1898) буд. Ӯ дар байни мусалмонон созмони маорифпарварӣ ташкил кард ва дар Алигарх коллеҷ кушод. Сайид Аҳмадхон ҷонибдори режими мустамликадорӣ Англия буд. Ба фикри ӯ, танҳо Англия метавонад ҳуқуқи мусулмонҳои Ҳиндустонро ҳимоя кунад. Гуногунии барномаи фаъолият дар қори муборизаи миллию озодихонии Ҳиндустон оқибат ин ду созмонро зидди ҳамдигар гардонид.

Сайид Аҳмадхон

Вазъи мустамликавии Ҳиндустон дар аввали асри XX. Соли 1899 ноиби шоҳ Кёрзон (1899-1905) таъйин шуд. Ӯ дар Ҳиндустон сиёсати рӯирости наҷодпарастиро пеш мебурд. Маъмурияти Кёрзон корчаллонҳои англисро пуштибонӣ карда, бо саноатчиёни Ҳиндустон монеаҳо эҷод мекард. Соли 1901 Кёрзон ба зери қонуни махсусе имзо гузошт, ки он дар ҷустуҷӯ ва азхудкунии боигариҳои минералии Ҳиндустон ба инҳисорҳои англисӣ имкониятҳои калон фароҳам овард. Кёрзон зиёиёни хиндуҳо бад медид. Дар замони ҳукмронии ӯ ҳадди ақалли андозситонӣ аз даромади солона аз 500 рупия ба 100 рупия поён фуруварда шуд, ки он, пеш аз ҳама, ба бучаи зиёиён зарба зад. Солҳои 1898-1905 ду маротиба амали қонуни сирри давлатӣ васеъ карда шуд, ки он бар зидди зиёиён истифода шуд. Нисбати Конгресси Миллии Ҳиндустон Кёрзон гуфтааст: “Дар назди ман вазифа истодааст, ки ба марғи осоиштаи он мусоидат кунам.” Бо вучуди ҳамаи ин, зулми Кёрзон рӯҳияи зиддимустамликавии мардуми Ҳиндустонро зиёдтар кард. Баъди аз ҳабс озод шудан, Тилак муборизаро бар зидди мустамликадорони англис давом дод. Ба шарофати ӯ дар Махараштра фаъолияти қаноти чапи ҳаракати миллатдӯстон қувват гирифт. Дар музофоту шаҳрҳои дигари Ҳиндустон ҳам ҳаракати миллию озодихоҳӣ аз нав авҷ гирифт.

Маъмурияти англисӣ хост, ки ба ҳаракати инқилобии Ҳиндустон зарба занад. Барои ҳамин, ноиби шоҳ Кёрзон соли 1905 Банголоро ду тақсим кард – Банголаи Ғарбӣ (ба он Биҳор ва Орсу ҳам дохил буданд) ва Банголаи Шарқӣ (бо ҳамроҳии Ассам). Банголагиро миллати нисбатан ташаққулёфтаи Ҳиндустон ба шумор мерафтанд. Қисми зиёди аҳолии он мусулмонҳо буд. Мувофиқи нақшаи мустамликадорон, тақсимои Бангола бояд ба пастшавии ҳаракати миллию озодихоҳии Ҳиндустон оварда мерасонд, лекин ин кор натиҷаи баръакс дод. Бар зидди тақсимкунии музофот ҳамаи табақаҳои ҷомеаи Бангола бархостанд. Моҳи июли соли 1905 дар Калкутта гирдиҳамоиҳои бузург ба амал омаданд. Дар санаи 15-уми октябри соли 1905 қонун дар бораи

тақсимои Бангола эълон карда шуд. Мардуми музофот он рӯзро рӯзи мотами миллӣ эълон кард. Дар Калкутта иштирокчиёни намоиши бузурги халқӣ суруди миллии “Банде матарам!” (“Салом модар–Ватан!”)-ро хонда истода, ба сӯйи дарёи Ганги барои хиндуҳо муқаддас мерафтанд, то ки дар соҳили он барои аз нав муттаҳид кардани кишвар савганд хӯранд.

Ҷуғрофияи ҳаракати “Свадешӣ” (истеҳсоли худӣ) дар Ҳиндустон рӯз то рӯз васеъ мешуд. Онро КМҲ ҳарчониба дастгирӣ мекард. Ин буд, ки ҷаласаи навбатӣ дар охири соли 1905 баргузоргардидаи КМҲ бойкоти молҳои англисиро эълон намуд.

Соли 1906 ҷаласаи навбатии КМҲ пешниҳод намуд, ки “сварачи”, яъне худидоракунии Ҳиндустон дар ҳайати Британия Кабир эълон карда шавад. Ин вақт дар Конгресс дар масъалаи истиклолияти Ҳиндустон ягонагии ғоявӣ вучуд надошт. Бо ҳамин сабаб, тобистони соли 1907 дар КМҲ ҷудой ба амал омад. Сарфи назар аз ин, дар Ҳиндустон ҳаракати зиддианглисӣ рӯз то рӯз бештар ба назар мерасид. Маъмурияти мустамликавӣ қонуни матбуотро истифода бурда, Тилакро аз нав ҳабс кард. Мурофияи сохтакоронаи додгоҳи мустамликавӣ аз 13-ум то 22-юми июли соли 1908 баргузор гардида, намоиш ва гирдиҳамоиҳои оммавиرو ба вучуд овард. 23-юми июл дар Бомбай корпартоии оммавӣ оғоз ёфт. Дар ҳама ҷо шиорҳои сиёсии зиддианглисӣ ва аксҳои Тилак дида мешуданд. Мустамликадорон ин дафъа қудрати паҳш кардани намоишу гирдиҳамоӣ ва корпартоиҳоро надоштанд.

Маъмурияти мустамликавии Британия дар Ҳиндустон маҷбур шуд, ки ақибнишинӣ кунад. Он тирамоҳи соли 1909 дар бораи “Шӯроҳои қонунгузор” қонун қабул кард. Дар як вақт бо дарназардошти меъёри қавмию мазҳабӣ дар Ҳиндустон системаи интиҳоботи нав ҷорӣ карда шуд. Ин система хиндуҳо ва мусулмонҳоро дар муқобили ҳамдигар нигоҳ медошт. Он ба талаботи Лигаи исломии соли 1907 ташкилёфта мувофиқ буд. Соли 1911 ноиби навтаъйиншудаи шох

Хардинг таксимоти Банголоро бекор кард ва пойтахти Ҳиндустонро аз Калкуттаи инкилобӣ ба Деҳлии нисбатан ором кӯчонид.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Чаро ва чӣ тавр идораи мустамликавии Англия дар Ҳиндустон тағйир дода шуд? Он чӣ мақсад дошт? 2. Дар бораи сиёсати иктисодии Британияи Кабир дар Ҳиндустон маълумот диҳед. 3. Ҳаракати миллию озодихоҳии халқҳои Ҳиндустон кай ва чӣ тавр оғоз ёфт? 4. Кадом созмонҳои ҳаракати миллию озодихоҳии солҳои 70-уми Ҳиндустонро медонед? 5. Кадом шӯришҳои солҳои 60-ум ва 70-ум дар бораи оғози ҳаракати миллию озодихоҳии халқҳои Ҳиндустон шаходат медиҳанд? 6. Дар бораи Пхатке чиҳо медонед? 7. Дар бораи фаъолияти инкилобию демократии Тилак нақл кунед. Конгресси Миллии Ҳиндустон кай ва чӣ тавр ташкил ёфт. 8. Ҳаракати исломии оғозкардаи Сайид Аҳмадхон аз ормонҳои КМҲ бо чӣ фарқ мекард? 9. Англия кай ва чаро Банголоро ба ду музофот тақсим кард? 10. Аз мавзӯи хулоса бароред.

§ 23. АҶҶОНИСТОН

Ислоҳоти Шералихон. Соли 1863 Дӯстмуҳаммадхон вафот кард ва барои тоҷу тахти АҷҶонистон дар байни писарони ӯ муборизаи мусаллаҳона сурат гирифт. Оқибат соли 1868 дар ин мубориза Шералихон ғолиб баромада, амири АҷҶонистон шуд.

Шералихон ба Ҳиндустон сафар карда, ба навгонҳои аз Англия ба он ҷо роҳёфтаи буржуазӣ шиносӣ пайдо намуда, баъди ба ватан баргаштан, ба ислоҳоти давлатӣ даст зад. Ислоҳоти андозии Шералихон мадди назар дошт, ки аз андозии натуралӣ ба андозии пулӣ бояд гузашт. Ислоҳоти ҳарбӣ азнавсозии артиш ва таъсиси сипоҳи муназами муосирро дар назар дошт. Ба Шералихон муяссар шуд, ки артиши АҷҶонистонро пурқувват карда, шумораи онро то 50 ҳазор нафар расонад, ҳокимияти марказиро мустаҳкам кунад, мақомоти махсуси машваратӣ ва пулиси давлатиро ташкил намояд. Ғайр аз ин, ӯ ба ислоҳоти тиҷорат ва

намояндагони дипломатии Русия бо сардории Столетов ба Кобул омаданд. Онҳоро дар ин ҷо ботантана пешвоз гирифтанд, вале ин вақт дар Конгресси байналмилали Берлин (с. 1878) дар масъалаи сиёсати байни Русия ва Англия хусни тафохум ба даст омад. Барои ҳамин, лоиҳаи Созишномаи Русияю Афғонистон, ки Столетов ба Петербург оварда буд, тасдиқ нашуд. Аз тарафи дигар, Англия аз Шералихон талаб кард, ки намояндаи онро бо сардории Н. Чемберлен (ӯро дастаи ҳарбиён ҳамроҳӣ мекарданд) қабул намояд. Дар назди дипломати англис вазифае меистод, ки мутобиқи он Афғонистон бояд муносибатҳои худро бо Русия қатъ кунад ва ба кушодани намояндагии англисӣ дар Кобул, Балх ва Ҳирот иҷозат бидиҳад, вале фиристодагони Англия ба мамлакат роҳ дода нашуданд. Гуфтушуниди амир бо Столетов ва рад карда шудани қабули намояндагони англисӣ ба Англия барои сар кардани ҷанги зидди Афғонистон баҳона шуд. Нахуствазир Лорд Биконефилд дар Палатаи (мачлиси) ҷамоаҳои парламенти Англия суханронӣ карда, иброз дошт, ки сарҳади шимолу ғарби Ҳиндустон “тасодуфӣ” ва ғайриилмӣ аст. Дар баробари ин, ба Афғонистон талаби қатъӣ фиристода шуд, ки ҳамаи талабҳои Англия бетаъхир қонун гардонида шаванд. Ба ҷавоби талаб интизор нашуда, моҳи ноябри соли 1878 артиши 35-ҳазорнафараи Британия ба Афғонистон зада даромад.

Яъқубхон ба сипоҳиёнаш фармуд, ки муқобилатро бо англисҳо бас кунанд. Ў 26 майи соли 1879 дар маҳаллаи Гандумак бо ҳамроҳии намояндаи масъули ҳукумати англоҳиндӣ Луи Каваняри ба зери Созишномаи барои Афғонистон асоратовар имзо гузошт. Аз рӯйи он Афғонистон минбаъд бо давлатҳои хориҷӣ мустақилона робита карданро аз даст дод. Нохияҳои Сиби, Пишми ва Куррам таҳти идораи англисҳо даромаданд. Назорат ба гузаргоҳҳо аз болои ағбаҳо низ ба ихтиёри англисҳо гузашт. Амири Афғонистон акнун ба резиденти дар Кобулбудаи англисӣ итоат мекард.

Вале халқи Афғонистон ба тақдир тан надод. Дар мамлакат ҷанги партизанӣ вусъат ёфт. Дастаҳои зиёди фидоӣён

ба сӯйи пойтахти мамлакат – Кобул меомаданд. Соли 1879 дар Кобул аскарҳо ва фидоӣён шӯриш бардоштанд. Дар ин ҷо онҳо бинои намояндагии Англияро ба даст дароварда, англисҳои дар он бударо қатл карданд. Яъқубхон ба ҷойи он, ки ба ҳаракати муқовимати халқ бар зидди истилогарони англис роҳбарӣ кунад, баръакс, бар тобеони худ фармуд, ки фармонҳои намояндагони англисиро бечунучаро иҷро намоянд.

Ҳукумати Англия қарор дод, ки зери роҳбарии генерал Робертс ба Афғонистон дастаи ҷазодихандагонро равон кунад. Ба ин даста супориш дода шуда буд, ки Кобулро ишғол намуда, эълон кунанд, ки артиши англисӣ аз Афғонистон баромада намеравад. Робертс ваъда дод, ки ҳар касе дар ин қор ба англисҳо дастӣ ёрӣ дароз кунад, дастгирии ӯро қадр хоҳем кард. Яъқубхон ба пешвози Робертс баромада, садоқати худро ба англисҳо нишон дод.

Бар хилофи хиёнати Яъқубхон ва баъзе ҳокимони маҳалҳо, дастаҳои партизанӣ ва деҳқонон бар зидди ҷазодихандагони англис муқобилати саҳт нишон медоданд. Артиши амири собиқ Шералихон, ки ба он Муҳаммадхон роҳбарӣ мекард, низ омодаи мубориза бар зидди англисҳо буд. Ӯ сарбозонашро ба наздикии Кобул овард. Баъди ҷангҳои шадид, ба англисҳо муяссар шуд, ки ба фидоӣёни мусаллаҳшуда шикаст диҳанд. Артиши шикастхӯрдаи афғонҳо ба ҷониби Ғазнин ақиб нишаст. Ба сарбозони Робертс муяссар шуд, ки Болоҳисорро ишғол намуда, ба шаҳри Кобул дароянд. Дар ин шаҳр ҳокимият ба дастӣ англисҳо гузашт. Истилогарон Яъқубхонро барои бар зидди шӯришгарон муқовимат нишон дода натавоништан, аз тахту тоҷ маҳрум сохта, ба Ҳиндустон бадарға карданд.

Маркази муборизаи озодихонаи зиддианглисӣ акнун вилояти Ғазнин шуд. Аз тамоми ғӯшаю қанори мамлакат ба ин ҷо дастаҳои фидоӣён ҷамъ меомаданд. Яке аз дастаҳои пурқувваттарини фидоӣён бо сардории Муҳаммадҷонхони Вардак (собиқ афсари қисми артиллерии амир Шералихон) буд. Ба ӯ қабилаи вардак ҳамроҳ шуд. Муҳаммадҷонхон

тавонист, ки баъзе чузъу томҳои артиши муназзами аз Шимоли Афғонистон омадаро ҳам ба артиши худ муттаҳид кунад. Алайҳи англисҳо уламои исломӣ, аз ҷумла Динмуҳаммад, таблиғот мебурданд. Динмуҳаммадро аввалин шуда, қабिलाҳои гилзай ва муманд дастгирӣ карданд.

Охирҳои солҳои 1879 дастаҳои аскарони ватандӯст аз Ғазнин, Кӯҳистон ва ноҳияю вилоятҳои дигар аз нав ба сӯйи Кобул ҳаракат карданд. Робертс ба муқобили онҳо сипоҳиёни худро равона кард. Дар наздикии Кобул муҳорибаҳои шадид ба амал омаданд. Қариб буд, ки англисҳо шикаст хӯранд. Ин вақт дар артиши англисҳо аз Ҳиндустон ба ин ҷо, ба ёрии сарбозони Робертс шикастхӯрдаи стода омаданд ва Муҳаммадҷонхон маҷбур шуд, ки бо ҳамроҳии артишаш Кобулро тарк кунад.

Ба сари қудрат омадани Абдурахмонхон. Дар дохили Афғонистон чунин шахсият набуд. Ҳам истилогарони англис ҳам русҳо ва ҳам афғонҳои истиқлолиятхоҳ дар ин ва-

Абдурахмонхон

зифа набераи Дӯстмуҳаммад ва ҷияни Шералихон – Абдурахмонхонро дидан меҳостанд. Русҳо ба Абдурахмонхон шароит фароҳам оварданд, ки аз Туркистон фирор кунад. Ё аввал ба Бадахшон омад. Дар он ҷо ҳокимияти ўро эътироф карданд. Ҳар се тарафи муҳолифат ҳаракат мекарданд, ки Абдурахмонхонро барои манфиатҳои худ истифода баранд. Ё бошад, аз муҳолифатҳои рақибон истифода бурда, меҳост, ки ҳокими мутлақи Афғонистон шавад.

Соли 1880 дар Кобул ва Қандаҳор ошӯбҳои зидди англисӣ қатъ нагардиданд. Ҳокими Хирот Муҳаммадаюбхон нисбати англисҳо мавқеи оштинопазир дошт. Ё зидди Қандаҳор тайёри медид. Дар Ғазнин бошад, фидоӣ аз нав ҷамъ омада, ба Кобул ҳучум кардани буданд. Барои англисҳо вазъи номусоид фаро расид. Барои ҳамин, онҳо лозим донишанд, ки Абдурахмонхонро ҳамчун амири Кобул эътироф

кунанд. Онҳо ҳатто ба ӯ ваъда ҳам доданд, ки бо маблағу силоҳ ёрӣ мерасонанд, Созишномаи Гандумак (дар Кобул доштани резидент ва дастаи ҳарбӣ) бекор карда шуд ва аз даҳолат ба корҳои дохилии Афғонистон даст мекашанд. Ҷавобан ба ин, Абдурахмонхон ваъда дод, ки Афғонистон Созишномаи Гандумакро дар бобати мавҷудияти истиқлолияти Афғонистон оид ба сиёсати хориҷии он эътироф мекунад, яъне Афғонистон ҳуқуқ надошт, ки мустақилона ба давлатҳои хориҷӣ муносибатҳои дипломатӣ дошта бошад. Абдурахмонхон инчунин, маҷбур шуд, ки аз Афғонистон ҷудо карда, ба зери итоати Англия дароварда шудани баъзе навоҳии ба Ҳиндустон ҳамсарҳадро эътироф кунад.

Вале Англия нисбати Афғонистон аз сиёсати истилогаронаи худ даст накашид. Он мехост, ки Қандаҳорро аз Афғонистон ҷудо карда, ба музофоти алоҳидаи ба Англия тобеъ табдил диҳад, лекин ҳокими Ҳирот барои ишғоли Қандаҳор бар зидди Англия муборизаи беамон мебурд. Соли 1880 артиши Аюбхон дар наздикии деҳаи Майванд ба неруҳои муттаҳидаи англисҳо ва хиёнаткорони Қандаҳор шикаст доданд. Аскарону афсарони душман аз майдони ҷанг рӯ ба фирор ниҳоданд. Соли 1958 ба хоҷири ғалаба дар Майванд ҳамчун нишонаи ҷидду ҷаҳди бомуваффақият барои истиқлолияти Афғонистон дар шаҳри Кобул муҷассамаи ёдгории гузошта шуд.

Аюбхон Қандаҳорро муҳосира кард. Дар ин шароит фармондеҳии англисӣ аз баҳри ҷудо кардани Қандаҳор гузашта, онро ба Абдурахмонхон супорид. Соли 1881 Аюбхон хост, ки Қандаҳорро аз нав ба даст дарорад, лекин аз тарафи артиши амир шикаст хӯрд. Даре нагузашта, артиши Абдурахмонхон Ҳиротро ҳам ишғол намуд. Аюбхон маҷбур шуд, ки ба Эрон фирор кунад. Баъди ин Абдурахмонхон ба ҳокими ягонаи Афғонистон табдил ёфт. Мавлавӣ Динмуҳаммад фатво дод, ки Абдурахмонхон ҳокими тамоми Афғонистон аст. Акнун ӯ муборизаро бар зидди англисҳо давом медиҳад. То миёнаҳои соли 1881 ҳокимияти Абдурахмонхон дар тамоми Афғонистон паҳн гардид.

Сипоҳиёни англисӣ аз Афғонистон пурра бароварда шуданд. Бо ҳамин, ҷанги дуҷони Англия бар зидди Афғонистон ба шикаст дучор шуд.

Ба Абдурраҳмонхон муяссар шуд, ки ба фаъолияти ҷудоихоҳии ашрофон, хонҳо ва қабилаҳои алоҳида хотима гузорад, дар мамлакат ислоҳоти иқтисодӣ, маъмурӣ, ҳарбӣ ва ҳуқуқӣ гузаронад. Ислоҳот имконият дод, ки ҳокимияти марказии Афғонистон аз нав барқарор карда шавад. Сарфи назар аз ин, ба Абдураҳмонхон муяссар нашуд, ки ҳамаи қаламрави суқунати паштуҳо, аз ҷумла кӯҳҳои Сулаймон ва тарафи рости дарёи Ҳиндро ба Афғонистон ҳамроҳ кунад.

Дар солҳои 80-уми асри XIX Русия меҳост, ки қаламрави мустамликаҳои худро аз ҳисоби Афғонистон васеъ намояд. Вале ин кор барояш муяссар нашуд. Соли 1887 дар байни Русия ва Афғонистон дар бораи сарҳадҳои онҳо, ки аз дарёи Ҳарирӯд то Амударёро дар бар гирифтаанд, протоколи хотимавӣ ба имзо расид.

Абдурраҳмонхон истиқлолияти Афғонистонро чун гавҳараки чашм муҳофизат мекард. Барои ҳамин ӯ ҳатто ба англисҳо иҷозат надод, ки аз Ҳиндустон ба Афғонистон роҳи оҳан созанд.

Абдураҳмонхон охири солҳои 80-ум ва солҳои 90-ум дар масъалаи сиёсати дохилӣ ҷидду ҷаҳди худро бештар ба муқовимат бар зидди забткориҳои Англия дар шимол ва шарқи Афғонистон ва муқовимати паштуҳои ҷудоиҳо сарф кард. Ба ин нигоҳ накарда, ба ӯ муяссар нашуд, ки истиқлоли пурраи Афғонистонро аз Англия таъмин намояд.

Дигаргуниҳои иқтисодӣ ва ҷамъиятию сиёсии Афғонистон.

Истеҳсолоти ҳамин давраи Афғонистон моҳияти натуралӣ дошт. Асоси ҳаёти иқтисодии мамлакатро мисли пештара кишоварзӣ ташкил мекард. Он ба меҳнати дастӣ асос ёфта буд. Дар оғози асри XX пешрафти пахтакорӣ мушоҳида карда мешавад. Афғонистон пахтаро ба Ҳиндустон ва Русия содирот мекард. Дар ин давра марказҳои

нисбатан калони тичоратию косибии мамлакат – Кобул ва Қандаҳор ба ҳисоб мерафтанд. Кобул маркази маъмурии Афғонистон буд.

Тарзи сармоядории иқтисодиёт ба Афғонистон хеле дарворид шуд. Амир барои ин кор шароит муҳайё кард, мавқеи тоҷиронро мустаҳкам намуд, тичорати хориҷиро васеъ кард, мактабҳои аввалини замонавӣ ва чопхона сохт. Сарфи назар аз ин, Афғонистон мисли пештара ҳамчун давлати ақибмондаи феодалӣ монд.

Баъди вафот кардани Абдурахмонхон соли 1901 ба тахти амирии Афғонистон Ҳабибуллохон менишинад. Ӯ барои пешрафти фарҳангии мамлакат чораҷӯйҳои зиёд кард. Аз ҷумла, литсейии аввалин – Ҳабибияро кушод, ба дарбориён фармуд, ки либоси аврупоӣ ба бар кунанд.

Аз давлатҳои ҳамсоя, алаҳусус аз Ҳиндустон ба Афғонистон ғояҳои маорифпарварии буржуазӣ ворид мешуданд. Дар ин мамлакат ташаккули ғояҳои буржуазӣ нисбат ба худи буржуазияи миллий тезтар ба амал меомад.

Ташаббускор ва роҳбари ҳаракат барои Конститутсия ва ислохот директори литсейии Ҳабибия Абдулғанӣ буд. Дар атрофи ӯ намоёндагони ҷавони зиёӣёни афгон, асосан, омӯзгорон ва тарбиягирандагони литсей муттаҳид шуданд. Ин ҳаракат дар таърих бо номи “Ҷавонафгонҳо” маълум аст. Идеологи ҷавонафгонҳо Маҳмуди Тарзӣ буд. Ӯ муддати зиёде дар Ироқ ва Сурия дар ҳичрат зиндагонӣ карда, дар ин мамлакатҳо маълумоти хуб гирифта, ба адабиёти туркӣ ва аврупоӣ шинос шуда, ғояҳои пешқадами он замонро қабул намуда, ҳаёти ҳудро, баъди ба ватан баргаштан, барои дар Афғонистон татбиқ кардани онҳо сарф намуд. Маҳмуди Тарзӣ бо иҷозати Ҳабибуллохон ба Афғонистон баргашта, ба фаъолияти сиёсӣ машғул шуд.

Тарафи пурқуввати таълимоти Тарзиро тамоюли зиддимустамликавии ӯ ташкил мекард. Ӯ мустамликадориро маҳкум карда, мардумро даъват мекунад, ки барои истиқлоли давлати худ бархезанд. Даъвати зидди сиёсати мустамликадорӣ Тарзӣ дар бедорӣ миллии афгонҳо ба

мақоми баланд соҳиб аст. Маҳмуди Тарзӣ дар зери таъсири ғояҳои Сайид Ҷамолуддини Афғонӣ буд. Ӯ ҳам чун Сайид Ҷамолуддини Афғонӣ мехост, ки дар ислом асоси муборизаи зиддиимпериалистиро ёбад. Шакли дигари идеологии миллии Тарзӣ замина ва асоси таърихӣ дошт. Он афғонҳоро барои муборизаи зиддианглисӣ муттаҳид месохт.

Ҷавонафғонҳо дар татбиқи ғояҳои худ ба ҳокимони Афғонистон умед мебастанд. Онҳо ғайр аз амир неруи дигареро намедиданд, ки дар мамлакат дигаргуниҳои иқтисодию сиёсӣ ва иҷтимоӣ ба амал бароварда тавонад. Мутлақияти маорифпарвар – чунин буд идеали иҷтимоии ҷавонафғонҳо. Вақте ҷавонафғонҳо دیدанд, ки Ҳабибуллоҳон ба татбиқи ислоҳоти конституцсионӣ қодир нест, ба бародари хурдии амир, шогирди Маҳмуди Тарзӣ – Амонуллоҳон умед бастанд.

Дар баробари ҷавонафғонҳо “пирэфғонҳо” ҳам буданд. Ин ҷараёноро хонҳо, ашрофони калони афғон ва мухофизони тартиботи куҳна ҷонибдорӣ мекарданд. Онҳо ба муқобили ҳама гуна навгониҳое мебаромаданд, ки ҳуқуқ ва имтиёзҳои онҳоро ҳалалдор мекарданд. “Пирэфғонҳо” дар шахси Англия таҳдид ба тартиботи феодалии мамлакатро дида, мехостанд, ки дарҳои Афғонистон барои хориҷиён “пӯшида” бошанд. Маданияти аврупоиро дар Афғонистон суиқасд ба ислом ҳисоб мекарданд. Аз ҳамин сабаб, мухолифи ҳама гуна ислоҳоти буржуазӣ буданд. Ин неруҳои куҳнагаро (консервативӣ) дар атрофи Насруллоҳон муттаҳид шуда буданд.

Маҳмуди Тарзӣ

Дар давраи Ҷанги Якуми Ҷаҳонӣ “пирэфғонҳо” ба доираҳои ҳукмрони Олмон ва Туркия наздик шуданд. Бо феодалҳои Туркия онҳоро мавқеи ғоявӣ наздик мекард. Агар ғояҳои Маҳмуди Тарзӣ ба муборизаи зидди империализм равона шуда бошад, пас “Пирэфғонҳо” мисли султони Туркия дар ҷойи аввал ғояи дар атрофи Туркия муттаҳид кардани мусулмонҳоро гузошта буданд. Ба Олмон бошад,

“пирафгонҳо”-ро тичорат наздик мекард. Аз тичорат бо ин давлат хонҳои қабилаҳои афгон – паштуҳо даромади калон ба даст медароварданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шералихон дар Афғонистон кай ба сари қудрат омад? 2. Моҳияти ислоҳоти Шералихонро шарҳ диҳед. Чанги дуҷуми Англияю Афғонистон кай ва чӣ тавр оғоз ёфт? 3. Соли 1878 ва аввали соли 1879 амалиёти чангӣ чӣ тавр сурат гирифтанд? 4. Яъ-қубхон ба ҷойи падари худ ба тахти амирӣ нишаста, кадом сиёсатро пеш мебурд? 5. Аюбхон чӣ тавр ва барои чӣ бар зидди англисҳо мубориза мебурд? 6. Муносибатҳои Англия ва Афғонистон дар давраи ҳукмронии Абдураҳмонхон чӣ тавр сурат гирифтанд? 7. Чанги дуҷуми Англия бар зидди Афғонистон чӣ тавр анҷом ёфт? 8. Вазъи афкори ҷамъиятии Афғонистони ибтидои асри XX-ро маънидод кунед. “Ҷавонафгонҳо” ва “пирафгонҳо” кӣҳо буданд ва мавқеи сиёсии онҳо чӣ тавр буд? 9. Аз мавзӯи хулоса бароред.

§ 24. ЭРОН

Вазъи ниммустамликавии Эрон. Баъди чанги солҳои 1856–1857 Эрон ба ниммустамлика табдил меёбад. То солҳои 70-уми асри XIX Эрон аллакай ба Англияю Русия вобаста буд. Вобастагии Эрон баъди ба ширкатҳои хориҷӣ додани иҷора (консессия) ва қарордодҳо дар бораи вомбарг (заём)-и хориҷӣ боз ҳам зиёдтар мешавад. Солҳои 1862–1874 англисҳо барои ба дар Эрон сохтани хатҳои телеграф таъмини алоқаи Лондон бо Ҳиндустон, бо ин давлат Созишнома ба имзо расониданд. Истифода ва идораи онҳо дар ихтиёри англисҳо буд. Шоҳроҳҳои чанубу ғарбии Эрон низ аз тарафи мустамликадорони англис сохта ва назорат карда мешуданд. Дар шимоли мамлакат бошад, сохтмон ва истифодаи шоҳроҳҳо дар ихтиёри Русия буданд. Англия ва Русия Эронро вазифадор карданд, ки дар қаламрави худ ба сохтмони роҳҳои оҳан роҳ надихад.

Соли 1872 соҳибкори англис Ю. Рейтер аз шоҳи Эрон барои истифодаи ҳамаи захираҳои ашёи саноатии мамлакат ба муҳлати 70 сол иҷораи инҳисорӣ гирифт. Норизоии халқи

Эрон ва дипломатияи Русия аз ин қарордод чунон пурзӯр буд, ки шоҳ маҷбур шуд онро бекор кунад. Ба ҳар ҳол, Рейтер бо розигии Русия барои ташкили Бонки Шоҳаншоҳӣ иҷозатнома гирифт. Ин бонк барои баровардани коғазҳои қиматнок, аз он ҷумла – пул ҳуқуқи инҳисорӣ ба даст даровард. Соли 1890 соҳибкори рус Поляков дар Техрон Бонки қарздиҳии Форсро кушод, ки он иқтисоди Эрони Шимолиро ба зери назорати худ гирифт. Ин шахс соли 1891 барои ташкили кори суғурта ва нақлиёт ҳам соҳиби иҷозатнома шуд. Ба давлатҳои хориҷӣ инчунин як қатор иҷораҳои дигар низ дода шуданд: иҷораи сармоядори англис – Линч барои киштигардӣ дар дарёи ягонаи Эрон–Корун; иҷораи саноатчии рус – Лианозов барои моҳигирӣ дар баҳри Хазар; иҷораи ширкати англисии Талбот барои хариду фурӯш ва коркарди тамоку аз ҷумлаи онҳо мебошанд. Соли 1901 шаҳрванди Англия дар Арси барои истифодаи ҳамаи сарчашмаҳои нафт, ғайр аз шимоли Эрон, иҷораи инҳисорӣ гирифт. Баъдтар он номи ширкати «Иҷораи ШАЭН-АИНК» (ширкати нафти Англия ва Форс)-ро мегирад.

Иқтисоди Эрон бе ёрии молиявии хориҷӣ пеш рафта наметавонист. Аз ҳамин сабаб, Носируддиншоҳ (1848–1896)

соли 1892 аз бонки англисӣ ба маблағи 500 ҳазор ф.-ст вомбарги аввалини хориҷиро гирифт. Солҳои 1900–1902 Русия ҳам ба Эрон ба маблағи 32,5 млн.рубл вомбарг дод. Вомбаргҳои хориҷӣ Эронро ба асорати молиявӣ гирифтор карданд.

Ҳамин тариқ, то оғози асри XX рафти ба ниммустамлика табдил ёфтани Эрон ба охир расид. Дар натиҷаи истисмори якҷояи халқи Эрон, иттифоқи табақаи болоии мардумии Эрону империалистони хориҷӣ ба вучуд омад. Шоҳ, вазирони вай ва аъёну ашрофи Эрон ба ҷосусони мамлакатҳои империалистӣ табдил ёфтанд.

Инқилоби Эрон. Ҳаракати демократӣ. Тезутундшавии муҳолифатҳои дохилии иҷтимоӣ, зиддиятҳо дар байни империалистони хориҷӣ ва нерӯҳои миллии Эрон ва инқилоби буржуазияи демократии Русия ба рушди ҳаракати инқилобӣ дар Эрон сабабгор шуданд.

Моҳи декабри соли 1905 дар Техрон бар зидди суистеъ-молкунии ҳукумати шоҳ намоиши оммавӣ рӯй дод ва дар масҷиди Шоҳ Абдулазим баст ба амал омад. Намоишчиён истеъфои нахуствазирӣ иртиҷоӣ Айнуддавла, Науси белгиягӣ ва ташкили “адолатхона”-ро талаб мекарданд. Шоҳ ваъда дод, ки ин талабҳоро қонеъ хоҳад кард. Дар баробари ваъда, ӯ ба таъқиби намоишчиён роҳ дод. Мардум ҷавобан ба ин риёкориҳои шоҳ корпартоии умумӣ эълон кард. Бозорҳо ва дуконҳо баста шуданд. Якҷанд ҳазор нафар дар боғи намояндагии англисӣ баст эълон карданд. Гурӯҳи ка-

Музаффариддиншоҳи
Қочор

лони рӯҳониён аз Техрон ба шаҳри Кум рафта, аз шоҳ талаб карданд, ки Айнуддавларо ба истеъфо гусел намояд, Конститутсияро ҷорӣ кунад ва дар Маҷлис (парламенти Эрон) интихобот гузаронад. Ҳаракати инқилобӣ Табрёз, Исфаҳон, Шероз ва шаҳрҳои дигари мамлакатро ҳам фаро гирифт. Дар шароити баамаломата Музаффариддиншоҳ маҷбур шуд, ки гузашт кунад. Дар санаи 29-уми июли соли

1906 Айнуддавла ба истеъфо рафт, ба чойи ӯ шахси нисбатан озодандештар Насруллохон Мушируддавла нахуствазир таъйин гардид. 5-уми август дар бораи чорӣ карда шудани Қонуни асосии Эрон фармони шоҳ эълон гардид. Баъди ин корпартоию намоишҳо қатъ гардиданд, вале бо вучуди ин, неруҳои иртиқой ба чорӣ шудани Конститутсияи ваъдакардаи шоҳ ҳалал мерасониданд. Аз ҳамин сабаб, шоҳ низомномаи интиҳоботро тасдиқ накард. Ин рафтори иртиқоъпарастон ва шоҳ мавҷи нави қаҳру ғазаби халқро ба вучуд овард. Дар зери фишори оммаи халқ Музаффариддиншоҳ оқибат маҷбур шуд, ки низомномаи интиҳобот ба Маҷлисро тасдиқ намояд. Он аз рӯйи системаи табақавӣ (6 табақа – шоҳзодагон ва кочорҳо, рӯҳониён, ашрофони феодалӣ, тоҷирон, заминдорон ва кишоварзон, косибон) интиҳоботи дузинагиро дар назар дошт.

Дар санаи 7-уми октябри соли 1906 ҷаласаи нахустини Маҷлиси аввал баргузор гардид. Моҳҳои октябр-декабр Маҷлис қарорҳои қобили таваҷҷуҳи оммаро қабул кард. Аз ҷумла, оид ба муқаррар намудани нархҳои ниҳой ба нон, раддияи қарордод дар бораи вомбарги нави хориҷӣ ва ташкили Бонки миллии Эрон қарорҳо қабул кард. Дар як вақт Маҷлис ба таҳияи қонуни асосӣ машғул шуд. 30-юми декабри соли 1906 Музаффариддиншоҳ қонуни асосиро тасдиқ намуд, ки он қисми аввали Қонуни асосии Эронро ташкил мекард. Дар он ҳуқуқ ва ваколатҳои Маҷлис ифода ёфта буданд. Мувофиқи Қонуни асосӣ ҳокимияти шоҳ тавассути Маҷлис маҳдуд карда мешуд. Дар назар дошта шуда буд, ки дар баробари палатаи поёнӣ – Маҷлис, палатаи болоӣ – Сенат низ ташкил карда шавад, вале ин фикр танҳо дар болои коғаз монд.

7-уми январи соли 1907 Музаффариддиншоҳ вафот мекунад ва ба чойи ӯ ба тахти подшоҳии Эрон писари рӯҳияи ифротидоштааш–Муҳаммадалишоҳ менишинад. Шоҳи нав душмани худро нисбати ҳаракати демократӣ ва Маҷлис ошкоро ифода намуда, неруҳои ҳарбию бар зидди музаффариятҳои инқилоб ҷамъ кард. Ин кори Муҳаммадалишоҳ дар Техрон, Рашт, Исфҳон ва шаҳрҳои дигари

Эрон ҳаракати оммавии эътирозиро ба вучуд овард. Дар ин шароит иртиҷоъпешагон ва шоҳ маҷбур шуданд, ки ақиб-нишӣ кунад, талаботи Маҷлис дар бораи истеъфои Наус ва Примаи белгиягиро қабул кунанд ва тавассути амри махсу-си шоҳ бори дигар ризояти худро дар бобати дар Эрон ҷорӣ карда шудани Конститутсия тасдиқ намоянд.

Бо қабули Қонуни асосӣ ва воқеаҳои январ – феввали соли 1907, давраи аввали инқилоби Эрон ба охир расид. Давраи дуҷуми он ба болоравии эътирози омма бар зидди зулм ва суиистеъмолкунии ҳукуматдорони иртиҷоӣ оғоз меёбад. Дар натиҷаи ин шоҳ маҷбур мешавад, ки генерал-губернатори иртиҷоъпешаи Исфаҳон амаки худ – Зилласултонро аз вазифааш сабукдӯш кунад. Моҳи апрели соли 1907 аз Табрез сарвари рӯҳониёни муҷоҳид Мирзо Ҳасан, ки ба тарафи иртиҷоъпешагон гузашта буд, ронда шуд. Инчунин, бойкоти молҳои хориҷӣ низ оғоз ёфт. Ҳаракати зиддианглисӣ, хусусан, дар ҷануби мамлакат, аз ҷумла, дар Исфаҳон, Шероз, Бушер ва баъзе шаҳрҳои дигар ба амал омада, ба задухӯрд мубаддал гашт.

Дар ҳама ҷо анҷуманҳо созмон меёфтанд. Дар баъзе шаҳрҳо анҷуманҳо ба ҳукуматҳои маҳаллии шоҳӣ назорат ҷорӣ намуда, вазифаҳои додгоҳро низ адо мекарданд, ба нон нарх мегузоштанд ва қироатхонаю мактабҳо мекушоданд. Дар шимол ва минтақаҳои дигари мамлакат созмонҳои пинҳонкорӣ муҷоҳидон ташкил меёфтанд, ки ба онҳо косибон, тоҷирон, заминдорони хурд, коргарон ва кишоварзон дохил мешуданд. Барномаҳои онҳо ҷорӣ шудани ҳуқуқи интиҳоботи умумӣ бевосита, баробар ва махфӣ, озодии суҳан, ҷамъиятҳо, корпартоиҳо, мусодираи заминҳои шоҳ, ҳа-рида гирифтани заминҳои хонҳо ва тақсими онҳо дар байни кишоварзон, рӯзи кории 8-соата ва таълими умумӣ ҳатмӣ бепулро дар назар доштанд.

Соли 1907 дар зерӣ таъсири ҷамоатчигии демократӣ Маҷлис қарор кард, ки нафақаи феодалӣ бекор карда шавад. Маҷлис инчунин, қонуни мубориза бар зидди ришвахӯрию ҳанноӣ, қонун дар бораи анҷуманҳои

музофотҳо ва вилоятҳо ва баъзе қонуни қарорҳои моҳияти демократидаштаи дигарро низ қабул кард.

Шоҳ умед дошт, ки дар ҳаёти ҷонибдорони Конститутсия ҷудой ба амал хоҳад омад. Ҳаминро ба ҳисоб гирифта, соли 1907 нерӯҳои худро ба ҳучуми зидди Маҷлис тайёр кард. Барои ин қор аз хориҷа Аминусултон ном иртиҷоъпешаро даъват карда, ба ҷойи Мушируддавла нахуствазир таъйин намуд. Баҳор ва тобистони соли 1907 дар Арок (Султонобод), Қум, Қарадоғ, Техрон ва Шероз бар зидди ҳаракати демократӣ тазоҳуроти феодалҳои иртиҷоӣ ба амал омаданд. Моҳи майи соли 1907 шоҳ аз имзо гузоштан ба иловаҳо ба Қонуни асосӣ саркашӣ кард. Ин рафтори шоҳ дар Техрон намоиши оммавӣ ва дар Табрез корпартоии умумиро ба вуҷуд овард. Баъди ин дар зери фишори ҳаракати халқӣ 7-уми октябри соли 1907 шоҳ иловаҳоро ба Конститутсия, ки қисми нисбатан муҳимми Конститутсияи Эрон буданд, имзо кард. Иловаҳо ба Конститутсия озодиҳо ва дигаргуниҳои дигари демократиро дар Эрон дар назар доштанд. Баробарии мардум дар назди қонун, дахлнопазирии шахсӣ ба моликият, озодии суҳан, матбуот, ҷамъомадҳо, маҷлисҳо, принсипи тақсимоти ҳокимият дар байни мақомоти иҷроия, қонунгузор ва додгоҳ аз ҷумлаи онҳоанд. Конститутсия ба шоҳ ҳуқуқҳои васеъ дод: озодӣ ва ҷавобгарӣ, сарфармондеҳи қувваҳои мусаллаҳ, эълони ҷанг ва бастанӣ сулҳ, таъйин ва ба истеъфо гуселонидаи вазирон ва ғайра. Конститутсия исломоро ҳамчун дини давлатӣ муқаррар намуд. Аз ҳисоби рӯҳониёни олимартабаи исломӣ иборат аз 5 нафар ҳаёти махсус ташкил карда шуд. Он ҳуқуқ дошт, ки ба ислом мувофиқ будан ва ё набудани қонуни қарорҳоеро, ки ба Маҷлис пешниҳод мешавад, муайян кунад.

Баъди қабули иловаҳо ба Конститутсия аз инқилоб дуршавии як қисми озодандешон ва бо иртиҷоъпешагон наздикшавии онҳо сар шуд. Мувофиқи фаҳмиши ин ашхос акнун мақсадҳои инқилоб иҷро шуданд. Барои ҳамин, аз идомаи он даст кашидан лозим аст.

Шӯриши солҳои 1908–1909 дар Табрез. Баъди дар Техрон ба амал омадани табаддулот, маркази муборизаи инқилобии Эрон ба Табрез кӯчид. Неруҳои шоҳ хостанд, ки ин шаҳрро ишғол кунанд, вале аҳолии он бо шӯриш ҷавоб гардонд. Ба шӯриши Табрез иштирокчии ҳаракати партизани Сатторхон ва бинокор Боғир роҳбарӣ менамуданд. Шӯришчиёни Табрез талаб карданд, ки Конститутсия аз нав барқарор ва маҷлиси нав даъват карда шавад. Баъди ҷангҳои шадиди чормоҳа ба табрезиҳо муяссар шуд, ки сарбозони шоҳ ва иттифокчиёни ӯро аз шаҳр ронанд.

Шӯриши табрезиҳо ҳамаи неруҳои аксулинқилобро ба худ ҷалб кард. Он воситаи муҳими дар мамлакат вусъат ёфтани ҳаракати инқилобӣ гардид. Моҳи январи соли 1909 дар Исфahон ҳокимиятро ҷонибдорони Конститутсия гирифтанд. Ба онҳо дастаҳои мусаллаҳи хонҳои Бахтиёрӣ низ ҳамроҳ шуданд. Дар ҷануби мамлакат шӯриш бо роҳбарии Абдулҳусайн ном ҷонибдори Конститутсия оғоз ёфт. 26-уми январи ҳамон сол дар Рашт шӯриш ба амал омад ва ҳокимият ба дасти ҷонибдорони Конститутсия гузашт. Моҳи март ҷонибдорони Конститутсия дар Бушер ва Бандараббос ҳам ҳокимиятро ба даст медароранд. Муборизаи қаҳрамононаи табрезиён ва тазоҳуроти ҷонибдорони Конститутсия дар шаҳрҳои дигари Эрон ҳокимият ва қувваҳои шоҳро суст карданд. Ин буд, ки сарбозони ӯ муқобилати Табрези муҳосирашударо шикаста наметавонистанд.

Аз вазъияти муносиб истифода бурда, империалистони англис ва рус ба таҷовузи Эрон даст заданд. Англисҳо дар ҷануби Эрон, дар Бушир, Бандари Аббос ва Линг десант фароварда, анҷуманхоро пароканда ва ҳаракати инқилобиро пахш карданд. Ҳукумати подшоҳии Русия бошад, дар пахш кардани шӯриш дар Табрез ба шоҳи Эрон дасти ёрӣ дароз кард.

Сарнагун шудани Муҳаммадалишоҳ. Шӯриши Табрез ва ҳаракати зидди шоҳ

Муҳаммадалишоҳи Кочор

дар қаламрави дигари мамлакат ба Муҳаммадалишоҳи иртиҷоъпеша зарбаи қатъӣ зад. Моҳи июли соли 1909 дар натиҷаи лашкаркашии фидоӣни Гелон – аз Шимол, дастаҳои Бахтиёрия – аз Ҷануб ва гирифта шудани Техрон, Муҳаммадалишоҳ сарнагун шуд. Писари хурдсоли Муҳаммадалишоҳ – Аҳмадшоҳ подшоҳ эълон гардида, аз ҳайати феодалҳои озодандеш ва хонҳои Бахтиёрия бо роҳбарии Сипаҳдор Ҳукумати муваққатӣ ташкил дода шуд.

Хонҳои Бахтиёрия ба ҷонибдорӣ аз нав барқарор кардани Конститутсия баромад карда, бо ҳамин роҳ меҳостанд, ки ҳокимияти худро дар Бахтиёрия мустаҳкамтар кунанд. Англичҳо бошанд, меҳостанд, ки дар Эрон ба воситаи хонҳои Бахтиёрия мавқеи худро мустаҳкам ва мавқеи Русияро суст кунанд.

Нерӯҳои озодандешӣ буржуазияю феодалӣ ғалабаи халқро ба ғоидаи худ истифода бурда, кӯшиш мекарданд, ки ба болоравии минбаъдаи инқилоб роҳ надиханд. Бо ҳамин сабаб, соҳти подшоҳӣ ва сулолаи Қочория дахлнопазир монданд. Имтиёзҳо ва корхонаҳои хориҷӣ зарар наиданд. Танҳо якҷанд нафар иртиҷоъпешаи дуҷумдараҷа қатл карда шуданду халос. Ба Муҳаммадалишоҳ ба маблағи 100 ҳазор туман нафақаи ҳармоҳаи якумра таъйин гардид.

Моҳи ноябри соли 1909 Маҷлиси дуҷум даъват карда шуд. Интиҳобот ба он дар асоси қонуни нави интиҳоботӣ гузашт. Ин қонун системаи табақавии интиҳоботро бекор карда, интиҳоботи дузинагиро муқаррар намуд. Барои иштирок дар интиҳобот ҳадди ақалли молу мулк муқаррар гардид. Занон аз ҳуқуқи интиҳоботӣ маҳрум буданд.

Ҳукумати Сипаҳдор Эронро аз бӯҳрони шадиди иқтисодӣ ва сиёсӣ бароварда натавонист. Бо ҳамин сабаб, он моҳи июли соли 1910 бо ҳукумати Мустафӣ Алмамолик иваз карда шуд.

Ҳукумати Мустафӣ Алмамолик рӯ ба Олмон ва ИМА ва ҳукумати Сипаҳдор бошад, рӯ ба Англия ва Русия оварда буд. Мустафӣ Алмамолик аз ИМА мушовирони молиявиро бо сардории М.Шустер даъват кард. Ин сарвазир ҳам аз

ухдаи вазифаҳои дар наздаш гузошташуда баромада натавонист. Барои ҳамин дар оғози соли 1911 ба истеъфо рафт. Нахуствазири Эрон аз нав Сипахдор таъйин гардид. Ё боз ҳамон сиёсати пештараи худро давом дод. Баҳори соли 1911 Эрон аз Англия ба маблағи 1 млн.250 ҳазор ф.-ст вомбарги нав гирифт. Моҳи майи соли 1911 ба Эрон бо сардории М. Шустер аз нав мушовирони молиявии ИМА омаданд. Онҳо дар масъалаи молиявии мамлакат аз ҳукумати Эрон ваколатҳои васеъ гирифтанд. М. Шустер барои ба Эрон воридшавии сармояи ИМА замина тайёр намуд.

Моҳи июли соли 1911 шоҳи собиқ Муҳаммадалишоҳ бо ҳамроҳии пешвоёни қабилаҳои туркман ва дастаҳои зарҳариди иборат аз якчанд ҳазор нафар ба тарафи Техрон ҳаракат кард. Тирамоҳи ҳамон сол ӯ аз тарафи қувваҳои муттаҳидаи ҳарбии ҳукумати ва фидоӣён торумор карда шуд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Исбот кунед, ки дар нимаи дуюми асри XIX Эрон ба давлати ниммустамлика табдил ёфтааст. 2. Эрон ба кадом давлатҳои империалистӣ тобед шуд? 3. Давлатҳои империалистӣ, пеш аз ҳама, Англия ва Русия ба Эрон чӣ хел “ёри” мерасониданд? 4. Сабабҳои инқилоби Эронро муайян кунед. 5. Дар бораи Конститутсия ва Маҷлиси аввали Эрон нақл кунед? 6. Инқилоби Эрон чӣ музаффариятҳо овард? 7. Дар байни неруҳои иртиқой ва демократӣ мубориза чӣ тавр сурат гирифта буд? 8. Дар бораи шӯриши солҳои 1908-1909-и Табрз нақл кунед. 9. Қонунҳои интиҳоботии Маҷлисҳои аввал ва дуюмро маънидод кунед? 10. Аз мавзӯи хулоса бароред.

§ 25. ИМПЕРИЯИ ТУРКИЯ

Ба ниммустамлика табдил ёфтани империяи Усмонӣ. Ба давраи империализм сабзида расидани ҷаҳони сармоядорӣ рафти ба ниммустамлика табдил ёфтани империяи Усмонӣ (Туркия)-ро тезонид. Барои тезу тундшавии муборизаи мамлакатҳои абарқудрат барои дар Шарқи Наздик ба таври инҳисорӣ азхуд кардани манбаъҳои зиёдшавии сармоя низ ба ин сабаб шуд.

Баъди Ҷанги Қрим (солҳои 1853–1856) аз аҳволи вазни-ни иқтисодии Туркия истифода бурда, бонкдорони Аврупо тавонистанд, ки ин мамлакатро ба доми тобеияти молия-вии худ дароранд.

Соли 1854 аз 3,3 млн. лираи Туркия, ки бонки Англия ваъ-да карда буд, ҳазинаи Усмониён танҳо 2,5 млн. лира гирифт. То соли 1875 чамъи маблағи вомбарги хориҷии Туркия то ба 242 млн. лира расид, вале Истанбул танҳо 175 миллиони онро истифода бурда тавонисту халос. Маблағи боқимонда дар ҳазинаи қарздиҳандагон монд. Қарзи хориҷии Усмони-ён чунон зиёд буд, ки барои пардохти он қариб нисфи ҳа-маи маблағи ҳарсолаи хароҷоти давлатӣ сарф карда мешуд. Соли 1879 вазъияти молиявии Туркия боз ҳам вазнинтар шуд. Ин дафъа ҳукумат шикасти пурраи молиявии импери-яи Усмониёро эълон кард ва аз давлатҳои хориҷӣ мадад пурсид. Соли 1881 дар байни ҳукумати Туркия ва қарз-диҳандагон аз ҳисоби намояндагони бонкҳои калонтарини Аврупо “Идораи қарзҳои Оттоман” ташкил дода шуд, ки он аз болои манбаъҳои муҳимтарини даромади давлатии Тур-кия назорат ҷорӣ намуд. Барои ба ҳазина интиқол ёфтани маблағ ҳукумати Туркия маҷбур шуд, ки боз ба вомбарг рӯ оварад. Солҳои 1890–1914 маблағи аз ин ҳисоб ҷамъомада

ба 166 млн. лираи туркӣ расид, ки қисми зиёди он барои пардохти қарзи хориҷӣ ва ғоизи он сарф мешуд. Оғишта-оғишта сармояи хориҷӣ ба молияи мамлакат назорати пурра муқаррар кард. Баъди кушода шудани Бонки Оттоман (соли 1856) шубҳаҳои маҳаллии бонки фаронсавии қарздиҳии Лион, бонкҳои олмонӣ ва Вена, бонки Салоникаи Фаронсаю Австрия ва Венгрия кушода шуданд. Дар оғози асри XX дар Туркия 15 шубҳаи бонкҳои аврупоӣ ғаъолият мекарданд. Туркия бошад, танҳо соли 1888 як бонки миллии кишоварзӣ кушоду халос.

Вобастагии молиявии империяи Усмонӣро мамлакатҳои империалистӣ барои гирифтани иҷораҳои ғоиданок истифода мебарданд. Таваҷҷуҳи онҳоро махсусан сохтмони роҳҳои оҳан ба худ ҷалб менамуд. Ҳуқуқи сохтани роҳҳои оҳани Туркияро Англия ҳанӯз дар солҳои 50-ум ба даст дароварда буд, вале муборизаи асосӣ барои иҷораҳои роҳи оҳан дар даҳсолаҳои охири асри XIX шиддат гирифт, ҳамоно вақте маблағгузории ғаъолонии Олмон ба хоҷагии халқи Туркия сурат гирифт. Ширкатҳои Олмон аввал барои сохтмони роҳи оҳани Анатолия – аз бандари Измир то Анқара – иҷора гирифтанд. Сохтмони ин роҳ соли 1892 анҷом ёфт. Соли 1898 ҳукумати султон сохтмони қитъаи аввали роҳи оҳани Бағдодро ба бонки Олмон супурд. Сохтмони роҳҳои Туркия босуръат пеш мерафт. Аз соли 1855 то соли 1908 дарозии онҳо ба 4 ҳазор км расид.

Дар баробари роҳҳои оҳан нақлиёти баҳрӣ ва бандарҳои калонтарин низ ба зери назорати инҳисории давлатҳои Аврупо дохил шуданд. Онҳо барои истеҳсоли ангиштсанг, канданиҳои дигари ғоиданок, истифодаи корхонаҳои коммуналии Истанбул ва Анқара, сохтмони хатти телеграф ва навіҳои дигари алоқаро иҷора гирифтанд. Ҳамин тариқ, империяи Усмонӣ ба ниммустамлика табдил ёфт.

Конститутсияи соли 1876. Дар оғози солҳои 70-уми асри XIX империяи Усмонӣ (Туркия) ба марҳалаи бухрони дарозмуддат дохил шуд. Қарахтӣ дар истеҳсолоти маҳаллӣ афзоиши андозҳо ва зиёдшавии нарху наво нисбат ба сиёсати султон

Абдулазиз (1861-1876) норозигии доираҳои васеи аҳолиро ба вучуд овард. Болоравии ҳаракати миллию озодихоҳии халқҳои Балкан ин буҳронро боз ҳам вазнинтар кард, чунки ислоҳот аҳолии халқҳои ин минтақаи империяро беҳтар накард.

Вазъи сиёсии баамаломата барои фаёлияти “Усмониҳои нав” шароит фароҳам меовард. Аз афв истифода бурда, роҳбарони ин ҳаракат дар аввали солҳои 70-ум ба Истанбул баргаштанд. Соли 1872 яке аз роҳбарони “Усмониҳои нав” Нотик Камол ба чопи рӯзномаи “Ибрат” шуруъ кард. Дар ин нашрия мақолаҳои чоп мешуданд, ки ғояҳои озодӣ ва зарурати конституцияро ташвиқу тарғиб карда, фаёлияти ҳукумати султонро ба зерӣ таъқиби шадид гирифта буданд. Асоси барномаи “Усмониҳои нав” ғояи истиқлоли иқтисодӣ ва сиёсии мамлакат буд. Дар роҳи амалӣ шудани ин ғоя онҳо мутлақияти феодалиро монеаи асосӣ мешумориданд. Аз ин рӯ, талаби асосии сиёсии онҳо ташкил кардани режими шохии конституционӣ буд. Барои рушди саноат, кишоварзӣ ва тиҷорат онҳо талаб мекарданд, ки системаи уҳдадории коркардадихӣ ва зулми маъмурӣ барҳам ва маориф тараққӣ дода шавад. Дар сиёсати хориҷӣ “Усмониҳои нав” талаб мекарданд, ки системаи шартномаҳои таслимкорона ва шартномаҳои нобаробар бекор карда шаванд.

Соли 1873 ҳукумати султон “Усмониҳои нав”-ро таъқиб кард. Рӯзномаҳои онҳоро баста, Нотик Камол ва роҳбарони дигари ҳаракати озодихоҳӣ-конституциониро бадарға кард, лекин ин чораҳои султон пеши роҳи паҳншавии ғояҳои демократиро гирифта натавонистанд.

Дар байни иштирокчиёни ҳаракати “Усмониҳои нав” яке аз арбобони калони давлатӣ Мидхатпошо низ буд. Аз 9-ум то 11-уми майи соли 1876 дар Истанбул намоиши тезу тунди зидди ҳукумат баргузор гардид, ки ба он ҷонибдорони Мидхатпошо ва рӯҳониён роҳбарӣ мекарданд. Ин намоиш ҳукумати Надимпошоро маҷбур кард, ки ба истеъфо равад. Шӯришчиён шаби 30-уми майи соли 1876 султон Абдулазизро аз ҳокимият маҳрум карданд. Мидхатпошо умед дошт, ки ба ҷойи Абдулазиз ба тахти султонӣ Муроди

V, ки эълони Конституция ва ташкили парламенти ваъда карда буд, менишинад. Ҳамин тавр ҳам шуд, лекин Муруди V бо сабаби беморӣ вазифаҳои султонири иҷро карда натавонист ва дере нагузашта, 31-уми августи соли 1876, аз тахт фуруварда шуд. Ба тахти султони Туркия бародари ӯ Абдулҳамиди II (1876–1909) нишаст.

Ин вақт дар Босния ва Ҳерсеговина муборизаи мусаллаҳонаи озодихоҳӣ оғоз ёфт. Сербия ва Черногория шӯришгаронро дастгирӣ намуда, бар зидди Туркия ҷанг сар карданд. Баъди он ки Туркия сербҳоро торумор намуд, Русия ба бухрони Босния ва Ҳерсеговина даҳолат кард. Давлатҳои дигар ҳам барои бо роҳи сиёсӣ ҳал кардани ин бухрон ҷорачӯйҳои карданд. Қарор дода шуд, ки дар Истанбул конференсияи намоёндагони давлатҳои Аврупо ҷамъ ояд. Вақте маълум гардид, ки барои ҳамонш лоиҳаи автономияи Босния, Ҳерсеговина ва Булгария тайёр карда шудааст, Мидхатпашаи навақас вазирӣ бузург таъингардида талаб кард, ки барои пешгирии даҳолати хориҷӣ бетаъхир Конституцияи Туркия, ки онро ӯ бо ҳамроҳии Нотик Камол тайёр карда буд, эълон карда шавад. Абдулҳамиди II аз ноилоҷӣ гузашт кард ва 23-юми декабри соли 1876, дар рӯзи оғози ботантанаи қори конференсия, дар бораи ҷорӣ карда шудани Конституция фармони султон қироат карда шуд.

Конституцияи мазкур ташкил кардани парламенти дупалатагиро дар назар дошт. Он баробарии ҳамаи шахрвандонро дар назди қонун, сарфи назар аз дину мазҳаб, дахлнопазирии шахс ва моликият, манзил ва андозаи боадолат, манъи уҳдадорӣ қоркардадихӣ ва ҷарима, мусодирақунӣ ва озодии шугл ба тичорат, саноат ва кишоварзӣ, озодии матбуот ва муқофиаи ошқорои додқоҳро ботантана эълон кард.

Ба баъзе маҳдудиятҳои худ нигоҳ нақарда, Конституцияи соли 1876-и Туркия дар таърихи ин давлат падидаи пешқадам буд. Эълони озодихоӣ демократӣ ва ташкили парламент ба сохти феодалия муқлакӣ зарбаи ҷиддӣ зад. Моҳи мартӣ соли 1877 конференсияи Истанбул бе ягон натиҷа қори муқро

катъ намуд. Султон Мидхатпошоро бадарга кард. Баъди ин “Усмониҳои нав”-и дигар низ таъкиб карда шуданд.

Абдулҳамид ҷонибдорони Мидхатпошоро торумор карда бошад, ҳам ба бекор кардани Конституция чуръат накард. Моҳи март соли 1877 ҷаласаи аввали парламент кушода шуд. Он аз 119 вакил – 71 мусалмон ва 49 ғайримусалмон иборат буд. Азбаски парламент ғалдаро набуд, Абдулҳамид онро пароканда кард ва тирамоҳи соли 1877 интиҳоботи нави парламентро доир кард. Моҳи феввали соли 1878, баъди дар ҷанги зидди Русия шикаст хӯрдани Туркия, султон ғайрипарламенти навро ба муҳлати номуайян манъ кард. Дар амал ин кирдори Абдулҳамид маънои манъи Конституцияи соли 1876-ро дошт.

Баъди пароканда кардани парламент ва торумори “Усмониҳои нав”, султон Абдулҳамид дар империя режими мувлақияти истибдодро ташикл намуд. Дар давраи ҳукмронии ин султон Туркия аз нав ба ақиб, яъне ба сӯи тартиботи феодали баргашт.

Инқилоби соли 1908-и ҷавонтуркҳо. Иштирокчиёни Конгресси Париж оғози тазохуроти инқилобиро ба 33-солагии ба тахти султони нишастани Абдулҳамид мувофиқ кунонданд, вале рафти воқеаҳо онҳоро водор намуд, ки шӯришро барвақттар оғоз кунанд. Моҳи июни соли 1908 ҳангоми вохӯри дар Таллин шоҳи Англия Эдуарди VII ва императори Русия Николайи II доир ба ҷораҳои зидди Австро-Венгрия ва баъзе масъалаҳои дигар ба тафохум омаданд. Англия ва Русия ба ҷонибдории “аз олмоникунӣ” наҷот додани Македония баромад карда, ба ҳукумати султони Туркия нақшаи ислохотро пешниҳод намуданд. Ин нақша ба Македония даровардани артиши 10-12 ҳазорнафараи мамлакатҳои империалистиро низ дар назар дошт. Мақсади ин нақша аз Туркия ҷудо кардани Македония ва дар он ҷо барҳам додани маркази асосии ҷавонтуркҳо буд. Барои ҳамин, Кумитаи “Иттиҳод ва таракқи”-и ҷавонтуркҳо, ки қароргоҳаш дар Салоника буд, маҷбур шуд, ки дар бораи оғози бетаъхири шӯриш қарор қабул кунад.

Дар санаи 3-юми июли соли 1908 коменданти гарнизони шаҳрчаи Македонии Ресна афсари ҷавон Аҳмад Ниёзбей дастаи инқилобии иборат аз 200 нафараро ташкил намуда, бар зидди режими султон байрақи муборизаро баланд бардошт. Ташаббуси ӯро созмонҳои дигари ҷавонтуркҳо дастгирӣ карданд. Даре нагузашта, гарнизонҳои дар Салоника, Монастир, Скопр ва шаҳрчаҳои дигари калон мустақарбуда ҳам ба тарафи шӯришчиён гузаштанд ва дар як муддати кӯтоҳ қисми зиёди мулкҳои мустамликавии аврупоии Туркияро ҳаракати инқилобӣ фаро гирифт. Аҳмад Ниёзбойро дастаҳои партизанин дар Македония ва Албания амалкунанда ва аҳолии маҳаллӣ дастгирӣ карданд. 23-юми июл Кумитаи “Иттиҳод ва тараққӣ” ба султон талаби қатъи пешниҳод кард, ки ӯ аз нав ҷорӣ шудани Конститутсияро эълон кунад, вагарна тавассути артиши инқилобӣ ба Истанбул лашкар мекашад. Вақте маълум гардид, ки шӯришгаронро ҷузъу томҳои дар наздикии Истанбул, Измир, Афён ва Қараҳисорбуда ва ҳайати шахсии флоти ҳарбӣ дастгирӣ мекунад, Абдулҳамид маҷбур шуд, ки шаби 24-уми июл аз нав барқарор карда шудани Конститутсия ва интиҳобот ба парламентро эълон кунад. Бо шунда-

Намоиш дар Истанбул (моҳи
июли соли 1908)

ни ин хабар дар шаҳрҳои калонтарини империя намоишҳои серодами мухташам баргузор гардиданд. Рӯҳияи инқилобии халқ султонро ба гузашткуниҳои нав маҷбур сохт. Ӯ афви иштирокчиёни ҳаракати инқилобиро эълон кард, ки он 40 ҳазор нафар маҳбусони сиёсӣ ва муҳочирони иҷбориро дарбар гирифт. Сензура бекор карда шуд. Рӯзномаҳои махфӣ ба фаъолияти ошкоро шурӯъ намуданд.

Инқилоби ҷавонтуркҳо бе хун ғалаба кард. Вале онҳо бар хилофи қарорҳои Конгресси Париж Абдулҳамидро аз

тахти султонӣ нафароварданд. Ба ҳайати ҳукумати ӯ дохил ҳам нашуданд.

Лекин аз вазъияти муносиби сиёсӣ истифода бурда, кумитаи “Иттиҳод ва тараққӣ” дар палатаи вакилон барои худ аксариятро таъмин намуд. Раиси палата намояндаи ҷавонтуркҳо Аҳмад Ризобей интиҳоб гардид, вале дере нагузашта, таъсири ҷавонтуркҳо дар артиш суст шуд. Ғайр аз артиши 3-юми дар Македония мустақарбуда, ягон қисми ҳарбӣ онҳоро дастгирӣ намекард. Дар масъалаҳои гуногун дар байни худи ҷавонтуркҳо ҷудой ба амал омад. Бо ҳамин сабаб, то моҳи апрели соли 1909 парламенти Туркия ягон қарор ва ё қонуни ҷашмрасро қабул карда натавонист. Ин бошад, ба пастшавии обрӯй ва эътибори он сабаб шуд. Ин ҳолати парламент базаи иҷтимоии ҷавонтуркҳо хоро заиф гардонид. Дар сиёсати хориҷии Туркия низ ноқомиҳо мушоҳида шуданд. Султон ҳамаи ин камбудихоро ба гардани ҷавонтуркҳо бор карда, ба ҳучум гузашт. 13-уми апрели соли 1909 бо ризояти Абдулҳамиди II ва бо дастгирии рӯҳониёну сарварони Ҳизби Аҳрор бар зидди ҳукумат ва парламент ошӯби қисмҳои гарнизони Истанбул доир гардид. Ҳарбиён талаб карданд, ки палатаи қонунгузорро барҳам дода, шариат ва ҳокимияти султон аз нав барқарор карда шавад. Аз ҳамин лаҳза дар пойтахт таъкиботи ҷавонтуркҳо ва ҷонибдорони онҳо оғоз ёфт.

Дар як муддати кӯтоҳ Абдулҳамиди II сохти мутлақро аз нав барқарор кард, вале ҷавонтуркҳо тавонистанд, ки исёни аксулинқилобиро зуд пахш кунанд. Бо ёрии қисмҳои артиши 3-юм ва дастаҳои мусаллаҳи инқилобӣ, ки дар “артиши амал” муттаҳид шуда буданд, 26-уми апрел назорати худро дар пойтахт аз нав барқарор намуданд. Рӯзи дигар парламент қарор қабул кард, ки султон Абдулҳамиди II аз тахту тоҷ ва мартабаи халифаи Туркия маҳрум карда шавад. Ба тахти султони Туркия Маҳмади V Рашид (1909–1918)-и беирода нишонда шуд. Ба ҳайати ҳукумати нав якҷанд арбоби ҷавонтуркҳо низ дохил шуданд. Ғайр аз ин, ҷавонтуркҳо мансабҳои губернаторҳо, сафирон, вазифаҳои зиёдро дар

артиш ва дарбор ишғол намуданд. Кумитаи “Иттиҳод ва тараққӣ” дар идораи мамлакат мақоми ҳалқунанда дошт.

Ҳамин тарик, дар Туркия ҳокимият ба дасти ҷавонтуркҳо мегузарад. Онҳо дар сиёсати дохилӣ дар мамлакат қорӣ намудани арзишҳои демократӣ ва дар сиёсати хориҷӣ барои аз тобеияти давлатҳои хориҷӣ баромадани Туркияро барномаи амалиёт интиҳоб намуданд. Натиҷаи фаъолияти онҳо буд, ки Туркия ба роҳи аврупоии тараққиёт дохил гардид, ҳарчанд ҷавонтуркҳо дар идораи давлат, яъне демократикунонии ҷомеа бо қатъият амал намекарданд. Аз ин рӯ, дар байни халқ обрӯи онҳо паст мешуд, ки инро рақибони сиёсиашон истифода мебуданд. Ба ҳар ҳол, инқилоби ҷавонтуркҳо пешқадам буд. Он Туркияро ба давраи нави таърихӣ ворид сохт.

Панисломия ва пантуркия. Ҷанги триполитанӣ ва ҷангҳои балканӣ таҳайюлотӣ ҷавонтуркҳоро низ шикаст дод ва онҳо маҷбур шуданд, ки дар масъалаи миллии сиёсати худро аз нав дида бароянд. Барҳамхӯрии ҳукмронии туркҳо дар Балкан ба муборизаи миллию озодихоҳии халқҳое, ки ҳанӯз дар ҳайати ин империя буданд, таъсир расонид ва маҳсусан ба халқҳои араб. Ҷавонтуркҳо дар чунин шароит барои дар ягонагӣ нигоҳ доштани империя ба мақоми дини ислом диққати калон медоданд. Барои ҳамин, онҳо ғояи панисломии Абдулҳамидро фаъолона тарғиб мекарданд.

Асоси дигари идеалогии сиёсати миллии ҷавонтуркҳо пантуркия буд. Ин ғоя дар асоси миллатгароии ҷавони туркӣ тавлид ёфтааст. Яке аз асосгуздорон ва ифодакунандагони асосии ин ғоя файласуф Зиё Гиёкалп (1876–1924) буд. Бархилофи панисломия ӯ зарурати тақсимои ҳокимиятро ба дунявӣ ва рӯҳонӣ ва дар асоси тамаддуни аврупоӣ тараққӣ додани миллати туркро асоснок кард. Ӯ мегуфт, ки яке аз чораҳои асосии дар ин роҳ ба муваффақият ноил шудан, дар як давлат мутаҳҳид кардани туркзабонҳо мебошад. Ин ғояҳо маҳсусан, дар байни ҷавонтуркҳо обрӯи баланд пайдо намуданд. Қисми нисбатан миллатгароёни намоёндагони онҳо ғояҳои Гиёкалпро ривож дода, ба таълимоти пантуркӣ табдил доданд. Ин ҷавонтуркҳо талаб мекарданд, ки ҳамаи

туркзабонҳо тахти ҳокимияти султони Туркия муттаҳид карда шаванд ва бо роҳи зӯрӣ турк кунонидани ақаллиятҳои миллӣ ва бо ҳамин роҳ нест кардани онҳоро даъват менамуданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Кадом ҷанг аҳволи иқтисодии Туркияро вазнин кард? 2. Дар бораи ба иқтисоди Туркия ворид шудани сармояи хориҷӣ далелҳо биёред? 3. Моҳияти Конститутсияи соли 1876-и Туркияро баён кунед. 4. Дар бораи ташкилбӣ ва фаъолияти созмони “Иттиҳод ва тараққӣ” нақл кунед? 5. Ҷавонтуркҳо кӣҳо буданд ва чӣ меҳостанд? 6. Дар бораи инқилоби соли 1908-и ҷавонтуркҳо нақл кунед. 7. Дар бораи аҳаммияти инқилоби ҷавонтуркҳо чӣҳо гуфта метавонед? 8. Парокандашавии империяи Усмонӣ чӣ тавр сурат гирифт? 9. Дар бораи панисломия ва пантуркия маълумот диҳед. 10. Аз мавзӯ ҷулоса бароред.

§ 26-27. МАМЛАКАТҲОИ АРАБ

Дар оғози нимаи асри XIX аксари давлатҳои араб мисли пештара мустамликаи империяи Усмонӣ буданд. Дар баробари ин, як қатор мамлакатҳои Аврупо барои ба даст даровардани мустамликаҳои арабии Туркия мубориза мебарданд. Вазъи асримиёнагӣ ба давлатҳои араб имкон намедод, ки ба муқобили таҷовузи хориҷӣ истодагарӣ карда тавонанд.

Азбаски дар ин давра империяи Усмониён ба бухрони шадиди феодалӣ гирифтोर шуда буд, ба дастдарозкунии мамлакатҳои империалистӣ муқовимат карда наметавонист. Барои ҳамин, баъди муқовимати на чандон зиёде маҷбур мешуд, ки мулкҳои арабии худро паси ҳам ба онҳо вогузор кунад.

Ба мамлакатҳои араб воридшавии сармояи мамлакатҳои абарқудрати Аврупо қайҳо сурат гирифта буд. Дар нимаи дууми асри XIX– аввали асри XX бошад, ба ниммустамлика ва ё мустамликаи давлатҳои империалистӣ табдил ёфтани ин мамлакатҳо анҷом меёбад.

МИСР

Мисрро истило кардани Англия. Дар ҷанги якуми (солҳои 1831–1833) зидди Туркия Ҳарчанд Муҳаммад Алӣ ғалаба карда, истиқлолияти мамлакат ва ҷандин мулки арабии Туркияро ба даст дароварда бошад, ҳам, дар Ҷанги дууми (солҳои 1839–1841) мамлакатҳои Аврупо, бо сардории Англия, аз ҷониби Туркия ба ҷанг даромада, ба он шикаст доданд. Дар натиҷаи ин Муҳаммад Алӣ аз тамоми мулкҳои забткардааш маҳрум шуд. Баъди ин ҷанг, тобеияти Миср ба Туркия бо ном вучуд дошт.

Соли 1849 баъди вафоти Муҳаммад Алӣ набераи ӯ Аббоси I (1849–1854) ба сари қудрат меояд. Ҳокими (хидеви) нав садоқати худро ба империяи Туркия иброз дошта, соли 1851 барои сохтмони роҳи оҳани Қоҳира–Искандария ба англисҳо иҷозатнома дод, ки ин дар Миср иҷораи аввалини хориҷӣ буд.

Баъди шикасти ҳарбии соли 1840, хидеви Миср маҷбур шуд, ки ба мамлакатҳои Аврупо доимо гузашт кунад. Гузаштқуниҳои Мисрро мамлакатҳои Аврупо акнун тавасути дипломатия ба даст медароварданд. Ин кор ба уҳдаи консулҳо вогузор карда шуда буд. Беҳуда нест, ки таърихи давраи солҳои 1841–1876-и Мисрро “давраи консул” меномиданд.

Дар давраи ҳукмронии Саид (солҳои 1854–1863) ва Исмоил (солҳои 1863–1879) вазъи мустамликавии Миср тағйир наёфт. Барои ба асорат гирифтӣ кардани Миср сохтмони Канали Суэтс мақоми муҳим дошт. Соли 1854 соҳибкори фаронсавӣ Фердиданд Лесспес барои сохтмони канал ва истифодаи он аз хидеви Миср барои иҷора иҷозатнома гирифт. Дар санаи 17-уми ноябри соли 1869 Канали Суэтс ба истифода дода шуд. Ҳарчанд вазни асосии молиявӣ қорӣ сохтмони канал ба дӯши Миср афтада буд, лекин аз он бештар аврупоӣҳо фоида диданд. Танҳо 15 дарсади даромади Канали Суэтс ба ҳазинаи Миср мебаромаду ҳалос. Аз сабаби вазнинии аҳволи молиявии мамлакат, Исмоил маҷбур шуд, ки ҳамагон 44 дарсади ҳиссаи Мисро бо нархи ниҳоят арзон ба ширкати Англия фурушад. Баъди ин, Миср аз истифодаи Канали Суэтс ягон тин ҳам даромад намегирифт, яъне он пурра аз ҳориҷӣ шуд.

Канали Суэтс. Иншооти қалони гидротехникии асри XIX.

Солҳои 1859–1869 сохта шудааст. Тамоми қор дастӣ иҷро мешуд. Ҳамагон сохтмон қариб 120 ҳазор қас ҳалок шудааст. Аввал 53 дарсади саҳмияҳои ширкати канал ба Фаронса, 44 дарсади он ба Миср тааллуқ доштанд. Соли 1875 Миср онҳоро ҳам ба Англия фурухт.

Соли 1876 вобастагии Миср ба давлатҳои ҳориҷӣ ба марҳалаи нави худ дохил мешавад. Давлатҳои Аврупо ба қорҳои дохилии Миср рӯйирост даҳлат мекарданд. Миср аз ноилҷӣ аз давлатҳои ҳориҷӣ пули зиёд қарз мегирифт ва онро сари вақт пардохта наметавонист. Барои ҳамагон, бо талаби қарздиҳандагон ҳориҷӣ, 2-юми майи соли 1876 Исмоил маҷбур шуд, ки ба қонун дар бораи ташкили Ҳазинаи ошқорои қарзи Миср имзо гузорад. Баъди ин, фаъолияти молиявии Миср пурра ба ихтиёри мамлакатҳои абарқудрати Аврупо гузашт, чунки ба ҳайати ин комиссия намоёндагон қарздиҳандагон дохил шуданд. Маҳз бо ҳамагон сабаб, моҳи августии соли 1878 кабинетии вазирони Миср ба истеъфо рафта, кабинетии нави вазирон ташкил

гардид, ки ба он Нубарпошо ном армани ба бонкҳои хориҷӣ алоқадор роҳбарӣ кард. Вазири қорҳои дохилӣ шахси иртиҷоъпеша Риёзпошои хизматгори вафодори англисҳо, Риверс Вилсон – (муовини Фердинанд), вазири молия, намоёндаи Фаронса – вазири қорҳои ҷамъиятӣ, намоёндаи Австрия – нозири кул ва намоёндаи Италия – рафиқи вазир таъйин карда шуданд. Худи ҳамин далелҳо шаҳодати онанд, ки Миср тобеи хориҷиён шудааст.

Ҳаракати миллию озодихоии халқи Миср. Ба молияи Миср назорати аврупоиҳоро қорӣ намудан, зада гирифтани мансабҳои муҳимтарини давлатӣ нисбати хориҷиён, аз ҷумла, дар артиши Миср оппозитсияи ҷиддиеро ба вуҷуд овард.

Моҳи майи соли 1880 гурӯҳи афсарон бо роҳбарии Аҳмад Арабӣ (минбаъд ўро Аҳмад Арабпошо ном мебарем) ба номи вазири ҳарбӣ бо эътирозномае муроҷиат карданд. Ҳарчанд вазорати ҳарбӣ шикоятӣ ин гурӯҳро дуруст ҳисобид, лекин бо вуҷуди ин, таъқиботи афсарони шикояткарда оғоз ёфт. Моҳи январӣ соли 1881 Аҳмад Арабпошо ва гурӯҳи ў аз нав, ин дафъа бо талабнома, ба Шўрои вазирон муроҷиат карданд. Дар он истеъфои вазири ҳарбӣ ва тафтиши ҷиддии тартиби ба афсарон додани рутбаи ҳарбӣ талаб карда мешуд. Ҳукумат қарор кард, ки Аҳмад Арабпошо ва ҷонибдорони ўро бо роҳи фиреб ба дом афтонда, ба додгоҳи ҳарбӣ диҳад, вале полкҳои Қоҳира биноеро, ки Арабпошо ва ҳамсафони ў дар он ҷо боздошт шуда буданд, муҳосира намуда, дастгиршудагонро озод карданд. Баъд полкҳои шўришбардошта ба қасри ҳоким рафта, аз нав истеъфои вазири ҳарбиро тақозо карданд. Шўришгарон ба халқ ҳам муроҷиат карданд, ки онҳо ҷӣ меҳоянд.

Вазири ҳарбӣ аз вазифааш сабукдӯш карда шуда, ба ҷойи ў Маҳмуд Самеъ Албарўдӣ таъйин гардид. Дар зери роҳбарии Арабпошо барои тафтиши тартиби дар артиш додани рутбаҳои ҳарбӣ комиссияи махсус ташкил карда шуд. Бо ин роҳ хидеи Тавфиқ хост, ки шўришгаронро фиреб диҳад.

Ин вақт Арабпошо бо роҳбарони зиёди сиёсӣ ва намоёндагони зиёиёни миллии вомехӯрад. Дар ин вохӯриҳо

масъалаи истиқлолияти Миср ҳам баррасӣ шуд. Ҳарчанд ҳукумат барои бо роҳи озоишта барҳам додани муноқиша чораҳо меандешид (масалан, ба афсарон сари вақт моҳона ва рутбаҳоро боадолатона меод), бо вучуди ин, бо маслиҳати мушовирони аврупоӣ қарор карда шуд, ки ба ҳар роҳе бошад, аз Арабпошо ҳалос шавад. Барои ҳамин, фармон дода шуд, ки полкҳои исёнгар аз пойтахт ба ҷойи дуртар – ба Искандария ва Диаметта равон карда шаванд. Вазири ҳарбӣ иҷрои ин қарорро рад намуд. Барои саркашӣ ҳокими Миср ӯро аз вазифа сабукдӯш карда, ба ҷойи ӯ шахси иртиҷоiero вазири ҳарбӣ таъин намуд.

Моҳи сентябри ҳамамон сол аз нав фармон дода шуд, ки полкҳои исёнгар ба ҷойи муайяншуда раванд, вале Арабпошо ба ин фармон итоат накард. Полкҳои гарнизони Қоҳира боз ба сӯи қасри хидев раҳсипор шуданд. Ин дафъа Арабпошо талаб кард, ки ҳукумати иртиҷой ба истеъфо равад ва дар мамлакат Конститутсия ҷорӣ намуда, парламент даъват карда шавад. Зиёд кардани артиш низ ба рӯйхати талабҳои шӯришгарон дохил буд. Хидев ин талабҳоро қабул кард, чунки илоҷи дигар надошт.

Табаддулоти Арабпошо ба аврупоиҳо маъқул нашуд. Барои ҳамин роҳҳои гуногунро ба кор мебарданд, то ки Миср аз тобеияти онҳо ҳалос нашавад, аз он ҷумла, ба роҳи ҳарбӣ низ.

Дар ҷанги зидди Англия ба қувваҳои мусаллаҳи Миср Арабпошо сарварӣ мекард. Соли 1882, баъди муҳорибаҳои шадид, англисҳо аввал Искандарияву Канали Суэс ва баъд шаҳри Қоҳираро ба даст дароварданд. Баъди ин хидеви Миср Тавфиқи ҷонибдори Англия, ки ба Искандария фирор карда буд, аз нав ба Қоҳира баргашта, Арабпошоро аз вазифааш сабукдӯш кард. Арабпошо ба англисҳо таслим шуд. Ҳукуматдорон ва англисҳо таъқиботи иштирокчиёни ҳаракати озодихоҳиро сар карданд. Арабпошо ва ҳамсафони наздики ӯро додгоҳи Англияи Миср ба қатл ҳукм кард. Баъд ҳукми қатли Арабпошо, ӯ ба бадарғаи як-умра ба Сейлон иваз карда шуд. Ватандӯстони зиёде ба хориҷи кишвар фирор карданд. Англисҳо ба Миср ба маблағи

9 млн. ф-ст. товони ҷанг бор карданд. Баъди шикасти Араб-пошо, Миср дар амал ба мустамликаи Англия табдил ёфт, харчанд ҳуқуқи байналмилалӣ он мисли пештара монд, яъне Миср мустамликаи империяи Туркия буд.

ВАЗЪИ СИЁСИЮ ИҚТИСОДИИ СУРИЯ, ЛУБНОН, ФАЛАСТИН ВА ИРОҚ

Дар нимаи дуҷуми асри XIX-то солҳои 90-ум дар иқтисодиёти Сурия, Лубнон ва Фаластин сармояи хориҷӣ, алалхусус сармояи Фаронса, мавқеи ҳукмронро ишғол мекард. Давлатҳои империалистӣ муттасил ин музофотҳои империяи Усмонӣро ба манбаи ашёи хоми кишоварзии саноатӣ, соҳаи маблағгузорӣ ва бозори фуруши молҳои худ табдил медоданд. Сурия ва Лубнон маҳсулоти мевагӣ, қанди найшакар, зағирпоя, тамоку, пахта ва барои саноати бофандагии Англия ва Фаронса калобаи абрешим истеҳсол мекарданд.

Системаи бонкии ин давлатҳо низ аз тарафи сармояи хориҷӣ назорат карда мешуд. Дар Сурия, Лубнон ва Фаластин шӯъбаҳои сершумори бонки Оттоман ва бонкҳои Англия ва Олмон кор карда, даромади калон мегирифтанд, аз ҷумла, бонки Англия – Фаластин, бонки тичоратии Фаластин, бонки Салоника, бонки қарздиҳии Лион, бонки олмонии Шарк, бонки фаластинии Олмон. Корҳои марбут ба суғурта аз тарафи австриягӣҳо назорат карда мешуданд. Ширкатҳои хориҷӣ киштигардии баҳрии ин давлатҳоро низ ба даст дароварда буданд.

Зулми шадиди Туркияи султонӣ ва асорати хориҷӣ ба он оварда расонд, ки Сурия, Лубнон ва Фаластин ягон ҳел саноати пешқадам надоштанд. Устохонаҳои мавҷудаи хурд, асосан, ба коркарди аввалияи ашёи хоми кишоварзӣ машғул буданд.

Дар ноҳияи аз ҷиҳати стратегӣ муҳими Фаластин, ки ба мавзеи Канали Суэс ҳамҷавор буд, манфиатҳои мамлакатҳои пуриқтидори империалистӣ бо ҳам бархӯрда буданд. Ҳар яки онҳо кӯшиш мекарданд, ки вазъи фарқи динии

маҳалро дар ин ноҳия барои мустаҳкам кардани мавқеи худ истифода баранд. Ғайр аз ин, ширкатҳои гуногуни хориҷӣ ва мақомоти молиявии сионистӣ ба харидани заминҳои помешкӣ ва кишоварзони араб шурӯъ карда буданд. Дар охири асри XIX бошишгоҳҳои зиёди муҳоҷирони яҳудии олмонӣ сохта шуданд. Ин кор мустамликагардонии сионистӣ ва олмонии заминҳои Фаластин буд. Марказҳои муҳоҷирони мустамликачиёни олмонӣ дар Фаластин ҳамчун роҳи муҳими дар ин минтақа паҳн кардани таъсири Олмон истифода бурда мешуданд.

Дар чоряки охири асри XIX ва оғози асри XX дар Ироқ воридашавии ширкатҳои инҳисории хориҷӣ сурат мегирад. Нақлиёти баҳру дарёгардӣ, кори бонкӣ, тичорати хориҷӣ ва саноати коркарди аввалияи ашёи хом ба зери назорати сармояи англисӣ медавромаданд. Киштигардии дарё тавассути Дачла ва Фурот ва Шатт-ул Арабро аз соли 1861 ширкати англисии Линч ба даст даровард. Он соли оянда алокаи баҳрии байни Ҳиндустон ва бандарҳои халиҷи Форсро барқарор кард. Дар солҳои 90-ум дар ин мамлакат наздики 10 ширкати нақлиёти хориҷӣ фаъолият дошт. Дар оғози асри XX ширкати англисӣ киштигардиро дар Дачла пурра инҳисори худ кард. Англисҳо дар Ироқ хатти телеграф ҳам сохтанд. Дар асоси сармояи англисӣ дар Бағдод ва Басра шӯъбаҳои бонки Оттоман кушода шуданд.

Англисҳо дар Ироқ ҳуҷаини ягона набуданд. Ба онҳо лозим меомад, ки барои манфиатҳои худ бар зидди сармоядорони Фаронса, Белгия ва Италия мубориза баранд, вале дар ин мубориза рақибҳои асосии англисҳо империализми Олмон буд. Юнкерҳо ва сармоядорони немис нақшаи мустамликагардонии музофотҳои осӣи империяи Усмонӣро мекашиданд ва орзу доштанд, ки Ироқро ба макони ғалла ва киштзорҳои пахтакорӣ худ табдил диҳанд.

Ба доираи тичорати ҷаҳонӣ кашида шудани Ироқ ва афзоиши содироти маҳсулоти кишоварзӣ истехсолоти кишоварзии онро то як дараҷа ба пеш ҳаракат доданд, вале Ироқ мисли пештара мамлакати кишоварзии дорон

техникаи ақибмонда ва усулҳои каммаҳсули хоҷагидорӣ монд. То оғози Ҷанги Якуми Ҷаҳонӣ ин давлат ниммустан-ликаи империализми англис шуд.

МАМЛАКАТҲОИ НИМҶАЗИРАИ АРАБИСТОН

Дар охири асри XIX – аввали асри XX барои дар Арабистон ҳукмрон шудан, Туркия ва Англия дар байни худ мубориза мебуданд. Империяи Усмонӣ бошад, Яманро истило карда, дар Ҳичоз гарнизонҳояшонро мустаҳкам намуд. Солҳои 1900–1908 дар ин ҷо роҳи оҳане сохта шуд, ки Мадинаро бо Димишқ пайваст. Ин роҳ дар шимолу шарқи Арабистон воситаи асосии робитаи гарнизонҳои туркӣ гардид.

Англия соли 1871 ба шайхҳои нимҷазираи Қатар пуштибонӣ (протектор)-и худро эълон кард. Ҷавобан ба ин, Мидхатпошо, ки ин вақт губернатори Ироқ буд, артиши туркияро ба Қатар, Алхоса ва Қувайт равон кард. Ин вилоятҳо, ки қад-қад соҳилҳои халиҷи Форс воқеъ буданд, округи нави империяи Усмонӣ – санчаки Начдро ташкил намуданд. Ба номи давлати Ваҳҳобиён рост омадани номи ин санҷак шаҳодати он аст, ки Туркия меҳост навоҳии дохилии Арабистонро ба мулкҳои худ ҳамроҳ кунад. Соли 1872 туркҳо ба Яман экспедитсияи ҳарбӣ ташкил намуда, онро ба яке аз вилоятҳои империяи Усмонӣ таъдид доданд.

Солҳои 80-ум Англия кӯшиш мекард, ки мавқеи худро дар ҷануби Арабистон ҳам мустаҳкам кунад. Ба вай муяссар гардид, ки султон шайхҳои Хадрамаутро паси ҳам маҷбур созад, ки пуштибонии англисхоро қабул кунанд. Дар миёнаҳои солҳои 90-ум англисҳо ҷазираи Сокотораро забт намуданд, инчунин, дар халиҷи Форс минтақаи зери таъсири худро васеъ карданд. Соли 1873 онҳо ба султонҳо ва шайхҳои Уммон шартномаҳои нави асоратоварро бор карда, соли 1880 бошад, бо шайхи Баҳрайн қарордод ба имзо расониданд. Ин қарордод бар зидди даъвои Туркияи Усмонӣ ва Эрон ба Баҳрайн буд. Созишномаи мазкур Баҳрайнро пурра ба Англия тобеъ кард.

Солҳои 90-уми асри XIX – аввали асри XX барои забти давлатҳои нимҷазираи Арабистон дар байни Туркия, Англия, Фаронса, Олмон ва Русия рақобат аз нав қувват мегирад. Аз ин рақобат бештар Англия ғолиб дид.

СУДОНРО ИСТИЛО КАРДАНИ АНГЛИЯ

Ба Судон сар даровардани тоҷирони аврупоӣ ба солҳои 30-юми асри XIX рост меояд. Онҳо ба ин ҷо молҳои саноатии англисӣ оварда мефурӯхтанд ва аз ин ҷо ғуломонро харида, дар киштиҳо бор карда, барои фурӯхтан тавассути Нил аз Хартум ба Қоҳира мефиристоданд. Соли 1857 ҳукумати Миср ғуломфурӯширо мамнӯъ эълон кард, аммо ғуломфурӯшон роҳи ғайриқонунии ғуломфурӯширо ёфта, ин машғулияти тижоратии худро давом медоданд. Вале аз охири солҳои 60-ум муносибати Англия нисбат ба Судон тағйир ёфт. Он аз тижорат ба забти ин давлат гузашт. Акнун ғуломчаллобони аврупоӣ ба даромад аз ғуломфурӯшӣ қонеъ нашуда, мехостанд, ки Судонро пурра забт кунанд. Захираҳои ашёи хоми ин мамлакат, имконияти ғорат кардани аҳолии он, аз ҳама муҳиммаш аҳаммияти стратегии Судон Англияро ба оғоз намудани ин кор ҳавасманд менамуд. Судон дар ҳавзаи дарёи Нил ва дар сари роҳи Африқои Марказӣ воқеъ буд. Инчунин, болооби дарёи Нилро ишғол карда, Англия ба Миср фишор оварда метавонист.

Соли 1869 Англия дар зери парчами Миср ба Судон экспедитсияи ҳарбӣ ташкил намуд. Роҳбари экспедитсияи англис Бейкер губернатори вилоятҳои забткардашуда таъйин гардид. Ин вилоятҳо яққоя Экватория ном гирифтанд. Соли 1874 полковники англис Гордон Бейкерро дар ин вазифа иваз намуд. Ин шахс иштирокчи паҳш кардани шӯриши Тайпинҳо буд. Ба Гордон муяссар гардид, ки заминҳои зиёдро аз сарчашмаи Нил сар карда, то кӯли Виктория забт намуда, инчунин, пуштибонии Англияро бар шохигарии Уганда муқаррар намояд. Вақте соли 1877 мамлакатҳои Аврупо Мисро ба зери назорати молиявии худ дароварданд, Гордон генерал-губернатори тамоми Судон таъйин

карда мешавад. Афсарҳои ситоди ӯ низ губернатори музофотҳои гуногуни Судон таъйин гардиданд. Баъди истилои Судон ғорати ҳаматарафаи ин давлат оғоз ёфт. Дар натиҷа, аз сиёсати мустамликадорон норозигии аҳолии маҳаллӣ рӯз то рӯз афзуда, ба шӯриш мубаддал гардид. Соли 1879 Гордон шӯришҳои дар вилоятҳои Баҳр, Алғазал ва Дарфур ба амаломадаро паҳш карда, баъд Судонро тарк кард. Ба ҷойи ӯ генерал-губернатори Судон шахси мисриё таъйин гардид, вале дар музофотҳои Судон мисли пештара аврупоӣён губернатор буданд. Соли 1881 тамоми Судонро шӯриш фаро гирифт. Ба ҳаракати озодихоҳии зидди англисӣ ва золимони маҳаллӣ Муҳаммад Аҳмад ном дарвеш, ки тирамоҳи соли 1881 худро Маҳдӣ номида буд, роҳбарӣ мекард. Ӯ мардумро бар зидди хориҷӣён ва кофирон (ҳокимияти хидево кофир меномид) ба ҷиҳод даъват намуд.

Қароргоҳи Маҳдӣ аввал дар яке аз ҷазираҳои Нил – ҷанубтари Хартум воқеъ буд. Аз ин ҷо ӯ ба воситаи воизон таълимоти худро ба тамоми ғӯшаю канори мамлакат паҳн менамуд. Барои дар марҳалаи тавлид паҳш кардани ин ҳаракат, охири соли 1881, ҳокимони Хартум ба он ҷо дастаи ҷазодихандаи худро фиристоданд. Ин даста аз тарафи ҷонибдорони Муҳаммад Аҳмад пурра торумор карда шуд. Баъди ин Муҳаммад Аҳмад қароргоҳи худро ба ҷанубу шарқии мамлакат кӯчонд. Аз ин ҷо ва аз ҷойҳои дигари мамлакат даҳҳо ҳазор кишоварзон ва кӯчманҷӣ омада, ба дастаҳои фидоӣёни Маҳдӣ дохил мешуданд. Онҳо дастаҳои ба муқобилашон равонокдаро торумор мекарданд. То оғози соли 1883 онҳо Кордофанро озод карда, охири соли 1883 артиши хидево, ки ба он генерали англис Хикс роҳбарӣ мекард, торумор ва вилояти Дарфурро пурра ишғол карда, баъд дар соҳилҳои баҳри Сурх ҷанги партизаниро вусъат доданд.

Дар ин шароит Англия дар Судон усули забткунии худро тағйир дод. Оғози соли 1884 Гордон аз нав ба Хартум, ин дафъа ба ҳайси генерал-губернатор ва намояндаи расмӣи ҳукумати Британия омад. Ба вай супориш дода шуда буд, ки

чудошавии Судонро аз Миср эълон карда, артиши хидевро аз Судон барорад ва ҳукумати пурқувватеро ташкил намуда, баъд ба феодалҳои маҳаллӣ таъя карда, шӯриши Махдиرو пахш кунад. Мувофиқи нақша, Гордон мебоист султонҳоро, ки то аз тарафи Муҳаммад Алӣ забт кардани Судон дар ин мамлакат ҳукмронӣ мекарданд, аз нав ба сари қудрат оварда, Судонро тавассути фидоӣҳои онҳо идора мекард, лекин ин нақша пурра шикаст хӯрд.

Барои барҳам додани шӯриши махдичиён, Гордон ҳилаву найранги зиёдро низ ба кор бурд, вале ҳамаи онҳо бенастиҷа баромаданд.

Аввалҳои соли 1885, баъди муҳосираи дуру дароз, шӯришгарон Хартумро ба даст дароварда, Гордонро қатл карданд. Ғайр аз баъзе маҳалҳо, Судон ба дасти махдичиён гузашт. Дар ин ҷо давлати динӣ ташкил ёфт. Дар мамлакат ба сари қудрат омада, муносибатҳои ҷамъиятӣ, муносибат ба моликият, сохти системаи сиёсӣ ва сиёсати хориҷии ҳудуд ба манфиатҳои миллии мамлакат ва ислом тағйир доданд.

Англия ва Миср аз қасди истило кардани Судон даст накашида буданд. Дар охири асри XIX мубориза барои ба даст даровардани Судон ва болооби Нил ба марҳалаи нав дохил гардид. Фаронса забти Судони Шарқиро оғоз кард. Артиши Англия ва Миср тавассути Нил ба боло ҳаракат карда, соли 1898 пойтахти Судон – шаҳри Омдурманро ишғол карда, тавассути пулемётҳои ихтироъ ва истеҳсолкардаи англисӣ даҳҳо ҳазор махдичиёнро қир карданд. Давлати ташкилкардаи Махдӣ маҳв шуд. Англисҳо мақбараи ӯро ба хок яксон карданд. Фаронса бошад, аз забти Судон бенасиб монд. Аз соли 1899 сар карда, Судон ба зери ҳокимияти муштарикӣ Англия ва Миср дароварда шуд, вале иштироки Миср дар идораи Судон ба ном вучуд дошт. Тамоми ҳокимият дар дасти англисҳо буд. Ҳамин тариқ, Судон ба ниммустамликаи Англия табдил ёфт.

ЛИБИЯ, ТУНИС, АЛЧАЗОИР ВА МАРОКАШ

Либия. Дар нимаи дуҷуми асри XIX хавфи ба мустамлика табдил ёфтани Либия меафзояд. Даъвогарони асосии забти Либия Фаронса ва Италия буданд. Ин вилояти биёбони Шимолии Африқо дорои захираҳои табиӣ кам буда, барои идомаи сиёсати истилогаронаи Италия дар Африқо мавқеи стратегӣ дошт. Либия барои ин кор ҳамчун таъҷило муносиби ҷангҳои минбаъдаи истилогаронаи ин давлат хизмат карда метавонист. Италия барои ба даст даровардани Либия ва умуман, сиёсати истилогаронаи худ, дар хавзаи Баҳри Миёназамин фаъолтар шуда, соли 1871 барои ба Тунис ҳуҷум кардан, экспедитсияи ҳарбии баҳрӣ тайёр кард, вале дар лаҳзаи охири пеш аз ҳуҷум, аз ин мақсад даст кашид. Баъди ин Италия дар ҷанги зидди Ҳабашистон жандарми он шуд. Баъди дар ҷанги солҳои 1894–1896 зидди Ҳабашистон шикаст хӯрдан, империалистони Италия аз нав ба нақшаи забти Триполитания баргаштанд. Ин лашкаркаширо ҳукумати Италия аз тайёрии дипломатӣ сар кард. Натиҷаи ҳамин буд, ки соли 1907 Австро-Венгрия уҳдадор шуд, ки дар мубориза барои забти Либия Италияро аз ҷиҳати дипломатӣ дастгирӣ хоҳад кард. Соли 1909 доир ба ин масъала ризоияти Русия ҳам гирифта шуд. Англия ҳам барои забти Либия розигӣ дод. Дар муқобили Италия акнун танҳо Туркия меистод.

Соли 1911 барои Либия дар байни Туркия ва Италия ҷанг сар шуд. Десанти ҳарбии Италия шаҳрҳои Триполи, Дерна, Бенғозӣ ва Хумсро ба даст даровард. То баҳори соли 1912 Италия қисми зиёди Либияро забт кард ва моҳи октябри соли 1912 намояндагони Туркияву Италия дар зери Созишномаи Лозанна имзо гузоштанд. Туркия ҳукмронии Италияро бар Либия эътироф кард. Мувофиқи Созишномаи мазкур, Туркия артишу амалдорони худро аз он ҷо пас хонд. Фаронса, Австро-Венгрия, Англия ва Олмон расман ба тавачҷуҳи ҳукумати Италия расониданд, ки аз тарафи Италия забт карда шудани Либияро эътироф мекунанд, лекин либиягӣҳо шартҳои Созишномаи сулҳи Лозаннаро

рад карда, силоҳи худро ба замин нагузоштанд. Артиши Италия ҷанги худро бар зидди халқи Либия давом дод, то ки ноҳияҳои дохилии ин давлатро забт кунад, вале баъди оғози Ҷанги Якуми Ҷаҳонӣ онҳоро ватандӯстони Либия аз мамлакат пеш мекарданд. Италиявӣҳо танҳо дар баъзе ноҳияҳои наздизоҳилии Либия истода тавонистанду халос.

Тунис. Тунис давлати аввалини араб буд, ки дар давраи империализм ба мустамлика табдил ёфтааст. Барои ишғоли ин давлат Фаронса ва Англия бо ҳамдигар рақобат мекарданд. Дар солҳои 70-уми асри XIX ба ин рақобат Италия низ ҳамроҳ мешавад. Соли 1871 кӯшиши Италия барои бо роҳи осоишта ба даст даровардани иҷозатномаи иҷора бенатича баромад.

Сармоядорони Фаронса, ки кайҳо боз ба иқтисоди Тунис сармояи худро ворид сохта, заминҳои зиёдро кашада гирифта ва иҷораҳои ғоиданок ба даст дароварда буданд, боисрор ҷидду ҷаҳд мекарданд, ки ин мамлакатро ба ним-мустамликаи Фаронса табдил диҳанд. Масъалаи Тунис дар Конгресси байналмилали Берлин гузошта шуд. Дар ин Конгресс дар амал тақсими империяи Усмонӣ сурат гирифт. Ба Фаронса, бо таклифи Олмон, ғайрирасмӣ иҷозат дода шуд, ки Тунисро забт намояд. Бо ин кор Олмон рақиб аврупоии худ – Фаронсаро то дараҷае дар муқобили Италия гузошт. Аз тарафи дигар, гузашткунӣ Тунис ба Фаронса барои Англия ғоиданок буд. Дар арафаи ишғоли Миср Англия наметост, ки Фаронса бо вай рақобат кунад. Рақибони Фаронса дар ишғоли Тунис империяи Усмонӣ ва Италия буданд, лекин Фаронса, ки ба зӯрии худ боварӣ дошт, ба мавқеи ин ду давлат аҳаммияте ҳам наметод.

Ҳамин тариқ, соли 1881 Фаронса Тунисро ишғол мекунад. Моҳи майи соли 1881 ҳокими Тунис аз хавфи маҳрум шудан аз тоҷу тахт маҷбур шуд, ки ба матни шартномаи пешакӣ тайёркадашудаи фаронсавӣ имзо гузорад. Ҳарчанд дар ин шартнома ибораи “пуштибонӣ” истифода шуда бошад, ҳам санади мазкур шартномаи ба мустамликаи Фаронса табдил ёфтани Тунисро ифода мекард. Тунис ҳукуки сиёсати мустақилонаи байналмилалӣ аз даст дод. Ҳокими

Тунис ухдадор шуд, ки бе ризоияти Фаронса ба ягон созишномае, ки моҳияти байналмилалӣ дорад, имзо нагузорад.

Моҳи июни соли 1881 бей дар бораи он, ки Фаронса дар муносибати Тунис бо давлатҳои дигар “миёнарави ягона аст”, амри худро интишор кард.

Таслимшавии ҳокими Тунис дар мамлакат қаҳру ғазаби оммаро ба вучуд овард. Дар натиҷа, шӯриши калоне ба амал омад, ки он тамоми Тунисро фаро гирифт. Аксари аскару афсарҳо бе ҷанг ба тарафи шӯришчиён мегузаштанд. Дар ин шӯриш намояндагони ҷамоаи динии марбутаҳо, ки шиори “ҷанги муқаддас”-и зидди Фаронсаро эълон карда буданд, саҳми калон гирифтанд. Муборизаи артиши Фаронса бар зидди шӯришчиён якҷанд моҳ давом кард. Баъди он ки маркази шӯриш— Қайравон ишғол карда шуд, нуқтаҳои муқовимат дар шимол ва маркази Тунис шикаст хӯрданд. Бо вучуди ин, дар ҷануби Тунис мубориза бар зидди фаронсавиҳо то охири ҳамон сол давом кард.

Баъди паҳши шӯриш, фаронсавиҳо ба ташкил намудани сохтори давлатии мустамликавие шурӯъ карданд, ки дар он Тунис ҳукмронии сармояи Фаронсаро таъмин намояд. Моҳи июни соли 1883 Созишномаи нави Фаронсаю Тунис ба имзо расид, ки дар он бори аввал дар муносибати Фаронса бо ин давлат ҷумлаи «Фаронса ҳокимиятро дар Тунис пурра ба ихтиёри худ мегирад» истифода бурда шуданд. Соли 1884 Комиссияи байналмилали молия барҳам дода шуда, қорҳои марбут ба молияи Тунис ба ихтиёри резиденти кулли Фаронса дода шуд. Бо ҳамин, дар амал дар Тунис тамоми ҳокимият ба ихтиёри намояндаи кулли Фаронса гузашт.

Алҷазоир. Моҳи март соли 1871 эълон карда шудани Коммунаи Париж дар Алҷазоир ҳаракати нави инқилобиро ба вучуд овард. Худи ҳамон моҳ ин мустамликаи Фаронсаро шӯриши калони озодихоҳона фаро гирифт. Дар шарқи Алҷазоир шӯриши қабилаҳои арабҳо ва барбарҳо ба амал омад. Ба он ҳокими яке аз вилоятҳои ин ҷо Муҳаммад Мукронӣ роҳбарӣ мекард. Қариб 30 қабила дар зери иттиҳоди ӯ буд. Бинобар ин, Мукронӣ метавонист бар зидди артиши

Фаронса то 25 ҳазор нафар аскар гун кунад. Моҳи апрел артиши фидоиён аллакай қисми зиёди мамлакатро ба даст дароварда, гарнизонҳои калони фаронсавихоро муҳосира карданд. Истилогарони аврупоӣ ба таври оммавӣ аз шаҳру деҳоти мамлакат фирор мекарданд. Шӯришгаронро ҷамоаи исломии Раҳмония дастгирӣ мекард.

Баъди дар оғози моҳи майи соли 1871 ҳалок гардидани Муҳаммад Мукронӣ, фармондеҳи артиши фидоиён ва роҳбарии шӯриш ба ихтиёри бародари Мукронӣ – Аҳмад Мизраг мегузарад. Пешвоёни Раҳмония ба душман таслим шуданд. Фаронса қувваҳои ҳудро якҷанд маротиба зиёд карда, ба ҳучуми ҷавобӣ гузашта, моҳи июл неруҳои асосии шӯришгаронро торумор кард. Соли 1872 Аҳмад Мизраг силоҳи муборизаро ба замин гузошт.

Дар оғози асри XX режими мустамликавии Фаронса дар Алҷазоир боз ҳам мустаҳкамтар карда шуд.

Марокаш. Ханӯз дар асри XVIII Фаронса ва Испания бо султони Марокаш созишнома баста, ҳуқуқҳои тоҷирон ва намояндагони ин давлатҳоро васеъ карданд. Дар қаламрави Марокаш Австро-Венгрия, Англия, ИМА, Нидерландия, Белгия ва баъзе давлатҳои дигар низ ҳуқуқҳои таслимкорӣ гирифтанд, лекин дар ишғол кардани Марокаш Фаронса ғаълтар буд. Вай аз соли 1870 сар карда, минтақаҳои ба Алҷазоир ҳамсарҳади Марокашро паси ҳам забт мекард. Вале ба амалӣ шудани нақшаи Марокашро забт кардани Фаронса давлатҳои абарқудрати дигари Аврупо муқобилат нишон медоданд. Барои ҳамин, оид ба масъалаи Марокаш соли 1880 дар Мадрид конфронси байналмилалӣ баргузор гардид. Иштирокчиёни он «истиклолият»-и Марокашро кафолат доданд. Дар баробари ин, қарор карда шуд, ки дар идораи ин давлат бе иҷозати тарафҳои манфиатдор ягон тағйироте даровардан мумкин нест. Ин конфронс қарордоди умумиеро қор карда баромад, ки он режими таслимкуниро нисбат ба Марокаш васеъ кард. Бо ин қарордод ҳуқуқи ба даст даровардани замин дар Марокаш ва дар ин мамлакат доштани моликияти ғайриманқулно ҳамаҷо карданд. Ҳамин

қисмати қарордод нисбати ҳамаи иштирокчиёни конфронс паҳн карда шуд, аз ҷумла, нисбати Олмон, Португалия ва Русия ҳам. Конфронси соли 1880-и Мадрид дар амал мақоми ниммустамликавии Марокашро тасдиқ намуд.

Соли 1887 Англия, Италия, Австро-Венгрия, Испания ва Олмон созишномаи дигареро ба имзо расониданд, ки бар зидди даъвоҳои Фаронса нисбати Марокаш равон шуда буд. Дар навбати худ, Фаронса ишғоли Марокашро вазифаи наздиктарини худ ҳисобида, охирҳои асри XIX – оғози асри XX барои амалӣ шудани ин мақсад омодагии ҷаҳлонаи дипломатиро оғоз намуд.

Муборизаи Фаронса барои ба пуштибонии худ даровардани Марокаш то соли 1912 идома ёфт. Ҳамон сол султони Марокаш Мулай Ҳафид маҷбур шуд ба шартномае имзо гузорад, ки он пуштибонии Фаронсаро ба Марокаш муқаррар менамуд.

Муқаррар намудани пуштибонии Фаронса Марокашро на танҳо аз истиқлолият маҳрум кард, балки якпорчагии онро низ аз байн бурд. Мувофиқи созишномаи соли 1912-и Фаронса ва Испания минтақаи шимолии Марокаш таҳти пуштибонии Испания қарор гирифт.

Вале халқи Марокаш ба режими мустамликавии ватани худ тан наодо, муборизаи озодихонаро давом медод. Ба империалистони Фаронса лозим омад, ки бар зидди халқи Марокаш муддати дуру дароз ҷанги хунхорона баранд, то ки ин давлатро ба худ тобеъ намоянд.

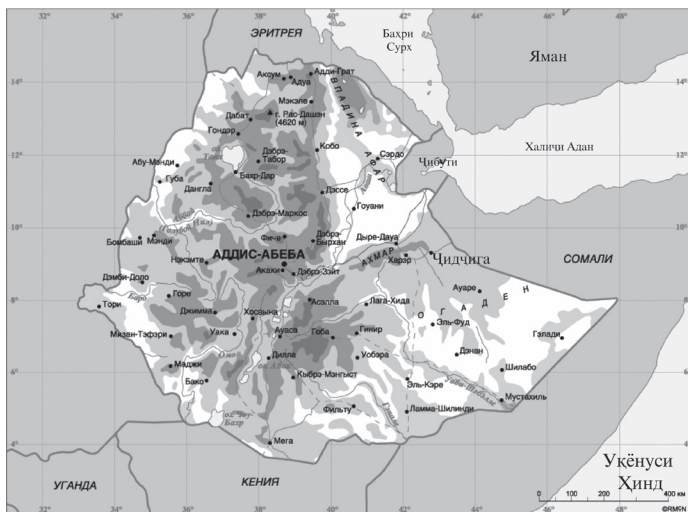
САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Англия Мисрро кай ва чӣ тавр ишғол кард? 2. Дар бораи ҳаракати миллию озодихонии халқи Миср нақл кунед. 3. Нисбати сохтмони Канали Суэс чӣҳо медонед? 4. Дар бораи шӯриши халқи Миср таҳти роҳбарии Аҳмад Арабӣ (Арабпошо) маълумот диҳед. 5. Англия Мисрро кай ба ниммустамликаи худ табдил дод? 6. Сурия, Лубнон, Ҷазаир ва Ироқ кай ва чӣ тавр ба ниммустамликаи давлатҳои империалистии Аврупо табдил ёфтанд? 7. Ба мустамликаҳои давлатҳои империалистӣ табдилёбии давлатҳои нимҷазираи Арабистон кай ва чӣ тавр сурат гирифт? 8. Ба ниммустамликаи Англия табдилёбии Судон чӣ хел оғоз ёфт?

9. Барои ба мустамликаи худ табдил додани Судон Англия кадом хилаю найрангхоро истифода бурд? 10. Дар бораи ҳаракати муқовиматнишондиҳии озодихонаи халқи Судон дар зери роҳбарии Муҳаммад Аҳмад (Махдӣ) чиҳо медонед? 11. Кай Судон ба ниммустамликаи Англия табдил ёфт? 12. Аз мавзӯ ҳулоса бароред.

§ 28. ҲАБАШИСТОН

Рақобат барои ҳукмронӣ дар Ҳабашистон. Муборица барои дар Ҳабашистон ҳукмронӣ кардан дар байни ҳокимони се вилоят сурат гирифт. Яке аз онҳо ҳокими Вага ва Ластва Гобазие буд. Вақте ки артиши англисӣ ба Мағдала ҳучум мекард, ин ҳоким аз вазъияти мусоид истифода бурда, аввал музофоти Бегамдор ва баъд музофоти Дембейро ишғол намуда, мавқеи худро дар Ҳабашистони Марказӣ мустаҳкам карда, барои тоҷу тахти негестӣ довталаби асосӣ мешавад.

Довталаби дигари тоҷу тахти Ҳабашистон Касаи ном дошт. Ӯ барои бар зидди подшоҳ (негус) Фёдор муборица бурдан, ба англисҳо дасти ёрӣ дароз мекунад. Ба ивази ин ёрӣ, экспедитсияи англисӣ ҳангоми Ҳабашистонро тарк намудан, ба Касаи 850 милтиқ, 40 ҳазор тир, 28 бочка борут ва якчанд тўпхона тақдим кард. Ин тухфа бартарии Касаиро бар рақибонаш таъмин намуд.

Ҳокими сеюми довталаби тоҷу тахти мамлакат – Менелик ба шумор мерафт. Ӯ шоҳи Шоа буд. Дар аввал мубориза, асосан, дар байни Касаи ва Гобазе сураи гирифт. Баъди он ки ин ҳокимони аз тарафи негус Фёдор аз мулкҳояшон маҳрум ва ба ҳабс партофташуда озод шуданд, мубориза барои тоҷу тахти мамлакат тезтунд мешавад. Барои ба мақсади худ ноил шудан, ҳокимон ба зерӣ парчами яке аз ҳамин се ҳокими бонуфуз дохил мешуданд. Аксари ҳокимони Ҳабашистони Марказӣ ба тарафи Гобазе гузаштанд. Ӯ 60 ҳазор нафар аскар дошт. Гобазе тавонист, ки тавассути ин лашкар вилоятҳои Амхара, Ласта, Ваг ва музофоти калони Гочамро ба даст дарорад. Моҳи апрели соли 1868 вай худро ба номи Такла Георгия–негуси Ҳабашистон эълон намуд. Соли 1872 бар зидди Касаи ба мубориза шурӯъ карда, ният дошт, ки шаҳри Адуаро аз рақибӣ худ кашада гирад, вале азбаски Касаи дар ихтиёри худ лашкари 12-ҳазорнафараи нисбат ба лашкари Гобазе хуб мусаллаҳшуда дошт, дар ин задухӯрд ғолиб баромад. Гобазе асир афтод. Баъди ин, Касаи ба Аксум меравад ва бо номи Иоҳаннеси IV негуси Ҳабашистон (солҳои 1872–1889) тоҷгузори мешавад. Менелик бошад, то ин вақт аллакай, негуси негестӣ, яъне унвони императори Ҳабашистонро қабул карда буд. Иоҳаннеси IV хост, ки бар зидди ин рақибӣ пурзӯри худ ба ҷанг дарояд, вале ба Ҳабашистон зада даромадани артиши Миср ба амалӣ шудани ин ният халалдор шуд. Баъди торумори таҷовузкорони мисрӣ Иоҳаннеси IV артиши худро ба муқобили Менелик равон кард. Менелик аз ӯ шикаст хӯрда, маҷбур шуд, ки Иоҳаннесро негуси Ҳабашистон эътироф карда, аз унвони негуси негестӣ даст кашад. Ҷавобан ба ин, Иоҳаннеси IV бо нишони ризоят ва аз байн бурдани душманӣ Менеликро ҳамчун шоҳи Шоа шинохт ва бо ӯ дар Ҳабашистони Ҷанубии то ҳол забтнотшуда доираи нуфузро тақсим кард.

Муборизаи давлатҳои империалистии Аврупо барои забти Ҳабашистон. Баҳори соли 1884 ҳукумати Англия бо мақсади нерӯҳои маҳдидиёни Судонро ба Ҳабашистон ҷалб

намудан ва артиши англисии дар муҳосираи шӯришгарон-бударо халос кардан, чораҳои зарурӣ андешид. Англия на-мояндагони худро ба назди Иоханнеси IV равон мекунад. Дар ин ҷо англисҳо созишномаеро ба имзо расониданд, ки мувофиқи он Иоханнеси IV уҳдадор шуд, ки барои дифои истехкомҳои дар қад-қади сарҳадҳои шимолӣ ва шимолу шарқии Ҳабашистонбудаи англисҳо дасти ёрӣ дароз меку-над. Лашкари Ҳабашистон маҳдичиёро аз ин истехкомҳо зада гардонида, гарнизонҳои Англияро озод карданд. Ана ҳамин тавр, Ҳабашистон ба ҷанги нолозими зидди маҳдичи-ёни Судон кашида шуд.

Дар айни замон, англисҳо розӣ шуданд, бандари яғо-наи баҳрии Ҳабашистон – Массауа ба Италия супорида шавад. Баъди ин италиявиҳо ба дарунтари мамлакат да-ромада, аз шимол ба мулкҳои негус Иоханнеси IV таҳдид менамуданд. Италиявиҳо дар мубориза бар зидди Иохан-неси IV пинҳонӣ бо Менелик забон як карданд. Мулкҳои Иоханнес дар муҳосира монданд: аз шимол Италия ҳучум кард, аз ғарб – маҳдичиён, аз тарафи ҷанубу ғарбӣ – қаби-лаҳои данакил, ки онҳоро италиявиҳо ба ин ҳучум рӯҳба-ланд мекарданд. Лашкари Менелик бошад, дар наздикии сарҳадҳои ҷанубии мамлакат мустақар буд. Маҳдичиён ба дарунтари Ҳабашистон даромада, соли 1887 Гондарро ишғол намуда, қисми зиёди музофоти Дамбейяро хароб карданд. Соли оянда онҳо ҳучуми худро аз нав такрор кар-данд, лекин ин дафъа аз тарафи ҳокимони маҳаллӣ – Ми-каэл, Мангаши ва Алула торумор карда шуданд. Дар яке аз муҳорибаҳо Иоханнеси IV захми марговар бардошт. Дар ҷунин шароити мушкӣ дар байни ҳокимони Ҳабашистон ягонагию ваҳдат вучуд надошт.

Аввали соли 1887 италиявиҳо аз нав ба Ҳабашистон ҳучум карданд, вале дар муҳорибаи назди Доғали шикаст хӯрда, маҷбур шуданд, ки ба ҷониби бандари Массауа ақибнишинӣ кунанд. Баъди ин шикаст италиявиҳо артиши худро ба Эритрея равон карданд. Акнун артиши Италия бо ҳамроҳии гарнизони пешакӣ дар сарҳадҳои Ҳабашистон ҷой

дошта, ба 25 ҳазор нафар расид. Дар баробари ин, ҳукумати Италия соли 1888 намояндаи худ Антонеллиро ба назди ҳокими Шоа–Менелек равон карда, иброз дошт, ки ўро ҳамчун негуси Ҳабашистон эътироф мекунад ва тайёр аст, ки ба вай барои мубориза бар зидди Иоханнеси IV ёрии ҳарбию пулӣ фиристонад. Ба ивази ин ёрӣ Менелики II бояд мулкҳои Асмара ва Керенаро воғузор мекард. Менелек таклифи италиявӣҳоро қабул кард, вале ба муқобили Иоханнеси IV барнахост. Аз ҷониби Иоханнеси IV ҳам бар зидди Италия ҷанг накард. Яъне мавқеи бетарафиро ихтиёр кард.

Соли 1889 Менелики II бо Италия дар бораи дӯстӣ ва тижорат шартнома бааст. Мувофиқи ин санад, ӯ аз тарафи англисҳо истило карда шудани Эритреяро эътироф намуд. Барои гузашткунӣ Эритрея Ҳабашистон аз Англия 38 ҳазор милтиқ ва 20 тўпхона тухфа гирифт ва мувофиқи қарордоди иловагӣ Англия ба Менелики II ба маблағи 4 млн. Ҷ-ст вомбарг дод.

Баъди дар ҷанги зидди маҳдичиён ҳалок гардидани Иоханнеси IV, ба тахту тоҷи негуси негестии Ҳабашистон Менелики II соҳиб шуд. Ба ӯ муяссар гардид, ки муттаҳидкунии Ҳабашистонро, ки Фёдор II оғоз карда буд, давом дода, қаламрави зери итлоати худро боз ҳам васеътар кунад. Оҳиста-оҳиста аксария вилоятҳо ва қabilaҳои Ҳабашистон ҳокимияти Менелики II-ро эътироф карданд, вале солҳои 90-ум Италия ба муқобили Ҳабашистон аз нав ҳучуми густурдаи худро оғоз намуда, ба ин раванд ҳалал расонид. Дар муҳорибаҳои сершумори ин ҷанг, гоҳ як тараф ва гоҳ тарафи дигар, дастболо мешуд ва ниҳоят соли 1896 дар Адуа артиши Ҳабашистон сипоҳи Италияро торумор кард. Худи ҳамон сол ҳайати вакилони Италия ба пойтахти нави Ҳабашистон – шаҳри Аддис-Абеба (он соли 1887 асос ёфтааст) омада, ба Созишномаи сулҳ имзо гузошт. Аз рӯйи ин созишнома Ҳабашистон ҳамчун давлати соҳибистиклол эътироф карда шуд. Сарҳади Ҳабашистон муваққатан (то муайянкунии ниҳоии он) аз тариқи ҳатти демократионӣ қад-қадӣ дарёи Миреб муқаррар карда шуд. Аз Ҳабашистон

шикаст хӯрдан, барои Италия вазнин афтод. Он маҷбур шуд, ки ба ин давлат 10 млн. лир товони ҷанг ҳам бидиҳад.

Дар мубориза бар зидди Италия Ҳабашистон пинҳонӣ аз Фаронса ёрӣ мегирифт. Ба ивази ин неқӣ, Фаронса аз Манелики II барои сохтмони роҳи оҳан иҷозатнома гирифт. Додани ин иҷозатнома маънои онро дошт, ки дар сиёсати хориҷии худ Ҳабашистон бештар ба сӯйи Фаронса майл мекунад. Баъди шикаст хӯрдани Италия, муттаҳидкунии Ҳабашистон ба охир расид.

Дар баробари ба Ҳабашистон сар даровардани сармояи Фаронса, Менелики II барои паस्तтар кардани мавқеи он ба Англия низ гузашт мекард. Барои ҳамин, ӯ аз сохтани иншооти гидротехникии Фаронса дар кӯли Тана даст кашид. Мувофиқи созишномаи байни Ҳабашистон ва Судон аз 15-уми майи соли 1902 чунин иншоотро минбаъд танҳо бо розигии генерал-губернатори Судон сохтан мумкин буд. Ин созишнома сарҳади байни Ҳабашистон ва Судонро низ муайян намуд. Ҳабашистон ба англисҳо иҷозат дод, ки дар мамлакат роҳи оҳани Судонро бо Уганда пайвастанданида созанд. Фишори минбаъдаи англисҳо ба он оварда расонд, ки моҳи апрели соли 1905 Менелики II иҷозатномаи сохтмони роҳи оҳани ширкати фаронсавиро бекор кард.

То оғози Ҷанги Якуми Ҷаҳонӣ Ҳабашистон объекти талоши Англия, Фаронса, Италия ва Олмон мешавад. Дар ин мамлакат давлатҳои империалистии Аврупо минтақаи муайянеро ба даст медароварданд. Инчунин, барои дар Ҳабашистон мавқеи бештар пайдо намудан дар байни худ рақобат ҳам мекарданд. Аз соли 1908 сар карда, муносибатҳои Ҳабашистон бо Фаронса нисбат ба давлатҳои номбурда беҳтар мешавад. Маҳз барои ҳамин Ҳабашистон барои сохтмони роҳи оҳан ба ин давлат иҷозатнома медиҳад.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Рақобат барои ҳукмронӣ дар Ҳабашистон дар байни кихо сурат гирифт? 2. Оё дар оғози ин рақобат Англия иштирок дошт? 3. Дар бораи Такла Георгис ва Иоханнеси IV чихо медонед? 4. Дар бораи муборизаи давлатҳои империалистии Аврупо барои забт

кардани Ҳабашистон нақл кунед. 5. Италия ба муқобили Иоханнеси IV чӣ тавр мубориза мебурд? 6. Дар бораи галабаи Менелики II бар Италия нақл кунед? 7. Дар рафти мубориза бар зидди истилогарони Италия ва баъди шикасти онҳо муносибатҳо дар байни Ҳабашистон чӣ хел сурат гирифтанд? 8. Оё давлатҳои империалистии Аврупо ба Ҳабашистон сар дароварда тавонишанд? 9. Аз мавзӯи хулоса бароред.

§ 29. МАМЛАКАТҲОИ ЧАНУБТАРИ САҲРОИ КАБИР ВА АФРИҚОИ ЧАНУБӢ

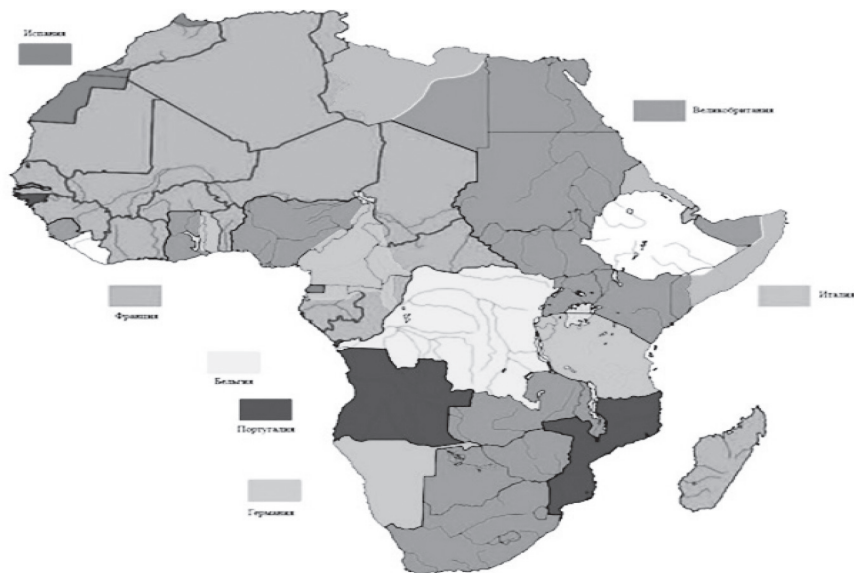
Забткориҳои мамлакатҳои империалистӣ. Африқои ҷанубтари Саҳрои Кабирро, одатан, ба се хатти аз уқёуси Атлантик ва уқёуси Ҳинд тўлкашида тақсим мекунанд: Судон (Ғарбӣ ва Шарқӣ), Африқои Тропикӣ (Ғарбӣ ва Шарқӣ), Африқои Ҷанубӣ ва ҷазираи Мадагаскар.

Дар нимаи дуюми асри XIX ва махсусан, дар чоряки охири ин аср, дар байни мамлакатҳои абарқудрати аврупоӣ тақсимои мустамликавии ин минтақаҳо хеле муташанниҷ сурат мегирад. Дар зери замини ҷанубтари Саҳрои Кабир ва Ҷануби Африқо захираҳои бешумори ашёи хоми қиматбаҳо, аз ҷумла, алмос ва тилло ҳобида буданд. Ғайр аз ин саноати сармоядорони Аврупо ба бозорҳои нав эҳтиёҷ дошт. Барои дар муддати кӯтоҳ ва харчи ками маблағ ворид намудани ашёи хоми африқоӣ ва молҳои аврупоиро ба ҷойҳои дурдасттарин бурда расонидан зарур буд, ки дар ин ҷо роҳҳои оҳану шоҳроҳҳо ва бандарҳою анборҳо сохта шаванд. Ҳамаи ин ба соҳибони заводҳои маъдангудозӣ ва мошинсозии давлатҳои абарқудрати Аврупо барои бо тезӣ афзудани даромад дурнамои умедбахш мекушоданд.

Дар мубориза барои тақсимои Африқо, Англия ва Фаронса рақибони ҳамдигар буданд. Баъди чанде ба қатори ин давлатҳо Олмон, Белгия, Италия ва ИМА низ дохил гардиданд.

Дар солҳои 60-уми асри XIX ширкатҳои аврупоӣ дар наздикии ҷойи бо ҳам якшавии дарёҳои Ваал ва Норинҷӣ қонҳои алмос ва тилло ёфтанд. Аз Аврупо одамоне ба ин

чо меомаданд, ки орзу доштанд сангҳои қиматбаҳо ва пораҳои тиллоро ёфта, зуд сарватманд шаванд. Бо ҳамин сабаб, тиллоқобону заршӯйҳои аврупоӣ дар ҷойҳои ноободи Африқои Ҷанубӣ сокин шуда, шаҳру бошишгоҳҳои аз он хурдтари муҳоҷирони аврупоиро бунёд мекарданд. Камберли ва Йоханнесбург аз қабили ҳамин шаҳрҳо буданд.

Империалистони англис барои он ҷидду ҷаҳд мекарданд, ки аз Кейптаун то Қоҳира мустамликаҳои бисёр ишғол кунанд. Дар ин роҳ рақибони асосии Англия Португалия ва ҷумҳуриҳои Бурҳо буданд. Англия мустамликазабткунии худро ҳам дар самти шимолӣ (дар мамлакати зулусҳо) ва ҳам дар шимолу ғарбӣ (дар Бечуаналенд) амалӣ карда, меҳост, ки тавассути мулкҳои худ – Норинҷӣ ва Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ (Трансваал)-ро муҳосира кунад. Охири солҳои 70-ум Англия ба забти Зулуленд шурӯъ кард. Пешвои олии зулусҳо Кетчайво ба дифои мамлакат тайёрии хуб дида, артишро бо сипоҳи оташфишон мусаллаҳ намуд. Соли 1878 англисҳо ба Кетчайво талабнома пешниҳод карданд, ки иҷрои он интиҳои истиклолияти Зулулендро дар назар дошт. Шӯрои пешвоёни зулусҳо қарор кард, ки ин

талабномаи англисҳо рад карда шавад. Баъди ин артиши британи ба мамлакати зулусҳо зада даромад. Зулусҳо ватани худро қаҳрамонона дифоъ мекарданд. Ин ҷанг шаш моҳ давом кард ва дар он Англия ғолиб баромада, даҳҳо ҳазор зулусҳоро қир кард. Соли 1887 Англия Зулулендро расман ба ҳайати мустамликаи Натали худ ҳамроҳ кард. Даре нагузашта, англисҳо тамоми қаламрави соҳилҳои уқёнуси Атлантикро то Мозамбики Португалия ишғол карда, Бурҳоро аз баҳр маҳрум сохтанд.

Империализми Олмон аз рақибони худ ақиб мондани набуд. Ба истилогарони олмонӣ сармоядорон роҳ мекушоданд. Соли 1883 тоҷири тамокуфурӯши Бремен – Людеритс тавассути маблағи ночиз ва 260 милтиқи куҳна аз пешвоёни маҳаллӣ қаламрави наздизоҳилии Африқои Ҷанубу Ғарбиро аз резишгоҳи дарёи Норинҷӣ то бандари Ангре-Пеке-наро харида гирифта, дар он ҷо корхонаю дуконҳои худро бунёд мекунад. Даре нагузашта, ҳамаи ин минтақа маҳалли таҳти пуштибонии Олмон эълон карда шуд. Ашхоси аз тарафи ҳукумати Олмон ваколатдошта бо усули англисӣ амал карда, бо пешвоёни готтентотҳо ва гереро дар бораи пуштибони онҳо эътироф карда шудани Олмон созишномаҳо ба имзо мерасонанд.

Ҷанги туарегҳо бо дастаҳои Фаронса

Олмониҳо Африқои Ҷанубу Ғарбиро ишғол карда, аҳолии маҳаллиро бераҳмона истисмор мекарданд. Ҷавобан ба ин, қабिलाҳои готтентотҳо ва гереро ба муборизаи

озодихоҳӣ даст заданд, ки он аз 20 сол давом кард. Ин шӯриш дар солҳои 1904–1907 ниҳоят шадид буд. Моҳи январӣ соли 1904 готтентотҳо тахти роҳбарии пешвои худ Хендрик Витбой шӯриш бардоштанд. Дар ин шӯриш қабилаҳои гереро низ ғаёлона ширкат варзиданд.

Хендрик Витбой (1824–1905)
ӯ шахси босавод ва сиёсатмадор буд.
Витбой ягонагии хабаширо шартӣ
муваффақиятноки муборизаи зидди
мустанликадорон медонист.

Чанги нобаробари готтентотҳою гереро бар зидди Олмон то соли 1908 давом кард. Дар ин ҷанг артиши Олмон ғалаба кард. Баъди ин ғалаба империализми Олмон дар ҷанубу ғарбии Африқо режими мустанликавии шадиди худро ташкил намуд.

Англия қаламрави бузурги Бучуаналендро саросемавор забт кард, то ки ҷумҳурии Бурҳоро аз мустанликаҳои олмонӣ ҷудо созад. Калаҳарӣ барои мустанликадорони англис он қадар аҳаммияти калон надошта бошад ҳам, пуштибон будани худро эълон намуда, баъд заминҳои нисбатан ҳосилхези дар ҷануби он бударо ба мустанликаи Кап ҳамроҳ кард. Дар ишғоли байни дарёҳои Замбези ва Лимпопо ширкати британиаи Африқои Ҷанубӣ, ки соли 1889 ташкил карда шуда буд, саҳми калон гузоштааст ва маҳсусан, роҳбари вай Сасил Родс. Намояндагони Родс ба гардани пешвои олии қабилаи матабелла Лобенгул шартномаеро бор карданд, ки он ба англисҳо дар тақсими қаламрави мамлакати ин қабила ва истехсоли маъданҳои қиматбаҳои вай ҳуқуқҳои васеъ медиҳад. Англисҳо тавассути ин Созишномаи мушқилфаҳм дидаю дониста Лобенгулро фиреб доданд. Дар ин бора ӯ борҳо ба маликаи Британиаи Кабир Виктория арз намудааст. Соли 1893 англисҳо бар зидди қабилаи

матабелла ба ҷанг даромаданд. Артиши матабелла бар зидди артиши душмани бо силоҳи замонавии оташфишон хуб мусаллаҳбуда истодагарӣ карда натавониста, шикаст хӯрд. Ҳазорон нафар ҷанговарони ин қабила аз тарафи англисҳо кушта шуданд. Англисҳо моҳи январи соли 1894 Лобенгулро ҳам қатл карданд. Онҳо мамлакати ғораткарда ва ғарқихуншудаи халқиятҳои машон ва матабелларо бо номи англисӣ “Родезия” номгузорӣ карданд.

Ташкил намудани иттифоқи Африқои Ҷанубӣ. Кӯшиши аввалини забти ҷумҳуриҳои Бурҳо ва Трансваал дар соли 1877 ба вуқӯъ пайваستاаст. Баъди ҷанги Англия ва Зулусҳо соли 1879 Бурҳо шӯриш бардошта, муқовимати гарнизонҳои на чандон калони англисҳоро зуд шикаста, соли 1880 аз нав барқарор кардани истиқлолияти давлати худро эълон карданд. Мувофиқи созишномаҳои солҳои 1881 ва 1884, Англия истиқлолияти Ҷумҳурии Африқои Ҷанубиро дар амал эътироф кард, лекин баъди ин ҳам мисли пештара фаъолияти хориҷии мамлакатҳои бурҳо зери назорати англисҳо мондан гирифт.

Мағнатҳои молиявии англисҳо дар Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ истехсоли тиллоро инҳисорӣ карданд ва беш аз пеш ба дастгирии сиёсии ҳукумати Британия ноил мешуданд.

Империялиزمи Олмон робитаи худро бо Бурҳо торафт мустаҳкамтар мекард. Ин ҳолат империялистони англисро ба ташвиш овард. Барои ҳамин, охири моҳи декабри соли 1895 иборат аз 800 нафар дастаи мусаллаҳи зархаридони ширкати англисӣ сарҳади Трансваалро гузашта, ба даруни мамлакат даромаданд. Англисҳо умед доштанд, ки шаҳри Иоханнесбург ва шаҳрҳои дигари Ҷумҳурии Африқои Ҷанубиро забт мекунанд. Мебоист ба онҳо дар ин кор муҳоҷирони англис–уитлендерҳо ёрӣ мерасониданд. Вале уитлендерҳо барои ба англисҳо ёрӣ расонидан ҷуръат накарданд. Бурҳо дастаи англисҳои ба ёрӣ омадаро зуд торумор карданд. Императори Олмон Вилгелми 1 аз вазъи созгари ба амаломеда истифода бурда ба Президенти Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ Крюгер барқияи табрикӣ фиристода, ишора

кард, ки Олмон Бурхоро дар муборизаашон бар зидди Англия дастгирӣ хоҳад кард. Вале ин ваъдаи императори Олмон дурӯғ баромад. Империалистони англис, ҳамоно барои барҳам додани истиқлолияти Бурҳо мубориза мебурданд.

Соли 1899 Англия бо Фаронса оид ба доираи нуфуз дар Африқо бо Олмон дар бораи мусолиमतомез тақсим кардани мустамликаҳои Португалия созишнома ба имзо расонд. Англия баъди ин ба наздикии сарҳади Бурҳо нерӯҳои ҳарбии иловагӣ фиристод. Ба ин кирдори Англия Президенти Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ Крюгер эътироз баён кард, вале он ғоида набахшид, чунки ба Англия ҷанги зидди бурҳо лозим буд. Инро бурҳо дарк карда, ҳудашон бар зидди нерӯҳои дар назди сарҳадбудаи англисҳо аввалин шуда ба ҷанг даромаданд. Моҳи октябри соли 1899 бурҳо ба қаламрави мулкҳои Англия ҳуҷум карда, дар Натал, Бечуаналенд ва Кап ғалаба ба даст оварданд. Баъди тайёрии ҷиддӣ, англисҳо ба ҳуҷуми ҷавобӣ гузашта, то тобистони соли 1900 марказҳои асосии мамлакати бурхоро истило карданд. Сарфи назар аз ин, ҷанг боз қариб ду соли дигар давом кард. Бурҳо оқибат шикаст хӯрда, маҷбур шуданд, ки муқобилатро ба зидди Англия бас кунанд.

Солҳои 1906-1907 Англия бо ду мустамликаҳои худ – Норинҷӣ ва Трансваал ҳуқуқи худидоракунии дод. Соли 1910 ҳамаи мустамликаҳои англисии Ҷануби Африқо дар Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ муттаҳид карда шуданд. Британияи Кабир ба ИАҶ ҳуқуқи доминионро дод.

Дар Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ англисҳо ва бурҳо ҳуқуқи шахрвандӣ гирифтанд. Африқоӣҳо, ки аз чор се ҳиссаи аҳолии муқимии онро ташкил мекарданд, аз ҳуқуқҳои шахрвандӣ маҳрум буданд ва аз тарафи англисҳо бурҳо бераҳмона истисмор карда мешуданд.

Давлатҳои дигари Африқои ҷанубтари Саҳрои Кабир ва Африқои Ҷанубӣ. Қаблан дар бораи таърихи давлатҳои сершумори Африқои нимаи дуюми асри XIX – аввали асри XX кам маълумот дода будем. Тақдири ин давлатҳо низ ба тақдири давлатҳои дигари Африқои ҳамин давра хеле монанд

аст. Онҳоро низ давлатҳои империалистӣ ба мустамликаҳои худ табдил медоданд. Инҳо давлатҳои Африқои Ҷанубӣ – Натал, Кап дар Африқои ҷанубтари Саҳрои Кабир – Сенегал, Гвинея, Соҳили Оҷ, Дагомея, давлатҳои Африқои Ғарбӣ – Гамбия, Сьера-Леоне, Соҳили тиллоӣ ва қаламрави Нигери Кунунӣ, давлати Ашанти, дар Африқои Марказӣ – Конго, давлатҳои Африқои Шарқӣ – Сомалӣ, Кения, Уганда, Брунди, Руанда, Занзибар, Танганика, Мадагаскар ва давлатҳои дигари хурду калони ин минтақаҳо мебошанд, ки дар зинаҳои гуногуни тараққиёти ҷамъиятӣ қарор доштанд. Дар давраҳои гуногуни таърихи нав дар тақсимои мустамликавии ин давлатҳо Португалия, Англия, Фаронса, Олмон, Италия, Белгия, ИМА ва Испания иштирок кардаанд, вале дар оғози асри XX дар байни мамлакатҳои империалистӣ таносуби қувваҳо тағйир меёбад. Аз ҳамин сабаб, баъзеи онҳо аз тақсимои норозӣ буданд, аз ҷумла Олмон.

Яке аз сабабҳои асосии сар задани ҷанги дарпешистодаи якуми ҷаҳон аз нав тақсими қардани мустамликаҳо, аз ҷумла мустамликаҳои африқоӣ буд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Кадом минтақахоро Африқои ҷанубтари Саҳрои Кабир ва Ҷануби Африқо меноманд? 2. Барои ишғол қардани Африқои ҷанубтари Саҳрои Кабир кадом давлатҳои империалистӣ дар байни худ рақобат мекарданд? 3. Муборизаи англисҳо бар зидди зулусҳо кай ва чӣ тавр сурат гирифт? 4. Мустамликаҳои англисии Натал кай ва чӣ тавр ташкил ёфтааст? 5. Мустамликазабткунӣ Олмон дар Африқои Ҷанубӣ кай ва чӣ тавр сурат гирифтааст? 6. Дар бораи ҷанги озодихонаи қабилаҳои готтентотҳо ва гереро бар зидди истилогарони англисӣ нақл кунед. 7. Кай ва чӣ тавр Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ ташкил ёфтааст? 8. Дар бораи ташкил ёфтани Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ маълумот диҳед. 9. Дар бораи Родезия чӣҳо медонед? 10. Боз кадом давлатҳои ҷанубтари Саҳрои Кабир ва Ҷануби Африқо аз тарафи давлатҳои империалистӣ забт карда шуданд? 11. Дониши худро оид ба харитаи Африқои нимаи дууми асри XIX–аввали асри XX санҷед. 12. Аз мавзӯи хулоса бароред.

БОБИ IV

ЧАНГИ ЯКУМИ ЧАҲОНӢ

§ 30. ОҒОЗИ ЧАНГ.

АМАЛИЁТИ ҲАРБӢ ДАР СОЛҲОИ 1914–1916

Оғози чанг. Ҳамаи давлатҳои империалистӣ ба чанг тайёр буданд, лекин барои сар кардани он баҳонае лозим буд. Даре нагузашта, он ҳам муҳайё гардид. Дар санаи 28-уми июли соли 1914 узви созмони миллии славянҳои чанубӣ “Млада Босна” Г. Принцип вориси тахту тоҷи Австро-Венгрия Франс Фердинандро дар суиқасд мекушад.

Австро-Венгрия ҳудаш яккаю танҳо бар зидди Сербия чанг карда наметавонист, зеро дар ин сурат ба мудофияи Сербия Русия бармехест. Бинобар ин, ҳукумати Австро-Венгрия ба иттифоқии худ Олмон муроҷиат кард. Олмон ба чанги Австро-Венгрия бар зидди Сербия розигӣ дод. Мувофиқи нақшаи Вилгелми II, вақте ки Австро-Венгрия ба Сербия ҳуҷум мекунад, Русия бар зидди вай бармехезад. Баъди ин Олмон ба чанг дохил мешавад.

Дар санаи 23-уми июл ҳукумати Австро-Венгрия бо шартҳои таҳқиромез ба ҳукумати Сербия ултиматум пешниҳод кард. 25-уми июл сарвазири Сербия Панич ба ултиматуми Австро-Венгрия ҷавоби мусбат дод. Ғайр аз дар Сербия гузаронидани тафтиши ҳодисаи кушта шудани Франс Фердинанд, чунки он соҳибхитиёрии Сербияро вайрон мекард, 28-уми июл Австро-Венгрия бо Сербия чанг эълон кард. Баъди ин ҳукумати Русия таъҷилан ба лашкар сафарбаркунии умумӣ эълон намуд, вале рӯзи дигар ҳукумати Олмон ҳукумати Русияро огоҳ кард, ки агар вай ин корашро қатъ накунад, Олмон ҳам ба лашкараш сафарбарии умумӣ эълон хоҳад намуд. Ба Русия баъд дар ин бора ултиматум ҳам пешниҳод кард, лекин ҷавоби рад гирифт.

Фикри ҳукумати Олмон дар бобати бетараф мондани Англия ҳам хом баромад. Фаронса низ изҳор кард,

ки Русияро дастгирӣ мекунад. Дар ҳамин вазъият 1-уми августи соли 1914 Олмон аввал бо Русия ва 3-юми август бо иттифоқии вай Фаронса ҷанг эълон намуд.

**Харитаи давлатҳои узви
“Иттифоқи Сегона” ва “Антанта”**

Лашкари Олмон аввалин шуда, ба Белгия зада даромад. Бо баҳонаи муҳофизати давлати бетараф, Англия 4-уми август бо Олмон ҷанг эълон кард. Олмону Австро-Венгрия, аз як тараф ва Англия, Фаронса ва Русия, аз тарафи дигар, ба ҷанг дохил шуданд. Даре нагузашта, ба он Ҷопон ва Туркия ҳам аз тарафи «Иттифоқи Сегона» ба ҷанг даромаданд. Ҳамин тавр, Ҷанги Якуми Ҷаҳонӣ оғоз ёфт. Ба он 36 давлати ҷаҳонӣ ва лашкари зиёда аз 70 миллионнафараи онҳо кашида шуданд.

Хусусияти империалистии ҷанги ҷаҳонӣ. Ҳар як мамлакати ба ҷанг дохилшуда мақсадҳои истилогаронаи хуро дошт. Империализми Олмон иқтидори бузурги баҳрии Англияро ба нестӣ расонида, бо ҳамин, рақобати вайро дар бозорҳои ҷаҳонӣ суи гардонда, нуқтаҳои асосии таъягохро

дар бахру укёнусхо ба даст дароварда, мустамликаҳои Англия, Фаронса, Белгия ва Португалияро ба ғоидаи худ аз нав тақсим карда, ноҳияҳои сарҳадии фаронсавии Лонгви ва Брис ва минтақаҳои саноатии Белгияро зада гирифта, Наздибалтикаро аз Русия ҷудо карда, губернияи Шоҳии Полша ва Украинаро азхуд кардани буд. Олмон ва Австро-Венгрия бошанд, дар нимҷазираи Балкан мавқеашонро мустаҳкам кардани буданд.

Австро-Венгрия мақсад дошт, ки славянҳои ҷанубиро ба итоати худ дарорад ва дар Балкан ҳукмрон шавад. Вай Сербия ва як қисми Шоҳии Полша, Подолия ва Волингро аз Русия кашида гирифтани буд.

Туркия ният дошт, ки Қафқозро ба даст дарорад. Англия мақсад дошт, ки аз Олмон мустамликаҳояшро кашида гирад ва онро ба давлати дуҷумдараҷа табдил диҳад. Инчунин, Туркия Байнаннаҳрайн ва нимҷазираи Арабистон аз нафт ғаниро ба мустамликаҳои худ табдил диҳад.

Фаронса на танҳо барои баргардонидани Элзас ва Лотарингия, инчунин, барои иқтидори Олмонро ба нестӣ расонидан, соҳилҳои ҷапи дарёи Рейни вилояти бойи Саари олмонӣ ва Сурия, Фаластин ва мамлакатҳои дигари Арабро ба даст даровардан ва мустамликаҳои Олмонро тақсим кардан мубориза мебурд.

Русия дар баробари дар Балкан ҳимоя кардани манфиатҳои худ, мехост, ки гулугоҳҳои Босфору Дарданел ва Галатсияю поёноби дарёи Неманро азхуд кунад.

Ҷопон бошад, мустамликаҳои Олмонро дар укёнуси Ором ба даст даровардани буд. Ғайр аз ин, вай мехост, ки ҳукмронии худро дар Чин мустаҳкам кунад. Дар ин ҷанг танҳо халқи Белгия ва баъзе мамлакатҳои нимҷазираи Балкан барои истиклолияти миллии худ мубориза мебуданд.

Амалиёти ҷангӣ дар соли 1914. Давлатҳои ба ҷанг дохилшуда ҳар яке нақшаи ҷангии худро дошт. Олмон аз рӯи “Нақшаи Шлиффен” амал мекард. Ҷунин номро ин нақша аз рӯи номи сардори Ситоди қувваҳои мусаллаҳи Олмон Шлиффен, ки дар арафаи саршавии ҷанг вафот карда буд,

гирифтааст. Мувофиқи ин нақша Олмон Белгияву Люксембургро, ки сарҳадҳояшон на он қадар мустаҳкам буданд, рахна карда, ба қаламрави Фаронса зада даромада, онро маҷбур кардани буд, ки таслим шавад. Баъди ин навбат ба торумор кардани Русия фаро мерасид.

Дере нагузашта, лашкари Олмон артиши Белгияро торумор карда, ба Фаронса ҳучум меорад. Вай дар шимоли он бо гурӯҳи калони лашкари англисӣ вохӯрд. Олмониҳо лашкари Англияро маҷбур карданд, ки ақиб нишинад. Баъд лашкари Олмон ба Париж ҳучум кард. Мувофиқи “ваъда”-и Олмон Фаронсаро то тирамоҳ ба ҳок яксон кардани буд.

Вақте лашкари Олмон ба забти Фаронса машғул буд, лашкари Русия маҷбур шуд, ки ба иттифокчи худ – Фаронса ёрӣ расонад. Барои ҳамин сарбозонаш ба Пруссияи Шарқӣ зада даромада, Фаронсаро аз торуморшавӣ начот доданд. Сарфармондеҳи қувваҳои мусаллаҳи Олмон маҷбур шуд, ки як қисми лашкарро аз майдони ҷарбу зарби Фаронса бароварда, ба Пруссияи Шарқӣ равон кунад. Лашкари Олмон дар наздикии Мазур ба русҳо шикаст дода, онҳоро аз Пруссияи Шарқӣ пеш карданд. Дар ҷабҳаи ҷанубӣ бошад, қувваҳои ҷарбии Русия хатти мудофияи Австро-Венгрияро убур намуда, қалъаи Перемишлро муҳосира карда, қисми Полша ва Галитсия (Украинаи Ғарбӣ)-ро ишғол намуданд. Лашкари олмони ба ин ҷо омада ба иттифокчи худ ёрӣ расонидани буд, вале онро лашкари русҳо фишор дода, ба ақиб партофт. Баъди ин лашкари русҳо боз ба Пруссияи Шарқӣ зада даромад. Фармондеҳи лашкари Олмон маҷбур шуд, ки боз 6 корпуси дигарро барои ёрӣ ба ҷабҳаи шарқӣ фиристонад. Ин иқдом аҳволи фаронсавиҳоро каме сабуктар кард.

Тирамоҳ маълум гардид, ки нақшаи “Ҷанги Барқосо”-и Олмон барбод рафтааст. Моҳи сентябри соли 1914 дар назди дарёи Марна задухӯрди калони лашкари Олмон бо лашкари Фаронса ва Англия ба амал омад. Аз ҳар ду тараф дар он беш аз 1,5 млн. кас иштирок кард. Лашкари Фаронсаю Англия ба ҳучум гузашта, 9-уми сентябр бар лашкари

Олмон дастболо шуд. Немисҳо маҷбур шуданд, ки ақибнишинӣ кунанд. Онҳо танҳо дар наздикии дарёи Эне ақибнишиниашонро бас карда, ба мудофиа гузаштанд.

Нақшаи немисҳо дар бораи он ки аввал Фаронсаро торумор карда, баъд кори русҳоро тамом мекунанд, барбод рафт. Олмон маҷбур шуд, ки дар ду ҷабҳа ҷанг кунад.

Амалиёти ҷангӣ дар соли 1915. Ситоди қувваҳои мусаллаҳи Олмон нақшаи амалиёти ҳарбиро барои соли 1915 кор карда баромад. Мувофиқи он Олмон қувваҳои асосии худро бар зидди Русия равон кардани буд.

Моҳи феврал лашкари олмониҳо дар Пруссияи Шарқӣ ба ҳучуми ҷавобӣ гузашт. Моҳи март ба лашкари олмониҳо ҳо муяссар шуд, ки дар он ҷо ба лашкари русҳо зарба занад.

Қувваҳои муттаҳидаи олмониҳою австровенгерҳо дар Горлитса хатти мудофиаи фаронсавиҳоро раҳна карданд. Ҷузъу томҳои лашкари олмониҳои дар самти шимолтари Варшава ба ҳучуми зидди русҳо гузаштанд. Моҳи августи соли 1915 онҳо ин шаҳрро ишғол карда, русҳоро маҷбур карданд, ки ақибнишинӣ кунанд.

Лашкари Олмон ва Австро-Венгрия то тирамоҳ тамоми Полшаро аз сарбозони Русия озод ва қисмати Наздибалтикаро ишғол карданд. Иттифоқчиён меҳостанд, ки Русияро ба сулҳи сепаратӣ маҷбур созанд, вале ин кор ба онҳо муяссар нашуд. Дар ҷабҳаи шарқӣ бар зидди русҳо нисфи қувваҳои мусаллаҳи Олмон ва Австро-Венгрия андармон шуд.

**Танкҳои аввалини Англия, ки дар ҳоки
Олмон ба ҷанг даромадаанд**

Дар ҷабҳаи ғарбӣ Олмон бар зидди киштиҳои Англия дар муҳорибаҳои баҳрӣ бори аввал киштиҳои зеробиро истифода бурда, ба онҳо қирон овард. Киштиҳои зеробии Олмон ба киштиҳои боркаш ва мусофиркашонии давлатҳои гуногун ҳам ҳамла карда, онҳоро ғарқ мекарданд. Ин қирдори Олмон эътирози ҳаққонии мамлакатҳои ҷаҳонро ба вучуд овард.

Истифодаи аввалини гази заҳрнок (химиявӣ) дар Белгия

Баҳори соли 1915 дар Ипр олмониҳо аввалин маротиба бар зидди лашкари рақибони худ моддаи заҳрнокӣ қатли оро истифода бурданд. Ба Италия дар «Иттифоқи Сегона» будан ҳеҷ фоидае намеовард. Барои вай ваъдаҳои давлатҳои Антанта бештар писанд буданд. Барои ҳамин, вай аз иттифоқи Олмон ба Австро-Венгрия баромада, моҳи майи соли 1915 алайҳи Олмон ва Австро-Венгрия ҷанг эълон кард. Италия бо ин иттифоқи худ ба Антанта даромаданашро исбот намуд. Олмон ва Австро-Венгрия маҷбур шуданд, ки қисми қувваҳои худро бар зидди Италия равон кунанд.

Тирамоҳи соли 1915 Булғория аз тарафи «Иттифоқи Сегона» ба ҷанг даромад ва ин иттифоқ номи «Иттифоқи Чоргона» (Олмон, Австро-Венгрия, Туркия ва Булғория)-ро гирифт. Лашкари муттаҳидаи Австро-Венгрия, Олмон ва Булғория ба муқобили Сербия ба ҳуҷум гузашт. Англия,

Фаронса ва Русия ба ёрии Сербия лашкар фиристоданд. Бо ҳамроҳии артиши Сербия онҳо ҷабҳаи Балканро ташкил карданд.

Амалиёти ҷангӣ дар соли 1916. Ҳукуматдорони Олмон диданд, ки соли 1915 дар ҷабҳаи шарқӣ бар зидди русҳо ба нокомӣ дучор шуданд, қарор доданд, ки аввал қувваҳои Фаронсаро дар муқориба беҳолу бемадор карда, баъд зада дур партоянд. Барои ҳамин, лашкари олмониҳо 21 феввали соли 1916 аз самти Верден ба ҳучум гузашт. Дар ин ҷо ҳайати фармондеҳии лашкари Олмон ба пирӯзӣ бовар дошт.

Пӣёдааскарони лашкари олмониҳой дар ин ҷо ба муқобилати саҳти ҷавобии сипоҳиёни фаронсавӣ дучор шуданд. Дар зарфи шаш моҳ ба лашкари Олмон муяссар нашуд, ки ба муваффақияти ҷашмрасе ноил шаванд.

Қабристони аскарони Фаронса

Русҳо барои ба фаронсавиҳою англисҳо ёрӣ расонидан боз ба ҳучум гузаштанд. Моҳи июн сарбозони ҷабҳаи ҷанубу ғарбӣ, ки сарфармондеҳи он генерал А. А. Брусиллов буд, ҳатти мудофияи Олмону Австро-Венгрияро раҳна карда, қувваҳои душманро то 80-100 км ба ақиб партофтанд. Фармондеҳии артиши Олмон маҷбур шуд, ки аз майдони ҷарбу зарби ҷабҳаи ғарбӣ як қисми лашкарашро ба ҷабҳаи ҷанубу ғарбӣ бар зидди сарбозони генерал А.А. Брусиллов раво кунанд. Ба ин нигоҳ накарда, лашкари русҳо қисми Галиция ва Буковинаро ба даст даровард. Дар ин самт қисми

лашқари олмониҳо ба муқобили Руминияи аз тарафи Антанта баҷангдаромада ҳучум кард. Русия маҷбур шуд, ки ҷабҳаи худро дар ин минтақаи ҷанг ба масофаи қариб 500 км дарозтар кунад, то ки ҳучуми иттифоқии нави худ Руминияро дастгирӣ намояд.

Мухорибаи Верден дар соли 1916

Англияю Фаронса дар ҷабҳаи ғарбӣ аз сустшавии Олмон истифода бурда, моҳи июл дар самти Сом ба ҳучум гузаштанд. Дар ин ҷо мухорибаҳои шадиди дуру дароз то тирамоҳ давом карданд. Олмониҳо моҳи декабр дар наздикии Верден ба мудофия гузаштанд. Дар ин ҷо яке аз мухорибаҳои калонтарини Ҷанги Якуми Ҷаҳонӣ ба амал омадааст. Мухорибаи дар назди Верден баамаломадаро “Гӯштқимакунии Верден” номидаанд. Он аз ду тараф қариб як миллион нафар одамонро ба коми худ фуру бурдааст.

Акнун ҳукуматдорони Олмон дигар ба ғалаба бовар надоштанд. Минбаъд онҳо дар ғами аз шикаст наҷот додани мамлакати худ буданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Кадом воқеа барои сар шудани Ҷанги якуми ҷаҳонӣ баҳона шуд? 2. Ҷанги якуми ҷаҳонӣ кай ва чӣ тавр оғоз ёфт? 3. Хусусиятҳои империалистии Ҷанги якуми ҷаҳонро бо далелҳо муайян кунед. 4. Лашқари Русия ба артиши Фаронса ва Англия чӣ

тавр ёрӣ мерасонд ва баръакс? 5. Дар наздикии дарёи Марна кай мухориба ба амал омад? 6. Оё нақшаи ҷангии олмониҳо иҷро гардид? 7. Чаро Италия аз «Иттифоқи Сегона» баромада, бар зидди Олмон ва Австро-Венгрия ҷанг эълон кард? 8. Олмониҳо дар Ипр кадом силоҳи навро санҷиданд? 9. Мухорибаи дар Верден баамаломадаро чаро “Гӯшткимакунии Верден” номидаанд? 10. Аз мавзӯ ҳулоса бароред.

§ 31. РАФТИ ҶАНГ ДАР СОЛҲОИ 1917–1918 ВА ХОТИМА ЁФТАНИ ОН

Рафти ҷанг дар соли 1917. Аз сабаби ба итмом расидани захираҳо ва ҳаракати пурзӯри зиддиҷангии халқ дар Олмон, Австро-Венгрия, Фаронса, Англия ва Русия вазъият тезутунд шуд. Ҳукуматдорони ин мамлакатҳо умедашонро акнун аз ғалаба канда, роҳи аз ҷанг баромаданро мекофтанд. Роҳбарои Олмон дар бораи бас кардани ҷанг фикри хешро ба мамлакатҳои аъзои Антанта расонданд. Иттифоқчии он Австро-Венгрия бошад, ба Фаронса сулҳ таклиф кард. Империализми Олмон ба давлатҳои Антанта сулҳ бастанӣ буд, вале сулҳи баробар ба ғалаба. Вилгелми II гуфта буд, ки шартҳои сулҳ “бояд аз он иборат бошанд, ки мо аз душманон пул, ашёи хом, пахта, рағған гирифта, ҳамаи онро аз кисаи онҳо ба кисаи худ гузорем”. Давлатҳои Антанта ба ин ҳаргиз розӣ шуда наметавонистанд.

Дар солҳои ҷанг ИМА ба давлатҳои Антанта лавозимоти ҷангӣ ва озуқа фурӯхта, аз ин ҳисоб сарвати фаровон гун кард. Акнун империализми ИМА бо ин сарвату тавоноиаиш меҳост, ки ҳукмрони ҷаҳон шавад. Танҳо баъди се соли ҷанг – моҳи апрели соли 1917 бо ҳамин мақсад бо Олмон ҷанг эълон кард. Ин хабарро шунида, ҳукуматдорони Англия ва Фаронса саросема шуданд. Онҳо дар фикри он буданд, ки ИМА аз музаффариятҳояшон истифода набарад. Барои ҳамин ғалабаи худро бар давлатҳои гурӯҳи олмонӣ тезондани буданд. Вале ба Англия ва Фаронса муяссар нашуд, ки то ба Аврупо расида омадани артиши ИМА Олмонро шикаст

бидиҳанд. Ғайричашмдошт, моҳи октябри соли 1917 лашкари Олмон ва Австро-Венгрия дар Капоретто ба лашкари Италия зарбаи саҳт зад ва қариб буд, ки онро торумор кунад. Артиши Фаронса ва Англия мошинсавор зуд ба он ҷо расида омаданд ва базӯр пеши роҳи артиши Олмон ва Австро-Венгрияро гирифтанд ва нагузоштанд, ки онҳо ба дарунтари Италия сар дароранд.

Мухорибаҳо дар ин сол дар ҷабҳаҳои дигар ҳам давом карданд, вале онҳо бештар ба фоидаи Антанта анҷом меёфтанд.

Бухрон дар мамлакатҳои Аврупо. Дар давраи ҷанг ҳукуматҳои мамлакатҳои иштирокчи ҷанг озодиҳои демократӣ-озодии маҷлису гирдиҳамоиҳо, озодии сухан, ғаёлияти мақомоти намояндагии халқ ва муассисаҳои дигари демократиро маҳдуд карданд. Онҳо давлатро тавассути силоҳ идора мекарданд. Чунин ҳукуматҳо танҳо ба манфиати сармоядорони калон ва олигархияи молиявӣ хизмат карда метавонистанд. Табақаҳои дигари аҳоли бе ғимояи давлат монда буданд.

Ғалабаи Инқилоби Феврал дар Русия

Иқтисодиёти мамлакатҳои иштирокчи ҷанг ба роҳи ҳарбӣ дароварда шуда буд. Беш аз 70 дарсади саноати калон ва нисфи саноати сабук ба нафъи ҷанг маҳсулот мебароварданд. Истеҳсоли молҳои ниёзи мардум ниҳоят кам шуд. Аҳволи халқи заҳматкаш, чи дар ҷабҳа ва чи дар ақибгоҳ,

хеле вазнин буд ва он рӯз то рӯз бадтар мешуд. Бо сабаби вазъияти вазнини таъминот ва бесарусомонии давраи ҷанг ҷаннотию порахӯрӣ ва дуздию ғоратгарӣ авҷ гирифт. Ба замми ин, қиматӣ аҳволи бе ин ҳам вазнини аҳли меҳнатро боз ҳам тоқатфарсо кард. Ётирози мардум бар зидди ҷанг торафт меафзуд. Дар солҳои 1914–1917 дар мамлакатҳои иштирокчии ҷанг шумораи корпартофтагон бемайлони зиёд мешуд.

Корпартоиҳо дар Чехия, Австрия, Руминия, Русия ва мамлакатҳои дигар ба амал омаданд.

Моҳи январӣ соли 1918 як қисми сотсиал-демократҳои Олмон, ки худро гурӯҳи “Спартак” меномиданд ва зидди ҷанг буданд, ба ҳаракати зиддиҳукумати халқ роҳбарӣ карданд. Дар санаи 28-уми январ тахти роҳбарии онҳо дар Берлин корпартоии оммавии муқобилони ҷанг доир гардид, ки дар он қариб ним миллион кас иштирок кард. Корпартоиҳои сиёсӣ музофотҳои Саксония, Бавария, Рейн-Вестфалия ва баъзе музофоту шаҳрҳои дигари саноатии Олмонро ҳам фаро гирифтанд. Дар корпартоиҳои сиёсии моҳи январӣ соли 1918 беш аз як миллион нафар муқобилони ҷанг иштирок карданд. Онҳо бас кардани ҷанг, нон ва озодиҳои демократӣ талаб мекарданд.

Гвардиячиёни Сурх

Дар охири солҳои 1916 ва аввали соли 1917 дар Русия ҳам бӯҳрони инқилобӣ ба амал омад. Вазифаҳои он аз сарнагун кардани ҳукумати подшоҳӣ, барпо намудани ҷумҳурии демократӣ, ба халқ додани озодии демократӣ ва аз ҷанг баровардани Русия иборат буданд.

Дар санаи 23-юми февралӣ соли 1917 ин инқилоб дар Петербург оғоз ёфт. 3-юми март подшоҳи Русия Николайи II, аз ноилҷӣ, аз баҳри тоҷу тахт даст

кашид. Дар Русия инқилоби буржуазии демократии феврал ғалаба кард. Моҳи августи соли 1917 Русия ҷумҳури эълон карда шуд.

Вале ҳокимияти ҷумҳури дар Русия дер давом накард. 25-уми октябри соли 1917 дар Петербург табaddулоти инқилобӣ ба амал омад, ки дар натиҷа дар Русия дар шакли шӯроҳо диктатураи пролетарӣ РКП (б) барпо гардид. Баъди ғалаба болшевикони Русия аз Олмон сулҳ талабиданд. Дар санаи 3-юми марти соли 1918 Русия Шӯравӣ бо Олмон сулҳи алоҳида баста, бо ҳамин аз Ҷанги Якуми Ҷаҳонӣ баромад.

Амалиёти ҷангӣ дар соли 1918. Моҳҳои март-июли соли 1918 лашкари Олмон дар маҳаллаҳои Аррасу Лафар ва дар Фландрия бар зидди лашкари Англия дар Шампан ва дар водии дарёи Марна бар зидди лашкари Фаронса ҷаҳор маротиба ҳуҷум кард. Дар ин ҳуҷумҳо лашкари Олмон садҳо ҳазор нафар аскарҳои худро қурбон кард. Ба ин нигоҳ накарда, дар ин самт вай бар лашкари Англия ва Фаронса ғалабаи ҷиддие ба даст оварда натавонист. Маълум буд, ки дигар зӯри Олмон ва иттифоқчиёнаш ба давлатҳои Антанта намерасад.

Аз тарафи сарфармондеҳи қувваҳои мусаллаҳи
иттифоқчиён (Антанта) маршал Фош
ба имзо расидани санади таслимшавӣ

Баҳори соли 1918 Антанта ҷанбаи амалиёти ҷангии худро васеъ кард. Давлатҳои ин гурӯҳи ҳарбӣ бар зидди Русия таъовузи ҳарбӣ ташкил карданд, ки он то соли 1920 давом кард. Ин давлатҳо меҳостанд, ки ҳокимияти шӯроҳоро дар Русия барҳам зананд. Қувваҳои асосии зарбазанандаи ин таъовузкоронро Англия, Фаронса, ИМА ва Ҷопон ташкил мекарданд. Лашкаркашии давлатҳои номбурда бар зидди Русияи Шӯравӣ барор нагирифт.

Лашкари беҳолу бемадори Олмон дигар қобилияти ғалаба карданро аз даст дода буд. 18-уми июли соли 1918 лашкари Англия ва Фаронса ба ҳуҷуми ҷавобӣ гузашта, он ҷойҳоеро, ки Олмон моҳи май ба даст дароварда буд, бозпас гардонанд.

Дар миёнаҳои моҳи сентябр дар назди Сен-Мишел давлатҳои Антанта ба ҳуҷуми умумии мавқеъҳои душман сар карданд. Лашкари Олмон талафоти калон медод ва дигар пеши роҳи рақибони пурзӯри худро гирифта наметавонист. Акнун шикасти Иттифоқи Ҷоргона яқин шуд.

Дар санаи 15-уми сентябри соли 1918 қувваҳои ҳарбии Булғористон дар наздикии Добро-Поле аз лашкари Антанта шикаст хӯрданд. Гурӯҳи калони сарбозони булғор дар муҳосира монда асир афтоданд. 29-уми сентябр намояндаи Булғория ба Созишномаи сулҳи таслимшавӣ имзо гузошта, аз ҷанг баромадани мамлакаташро тасдиқ намуд. Баъди Булғория, 31 октябр Туркия ҳам ба Созишномаи сулҳ имзо карда, аз ҷанг баромад.

Таслимшавии Булғория ва Туркия аҳволи Олмон ва Австро-Венгрияро боз ҳам вазнинтар кард. 3-юми ноябр лашкари боқимондаи Австро-Венгрия ба лашкари Италия таслим шуд. Бо ҳамин Австро-Венгрия ҳам аз ҷанг баромад.

Шикастхӯрии Австро-Венгрия ба парокандашавии ин империя оварда расонд. Чехия ва Словакия аз он баромада, Чехословакияро ташкил карданд. Венгрия ҳам истиқлолияти худро эълон намуд. Давлату халқҳои дигари империяи Австро-Венгрия низ истиқлолият ба даст оварданд.

Инқилоб дар Олмон. 3-юми ноябри соли 1918 дар бандари Кил бахрनावардон шӯриш бардоштанд. Ин воқеа оғози инқилоби Олмон буд. Рӯзи дигар шӯриш тамоми флотро дар бар гирифт. Дар зарфи якчанд рӯз инқилоб саросари мамлакатро фаро гирифт. Вазъияти ҳукуматдорони Олмон хеле хавфнок шуд. Вилгелми II маҷбур шуд, ки ба Ҳолландия гурезад. 9-уми ноябр инқилоб пойтахти Олмон шаҳри. Берлинро ҳам фаро гирифт. 10-уми ноябр дар шаҳр ҳокимият ба дасти ваколатдорони сотсиал-демократҳо (роҳбари онҳо Эберт) гузашт. Дар Олмон сохти королӣ барҳам хӯрд.

Хотима ёфтани Ҷанги Якуми Ҷаҳонӣ. 11-уми ноябри соли 1918 сарфармондеҳи артиши Фаронса маршал Фош дар стансияи Ретонд, воқеъ дар ҷангали Компьен, дар вағони худ вакилони Олмонро қабул намуда, шартҳои Созишномаи сулҳро ба онҳо пешниҳод кард. Вакилони Олмон ба акти таслимшавӣ имзо гузоштанд. Соати 11-и пагоҳии ҳамон рӯз дар ҳамаи ҷабҳаҳо оташбас эълон карда шуд. Бо ҳамин Ҷанги Якуми Ҷаҳонӣ ба охир расид.

Мувофиқи шартномаи сулҳ Олмон вазифадор карда шуд, ки дар зарфи 15 рӯз ҳамаи сипоҳиёни худро аз Фаронса, Белгия, Люксембург, Туркия, Руминия, Австро-Венгрия, соҳилҳои ҷазираҳои Рейни Олмон ва мустамликаҳои африқоӣ барорад. Инчунин, Олмон бояд як қисми лавозимоти ҳарбӣ, 5 ҳазор паровоз, 150 ҳазор вагон, 5 ҳазор мошини боркаш ва ғайраро ба Антанта супорад. Лашкари Антанта дар Олмон “ҳар қадар зарур бошад, ҳамон қадар истад”, – чунин навишта шуда буд дар шартҳои созишномаи сулҳ.

Сарфи назар аз он ки Олмон ба ҷанг омодагии хуб дида буд, ҳамроҳи иттифокчиёнаш шикаст хӯрд. Империяҳои Туркия, Австро-Венгрия ва Олмон аз харитаи сиёсии ҷаҳон нест шуданд.

Ҷанги Якуми Ҷаҳонӣ, ки империалистон тайёр карда буданд, ба сари мардуми ҷаҳон бадбахтиҳои зиёде овард. Шумораи ҳалокшудагон зиёда аз 10 миллион ва маъҷубон

қариб 20 миллион нафарро ташкил кард. Ин чанг аз се як ҳиссаи сарватҳои миллии давлатҳои асосии ҷангкунандаро нест кард. Хароҷоти умумии ҷанг тахминан 80 миллиард доллари амрикоиро ташкил намуд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Кай ва чаро ИМА бо Олмон ҷанг эълон кард? 2. Кай ва чӣ тавр дар Русия инқилоби буржуазии демократии феврал ғалаба кард? 3. Кай дар Русия табaddулотии болшевикӣ ба амал омад? 4. Баҳори соли 1918 кадом давлатҳо бар зидди Русияи Шӯравӣ тачовузи ҳарбӣ ташкил карданд? 5. Кай ва чӣ тавр дар Олмон инқилоби демократӣ ғалаба кард? 6. Ҷанги Якуми Ҷаҳонӣ кай ва чӣ тавр ба охир расид? 7. Чаро империяҳои Туркия, Австро-Венгрия ва Олмон пароканда шуданд? 8. Оё давлатҳои иштирокчии асосии ҷанг ба мақсадҳои худ ноил шуданд? 9. Аз мавзӯи ҳулоса бароред.

БОБИ V

МАОРИФ, ИЛМ, ТЕХНИКА ВА ФАРҲАНГИ ХАЛҚҲОИ ҶАҲОН ДАР АСРИ XIX – АВВАЛИ АСРИ XX

§ 32-33. МАОРИФ, ИЛМ ВА ТЕХНИКА

Маориф. Тараққиёти қувваҳои истеҳсолкунанда дар охири асри XIX – аввали асри XX зарурати пешрафти маорифро тақозо мекард. Мамлакатҳои пешқадами демократӣ аз ҳамин сабаб барои маорифи халқ маблағҳои калон ҷудо мекарданд. Дар ин мамлакатҳо аксари кӯдакону наврасон имкон доштанд, ки дар мамлакатҳо роӣгон таҳсил кунанд.

Дар соҳаи маориф бештари мамлакатҳои Аврупо ва Америкаи Шимолӣ аз мамлакатҳои дигари ҷаҳон пеш меистоданд. Дар Англия, Фаронса, Швейтсария, Олмон, Италия, Белгия, Ҳолландия, ИМА, Русия, Канада ва баъзе мамлакатҳои дигар барои таҳсили насли наврас шароити беҳтар муҳайё карда шуда буд.

Дар аксари мамлакатҳои соҳибистиклоли Осиё, Африқо ва Америкаи Лотинӣ маорифи халқ кам пеш рафт, чунки ин давлатҳо ҳанӯз имконияти зарурӣ надоштанд, ки аҳолиро саросар саводнок кунанд. Ба ин ду ҷиз ҳалал мерасонд: дараҷаи пасти қувваҳои истеҳсолкунанда ва тобеияти мустамликавӣ. Бисёрии онҳо давраи феодалиро аз сар мегузарониданд. Баъзеашон ҳатто дар дараҷаи аз ин ҳам пасттари тараққиёт ҷой гирифта буданд.

Системаи мустамликадорӣ ҳам ба пешрафти иқтисодӣ ва ҳам ба маориф монеаи сунъӣ ба вуҷуд овард. Вай ин давлатҳоро, аз ҷумла, дар соҳаи маориф ба муддати дуру дароз аз густариш боздошт. Давлатҳои сармоядорӣ аз мустамликаҳо даромади калон гирифта, ғами маърифати халқҳои онҳоро наметхӯрданд.

Илм. Илм дар нимаи дуюми асри XIX – аввали асри XX бо ду роҳи асосӣ тараққӣ мекард – ба соҳаҳои хурдтар тақсим

шудани илмҳои асосӣ ва торафт мустаҳкамтар шудани робитаи байни илмҳо. Таҳқиқи сохти модда, омӯзиши энергия ва сохти нави манзараи физикии олам самтҳои асосии тараққиёти илмҳо буданд.

Олимони мамолики гуногуни ҷаҳон ҳаракат мекарданд, ки бо ҳамдигар ҳамкорӣ карда, дар ин ва ё он соҳаи илм муваффақият ба даст оваранд. Бо ҳамин мақсад, соли 1875 Бюрои байналмилалӣ тарозу ва ченакҳо, соли 1896 Иттиҳоди байналмилалӣ академикҳо ва соли 1912 дар шаҳри Париж Бюрои байналмилалӣ вақт таъсис дода шуд.

ДАСТОВАРДҲОИ ИЛМҲОИ АЛОҲИДА

Риёзӣ. Инкишофи илмҳои табиатшиносӣ бе тараққиёти илми риёзӣ ғайриимкон буд ва на танҳо ин илм. Геометрияи ғайриэвклидӣ, ки асосгузори он Н.И. Лобачевский буд, дар охири асри XIX – аввали асри XX боз ҳам инкишоф ёфт. Эстафетаи Н.И. Лобачевский ва ҳамсафони ӯ Я. Боляй ва К.Ф. Гаусро риёздони олмонӣ Г. Риман қабул карда, назарияи геометрияи ғайриэвклидиро ба зинаи боз ҳам баландтари тараққиёт ва фаҳмиш баровард. Геометрияи фазоии дорои қачии доимии мусбат ба ин олим тааллуқ дорад.

Кори олимони номбурдари олими итолиявӣ Э. Бертра-ни давом дода, геометрияро бо ғояҳои нави пешқадам ғанӣ гардонид. Соли 1868 ӯ бо номи “Таҷрибаи шарҳи геометрияи ғайриэвклидӣ” рисолае чоп кард, ки он ба эътирофи аҳли илм сарфароз гардидани геометрияи ғайриэвклидӣ кумак расонд.

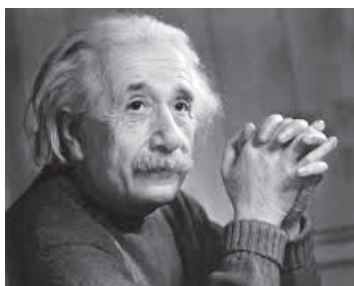
Ситорашиносӣ. Афзорҳои нави таҳқиқотӣ ба пешра-вии илми сиёсатшиносӣ кумак расонданд. Бо ёрии таҳлили спектралӣ, ки он ҳанӯз соли 1859 кашф карда шуда буд, ситорашиноси англис Ч. Локйер дар Офтоб хатти спектреро ёфт, ки ба унсурҳои химиявӣ он вақт дар Замин маълум монанд буд. Ӯ ин унсурро гелий (номи латинии Офтоб) номид. Олими дигари англис У. Рамзай соли 1895 ин газро дар шароити лабораторӣ пайдо намуд.

Таҳлили спектралиро олимони барои омӯхтани ситораҳо ҳам истифода мебардагӣ шуданд. Олими англис У. Хеггинс ба омӯзиши спектралӣ туманнокии берун аз Галактика ибтидо гузошт.

Дар Конгресси ситорашиносон, ки он соли 1887 дар шаҳри Париж баргузор гардид, қарор дода шуд, ки феҳристи (каталог) ситораҳо тартиб дода шавад. Дар ин қор 18 расадхонаи ҷаҳон иштирок кард. Дар натиҷаи ин қор қариб 2 миллион ситораҳо дар ин феҳрист ба қайд гирифта шуданд.

Физика. Тараққиёти индавраинаи илми физика бо номи олими бузурги англис Ҷ. Максвелл алоқаманд аст. Ӯ назарияи умумии ҷараёни электромагнитиро тартиб дод. Ҷ. Максвелл рӯшноиро ҳамчун як навъи ларзиши электромагнитӣ исбот намуд. Нишондодҳои Ҷ. Максвеллро Г. Гертс ва олимони дигар бо таҷрибаҳои худ тасдиқ ва инкишоф доданд. Самти таҳқиқоти Ҷ. Максвелл ва Г. Гертсро давом дода, олими олмонӣ В. К. Рентген соли 1895 “шуои икс”-ро кашф кард, ки он имрӯз дар илми тиб ва соҳаҳои дигар ба таври васеъ ба қор бурда мешавад. Олими рус А.С. Попов усули нурафканӣ ва қабули мавҷҳои электромагнитиро барои робитаи бисим кашф карда, баъд дар асоси онҳо радио сохт.

Дар пешрафту рушди илми физика олимони машҳури ҷаҳон – фарансавӣ А. Беккерел, Фредерик Жолио ва Мария Складовская-Кюри, Э. Резерфорди англис, даниягӣ Нилс Бор ва олимони дигар саҳми сазовор гузоштаанд.

Алберт Эйнштейн

Назарияи нисбияти Эйнштейн.

Назарияи олими бузурги олмонӣ Алберт Эйнштейн дар бораи нисбият яке аз кашфиёти муҳимми оғози асри XX мебошад. Ӯ соли 1905 дар мақолаи худ “Доир ба электродинамикаи ҷисмҳои ҳаракаткунанда” дар бораи алоқамандӣ ва ба ҳамдигар вобаста будани

фазо, вақт ва модда (материя) фикр баён карда, исбот намуд, ки дар ҷойи беҳаво (вакуум) суръати рӯшноӣ аз ҳар манбае ки набошад, ба самти суръати ҳаракати ин сарчашма ва мушоҳидачии он вобаста нест.

Дар физикаи классикӣ тасаввуроте ҳукмрон буд, ки мувофиқи он вақт ҳамчун як чизи устувори бетағйири мутлақи ба ҳеҷ гуна ҷараёнҳои моддӣ вобастанабуда ҳисобида мешуд, вале назарияи нав фикри барои ҳамаи системаҳо ягона будани ҳисоби вақтро рад кард.

Пештар фазо ҳамчун ҷое ҳисоб карда мешуд, ки гӯё он “макони ҳолӣ” ва мутлақ бетағйир бошад, аммо аз рӯи назарияи нисбият маълум гардид, ки хосияти макон ва замон ба ҳаракати объектҳои моддӣ вобаста аст ва ҳар сеи онҳо бо ҳамдигар алоқаи ҷудонопазир доранд.

Ба ҷойи қонуни нютонии ҷозибаи ҷаҳонӣ, Эйнштейн ҳодисаи ҷозибаи байниҳамдигарии объектҳои моддиро пешниҳод кард. Ў исбот намуд, ки ҳамаи моддаҳо қувваи ҷозибаи ҳамдигарро ба тарафи худ кашидан доранд. Дар зери таъсири модда макон ва замон тағйир меёбанд. Масалан, самти рафти нур дар ҳамон сурате тағйир меёбад, ки дар наздикиҳои он объекти моддӣ мавҷуд бошад.

Химия. Дар ин давра химия ҳам ба пеш қадами бузург гузошт. Соли 1869 олими рус Д.И. Менделеев системаи даврии унсурҳои химиявии худро ҷоп кард. Он вақт дар ҷадвали Менделеев ҳамагӣ 63 унсур мавҷуд буд, вале ӯ хосияти унсурҳои химиявиеро, ки ҳанӯз ҳуди онҳо маълум набуданд, пешакӣ муайян кард, дар ҷадвал ҷойи онҳоро ҳолӣ монд.

Дар солҳои 70-90-уми асри XIX муҳаққиқони химия унсурҳои нави химияро кашф карданд. Олимони фаронсавӣ Лекок Буабодран гелиро, швед Л.Ф. Нилсон скандийро, олмонӣ К. Винклер германийро, англис У. Рамзай дар таркиби ҳаво аргонро кашф кард. У. Рамзай соли 1898 бо ҳамроҳии Ҷ. Рэлей унсурҳои химиявии криптон, ксенон ва неонро кашф карданд.

Дар ин давра соҳаҳои нави химия ба вучуд омаданд. Робитаи байниҳамдигарии химия ва физика имкон дод, ки

физикаи химиявӣ ба вучуд ояд. Ҳисоби чараёнҳои химиявӣ ин илмро ба риёзӣ бештар алоқаманд кунонд. Электрохимия низ яке аз соҳаҳои химия гардид. Омӯзиши хосияти физикии кристаллҳо барои ба вучуд омадани стереохимия сабабгор шуд.

Биология. Дар ин илм инкишофи назарияи эволюсионӣ идома ёфт. Соли 1871 асари Чарлз Дарвин “Пайдоиши одам” аз ҷош баромад. Аз ин пештар ӯ назарияи инкишофро қор қарда баромада, дар ин бора асар навишт. Дарвин дар асоси таҳлили як қатор илмҳо дар бораи аз маймунҳои одамшакл пайдо шудани одам фикр баён қард.

Асосгузори услуби эволюсионӣ дар палеонтология В. А. Ковалевский ба шумор меравад. Ӯ исбот намуд, ки чараёнҳои эволюсионии ширхӯрон ба ивазшавии муҳити зисти онҳо вобаста аст. Қори ӯро баъдтар олими белгиягӣ Л. Долло давом дод.

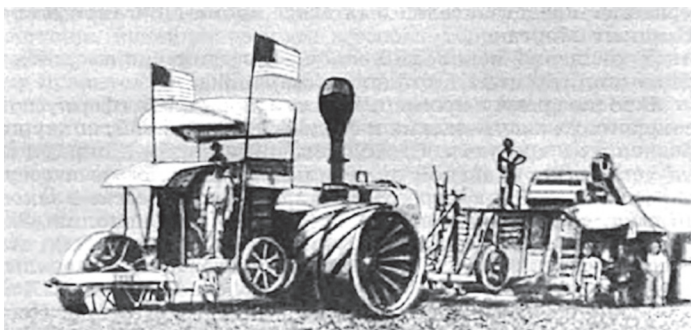
Олими чех Григор Мендел қонунияти аз насл ба насл гузаштани нишонаҳои ирсиятро қор қарда баромад. Ӯ исбот намуд, ки ирс аз чизҳои таркибие иборат аст, ки асоси моддии онро ташкил медиҳанд. Дар ибтидои асри ХХ олимони дигар пешгӯйҳои Г. Менделро исбот намуда, мақоми хромосомаҳоро дар ирсият муайян қарданд. Онҳо ба хулоса омаданд, ки ҳар як хромосома аз воҳидҳои зиёди фоидаовар иборат аст.

Олими рус И.П. Павлов дар соҳаи системаи физиологияи дил ва рағҳои хунгард ва физиологияи ҳазм таҳқиқот гузаронид. Ӯ мақоми фаъолияти системаи асабро дар чараёнҳои физиологӣ санҷид. Бо ҳамин роҳ, И.П. Павлов назарияи рефлексҳои шартӣ ва ғайришартиро қор қарда баромад.

Олими ҳолландӣ Г. ла Фрис ва олимони рус К.А. Тимирязев ва И. В. Мичурин ҳам дар инкишофи илми биологияи охири асри ХІХ – аввали асри ХХ саҳми қалон гузоштаанд.

Техника. Дар ИМА солҳои 60-70-ум дар қорқарди гӯшт, ордқунии ғалла ва маъданистехсолқунӣ қонвейер истифода бурда шуд. Ин тарзи истехсол дар заводҳои

Форд дар солҳои 1912–1913 такмил дода шуд. Конвейер сифати маҳсулотро беҳтар, миқдори онро зиёд ва ҷараёни истеҳсолро мусоид гардонид.

Трактори ҷарҳдор ва комбайн дар Калифорния

Неруи барқ сол то сол дар саноат ва нақлиёт бештар истифода бурда мешуд. Гузариши истеҳсолоти соҳибқорию корчаллонӣ ба автоматӣ ва хатҳои пайдарпай тақозо кард, ки генератор сохта шавад. Дар соҳаи барқ Э. Г. Грамм, Ф. Хефнер-Алтемек, М. Депре ва дигарон кор карданд. Дар асоси таҳқиқоти онҳо барқгоҳи аввалин сохта шуд.

Автомашини «Форд»

Дар миёнаи солҳои 80-ум ихтироъкорони олмонӣ Г. Даймлер ва К. Бентс типҳои нави ҳаракатдиҳандаи дарунсӯзро кор карда баромаданд, ки онҳо бензинро мекард. Ин ҳаракатдиҳанда дар нақлиёти берелс истифода бурда мешуд.

Олими олмонӣ Р. Давал ҳаракатдиҳандаи нави дарунсӯзро сохт, ки он ба сӯзишвории вазнини моеъ кор мекард.

Саноати бо суръати тез тараққиқунанда ва махсусан сохтмони роҳҳои оҳан, маъдани зиёдро талаб мекардад. Барои ҳамин, коркарди маъданро такмил додан лозим меомад. Дар баробари тақмили истеҳсоли мартенӣ ва

бессемерии маъдан, усули нави конвертории онро ихтироъкорони англис С.Ч. Томас ва П.Ч. Илкрис кор карда баромаданд. Маъдангудозон бо ин усул аз маъдан сулфур ва фосфорро чудо мекарданд. Ин кор имконият медод, ки маъдани зиёдтар истехсол карда шавад.

Дар даҳсолаҳои охири асри XIX олими рус И. Л. Кондаков бо роҳи махсус моддаи каучукро ба вучуд овард.

Дар ИМА дар нақлиёти роҳи оҳан “Системаи СБС” (сигнализатсия, блокировка, централизатсия – ба забони тоҷикӣ: хабардиҳӣ, боздорӣ ва марказонидан) сохта ба истифода дода шуд, ки он ҳаракати қатораҳоро беҳавфтар гардонид. Дар нақлиёти роҳи оҳан ва пулсозӣ пӯлод оҳанро танг карда баровард.

Соли 1891 дар Лондон радиуси аввалини метрои дар сатҳи чуқур сохташуда ба кор даромад. Ин нави нави нақлиёт рӯз то рӯз зиёдтар мешуд.

Дар солҳои 90-ум дар ИМА, Швейтсария, Олмон, Италия, Англия роҳҳои оҳани барқии наздишаҳрӣ ва байнишаҳрӣ сохта ба истифода дода шуд. Тепловози аввалине, ки бо сӯзишвории дизелӣ кор мекард ва суръати ҳаракаташ дар як соат 100 км буд, ба роҳ баромад.

Ба вучуд омадани нақлиёти автомобилӣ низ ба ҳамин давра рост омад. Дар солҳои 80-ум Г. Даймлер мототсикли дучарха ва К. Бенс автомобили сечарха сохтанд. Бо ҳамин, нави нави нақлиёт тавлид ёфт.

Дар солҳои 90-ум падару писар Дамлонҳои швейтсарӣ дар автомобил чархҳои резиниро истифода бурданд. Ба истехсоли оммавии автомобил бошад, саноатчии амрикоӣ Г. Форд асос гузоштааст. То оғози Ҷанги Якуми Ҷаҳонӣ, дар зарфи 30 сол, дар ҷаҳон 2 миллион автомашина истехсол карда шуда буд.

**Аэроплани Блерно, ки
соли 1909 аз болои
Ла-Манш парвоз карда буд.**

Нақлиёти обӣ ва ҳавопаймоҳо ҳам тараққӣ кард. Ба киштисозон муяссар гардид, киштиҳое созанд, ки ғунҷоишашон калон бошад ва бори зиёдеро аз як ҷой ба ҷойи дигар кашонида тавонанд. Барои зарурати ҳарбӣ ҳам киштиҳои бузургҳаҷм сохта мешуданд. Дар соҳаи ҳавопаймоӣ таҳқиқоти олимони рус К. Э. Сиолковский, Н. Е. Жуковский ва дигарон аҳамияти калон доштанд. Соли 1884 А.Ф. Можайский бо ҳавопаймое, ки ҳаракатдихандаи бугӣ дошт, парвоз кард. Ҳавопаймоеро, ки бо ҳаракатдихандаи бензинӣ кор мекард, бародарон Райтҳо сохтанд.

Аввали соли 1876 ду нафар ихтироъкори амрикоӣ А. Г. Белл ва И. Грей телефонро сохтанд. Баъд аз он ки соли 1878 аз тарафи Т.А. Эдисон микрофон ихтироъ карда шуд, телефон дар тамоми ҷаҳон паҳн гардид.

Манораи Эйфел дар Париж

Радиоалоқа ба кор даромад. Ба сохтани афзорҳои аввалини барқӣ низ ибтидо гузошта шуд. Неруи барқ барои равшан кардани хонаҳо ҳам истифода бурда мешуд. Дастгоҳи фонографӣ ва кинематографӣ ихтироъ карда шуд. Дар кишоварзӣ истифодаи тракторҳо оғоз ёфт.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Чаро дар баъзе мамлакатҳои ҷаҳон маориф нағз тараққӣ кард ва дар баъзе мамлакатҳои дигар он дар дараҷаи паст мондан гирифт? 2. Системаи мустамликадорӣ ба маорифи халқи мамлакатҳои мустамлика ва тобеъ чӣ таъсир расонд? 3. Дар бораи пешрафти илмҳои риёзӣ ва ситорашиносӣ маълумот диҳед. 4. Тараққиёти илми физикаро бо мисолҳо исбот кунед. 5. Дар бораи назарияи инкишофи Ч. Дарвин чӣҳо медонед? 6. Дар бораи назарияи нисбияти А. Эйнштейн фикри худро баён кунед. 7. Кадом иттиҳодияҳои байналмилалӣ илмӣ ташкил карда шуданд? 8. Григор Мендел ва И.П. Павлов дар илми табиатшиносӣ чӣ саҳм

гузоштаанд? 9. Дар бораи тараққиёти техника дар нимаи дуюми асри XIX – аввали асри XX нақл кунед. 10. Чаро илм ва техника дар нимаи дуюми асри XIX – аввали асри XX маҳз дар мамлакатҳои Аврупо ва Америкаи Шимолӣ тараққӣ карданд? 11. Аз мавзӯ ҳулоса бароред.

§ 34. АДАБИЁТ ВА САНЪАТ

Адабиёт. Рафти тараққиёти иқтисодии мамлакатҳои сармоядорӣ, сиёсати истилогаронаи мамлакатҳои империалистӣ, норозигии аҳли тараққиҳоқи демократии ҷаҳон аз ин сиёсат ба мазмуну мундариҷа ва самтҳои инкишофи адабиёт таъсир расонд. Зарурат ба миён омад, ки дар шароити дигар ба ҳаёт ба тарзи нав нигариста, онро воқеъбинонатар инъикос намоянд. Адибон роҳҳои дар асарҳои худ дуруст инъикос кардани ҳаётро ҷустуҷӯ мекарданд.

Адабиёти реализми танқидӣ, ки дар асри XIX ба муваффақияти калон ноил гардида буд, дар охири ин аср ва аввали асри XX боз ҳам густариш ёфт. Дар адабиёт ва санъат ҷараёнҳои нав ба майдон омаданд. Онҳо иллатҳои ҷомеаро ба зери танқиди саҳт гирифта, роҳҳои ҳалосиро аз бадбахтии ба сари мардум омада нишон додани мешуданд.

Натурализм. Ин ҷараён аввал дар Фаронса ба вучуд омадааст ва он маънои «табиат»-ро дорад. Натурализм дар назар дошт, ки нависанда ва санъаткор бояд воқеаҳоро бо диққати том омӯхта, дар онҳо қонуниятҳои амиқро муайян кунанд, ҷӣ тавре ки қонунҳо дар физика, химия, табиатшиносӣ ва илмҳои дигар вучуд доранд. Натуралистон даъво доштанд, ки натурализм ягона фарҳанги аз ҷиҳати илмӣ асоснок аст. Вай ба адабиёту санъат хусусиятҳои мустанат медиҳад, яъне сурати воқеаро дақиқан муайян месозад. Дар асарҳои натуралистӣ образ, баҳодихӣ ва мушоҳидаҳои шахсии муаллиф то дараҷае аз назар берун мемонданд. Аз сабаби он ки натуралистон ба асарҳои худ аз ҳад зиёд моҳияти биологӣ, физиологӣ, химиявӣ, физикӣ медоданд, қимати бадеии онҳо баланд набуд.

Символизм. Ин чараён дар Фаронса ҷавобан ба чараёни натурализм ба миён омадааст. Дар он ҷое, ки натурализм очизӣ мекард, ба ҷойи он символизм ба майдон мебаромад. Бар хилофи натурализм, символизм даъват мекард, ки воқеият ба ҳисоб гирифта нашавад. Реалистҳо мегуфтанд, ки воқеият ҳаматарафа ва эҷодкорона инъикос карда шавад, лекин символчиён боварии комил доштанд, ки аз «марзҳои воқеият» дур рафтан лозим аст. Муҳити зиндагӣ, ба ақидаи онҳо ночиз буда, шоёни тавачҷуҳи зиёд нест.

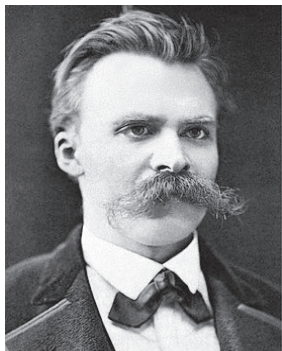
Ҳарчанд символизм ба муваффақияти калон ноил нашуд, вале он тавонист, ки дар адабиёт ва хусусан дар назм, мартабаи суханро баланд бардорад. Аксарияти символчиён бесамар будани ҷустуҷӯҳои эҷодии худро дарк карда, оҳиста-оҳиста ба реализм гузаштанд.

Футуризм. Футуризм аз калимаи латинии «футурус»-«оянда» гирифта шудааст. Ин чараёни адабӣ нисбат ба чараёнҳои дигари он дертар ба вучуд омадааст. Моҳияти ин чараён рад кардани санъат мебошад. Аз назари футуристон санъат ҳамчун шакли махсуси шуури ҷамъиятӣ бояд нест шуда, ба як қисми истехсолот, рӯзгор ва сиёсат табдил дода шавад. Хизмате, ки ин чараён кардааст, аз он иборат аст, ки ба санъат хусусияти «индустриалӣ» дод. Он барои зебо сохтани техникаи ҳозиразамон ва бинокорӣ кумак расонидааст.

Декадентӣ. Номи ин чараён аз калимаи фаронсавии «декаденс» – «таназул» пайдо шудааст. Декадентӣ таъсири бевоситаи ғояҳои ифротӣ ба афкори адибон ва санъаткорон буд. Дар ин даври мураккаб онҳо дар фаъолияти эҷодии худ мекалавиданд. Аз ҳамин сабаб, декадентиён мавқеи худро дар адабиёт ва санъат ба таври бояду шояд наёфтаанд. Адибон ва санъаткорони ин равия бо қувваи одам ва пешравиӣ минбаъдаи ҷомеа ба таври умедбахш боварӣ надоштанд.

Идеологияи империализм. Идеологияҳои империализм аз ғояҳои «озодӣ, баробарӣ ва бародарӣ», ки як вақтҳо буржуазияи озодихоҳ эълон карда буд, даст кашиданд. Таърихшиносони ифротӣ ғояҳои пешқадами инқилобҳои буржуазиро

тахриф карда, онҳоро хато ва арбобони намоёни онро шухратпарасту хоин меномиданд.

Фридрих Нитше

Файласуфи олмонӣ Фридрих Нитше (1841–1900) яке аз машхуртарин идеологҳои империализм буд. Ӯ таъкид мекард, ки одамон ба «чанобон» ва «гуломон» тақсим шуданд. «Чанобон – шахсони тавоно» ва «фавкулинсон» буда, барои онҳо «ҳама кор раво аст». «Чанобон» ҳаққу ҳуқуқ доранд, ки қонунҳои ахлоқро тамоман ба инобат нагиранд ва ҳар касеро, ки пеши роҳшонро мегирад, барои нафъи худ несту нобуд гардонанд. Ин идеология «чангро маънии олии ҳаёт» номидаст. Беҳуда нест, ки баъдтар фашизм онро истифода бурд.

Барои ҳақ баровардани сиёсати истилогаронаи худ назариётчиёни империализм аз таълимоти олимони дигар, масалан, аз Чарлз Дарвин истифода мебуданд. Онҳо қонунҳои олами ҳайвонотро нисбат ба ҷомеаи инсонӣ татбиқ карда, исбот мекарданд, ки мубориза барои ҳаёт ҷомеаро ба пеш ҳаракат медиҳад. Одамон, ки аз гуруснагӣ мемиранд, сабаби танбалии онҳост. Ин назариётчиёнро дар таърих «сотсиал-дарвинчиён» номиданд. Сотсиал-дарвинчиён беҳаёёна мегуфтанд, ки марги чунин одамон барои хушбахтии дигарон зарур аст.

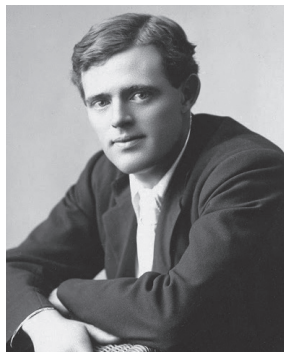
Адабиёти реалистӣ. Адабиёти реалистии нимаи дуюми асри XIX – аввали асри XX камбудиҳои ҷомеаро нотарсона фош мекард. Яке аз машхуртарин нависандаи реалисти он замон нависандаи фаронсавӣ Эмил Золя буд. Ӯ дар романҳои бистчилдаи худ, ки номи умумии «Ругон-Маккер» (Таърихи табиӣ ва иҷтимоии як оила дар солҳои Империяи дуюм)-ро гирифтаанд, ҳаёти ҳамаи табақаҳои ҷомеаи Фаронса – аз ашрофони сар карда, то

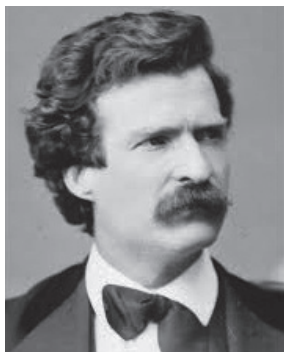
Эмил Золя

табақаҳои коргару лашкарро инъикос кардааст. Вай дар ин асар зиддиятҳои иҷтимоии замони худро хеле хуб кушода тавонистааст. Дар аввал Эмил Золя натуралист буд, вале баъд ба реализм ворид шуда, дар ин ҷараёни адаби машхур гардид.

Эҷодиёти Чек Лондон аз эҷодиёти нависандагони дигар бо қатъият ва амиқии кушодани образҳои қаҳрамонҳо фарқ мекунад. Романи ӯ «Пойи оҳанин» аз азобу укубати инсон дар охираш пешгӯйҳо мекунад. Асари тарҷумаҳои Ч. Лондон «Мартин Иден» бо санъати баланди нависандагӣ иншо шудааст. Дар он муаллиф фоҷиаи ҳаёти эҷодкорро ба қалам додааст.

Чек Лондон

Марк Твен

Теодор Драйзер

Дар ин давра адабиёти реалистии ИМА ба муваффақияти калон ноил гардид. Баъд аз ҷанги шаҳрвандии солҳои 1861–1865 адабиёти ин мамлакат рӯ ба тараққӣ ниҳод. Инро дар эҷодиёти яке аз намояндагони машхури адабиёти Амрико – Марк Твен дида мумкин аст. Ӯ ҳаҷвнигор бошад ҳам, тавассути ҳамин жанр воқеияти ҷомеа-ро хуб баён карда тавонистааст. «Аҷнабиҳо дар дарбори шох», «Давродаври олам», «Саргузашти Том Сойер» ва «Саргузашти Геклберри Финн» исботи ин гуфтаҳо мебошанд.

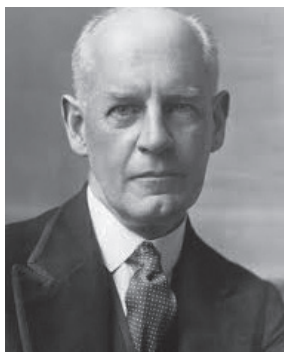
Дар эҷодиёти нависандаи дигари машхури ИМА Теодер Драйзер тарзи «зиндагии амрикоӣ»-ро мебинем. Ӯ дар асарҳои худ тарафи манфии «шукуфоии» Амрико-ро ба хонандагон кушода додааст. Инро шумо аз романҳои «Хоҳар Кёрри», «Ҷенни Герхардт»,

«Молиячӣ», «Титан» ва романҳои дигари ӯ дида метавонед. Дар онҳо Т. Драйзер ҷомеаи сармоядориро ба зери тозиёнаи шадиди танқид ғирифтааст.

Ромен Роллан

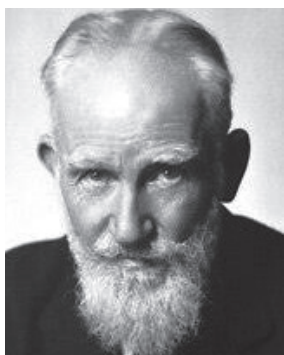
Ромен Роллан тавассути асари бисёрчилдаи худ – «Жан Кристоф» таъназули ахлоқи ҷомеаи буржуазии Фаронса ва Олмони замони худро ба қалам додааст. Қаҳрамони асари ӯ бастакор Кристоф ба разолат, риёкорӣ, фиребу найранг ва мансабпарастии ришвахӯрӣ тоқатнопазир аст. Асарҳои дигари Р. Ролан, аз ҷумла, «Ярмарка дар майдон» низ фиску фасоди ҷомеаи Фаронсаро фош кардааст.

Ҷон Голсуорси

Насли нави реалистон Ҷон Голсуорси, Бернард Шоу, Герберт Уэлс ва дигарон ҳам бо асарҳои баландғояи худ обрӯи ҷаҳонӣ касб намудаанд. Онҳо мунофиқӣ, ғофилӣ ва маҳдудиятҳои табақаҳои болоии ҷомеаро бераҳмона танқид мекунанд.

Нависандаи машҳури олмонӣ Т. Ман дар асари машҳури худ «Империя» ҷиҳатҳои манфии ҷомеаи Олмонро фош намудааст. Дар саҳифаҳои он шумо бо шоҳону кайзерҳо, хоинону ашрофон, амалдорону императори Олмон Вилгелми II шинос мешавед ва мефаҳмед, ки онҳо чӣ хел инсонҳоянд. Ин нависанда дар пешрафти адабиёти ҳаҷвии ҷаҳон мақоми калон дорад.

Бернард Шоу

Адабиёти реалистӣ на танҳо дар Аврупою Америка, инчунин, дар баъзе мамлакатҳои дигар ҳам пеш рафт, хусусан дар адабиёти Шарқ. Аз намоёндагони он танҳо ду нафар – А. Рюскэи

чопонӣ ва Р. Такури ҳиндиرو ном мебарем. Яке тавассути новеллаҳо ғояҳои манфии замонро маҳкум мекунад, дигаре тавассути роману повестҳо ва ҳикояҳои худ бо мазмуни амиқи фалсафӣ ва завқи баланди бадеӣ мардумро даъват мекунад, ки барои истиқлолияти миллӣ мубориза баранд. Асарҳои Р. Такур ба проблемаҳои ҳаёти мардуми Ҳиндустон, ишқу муҳаббат ва зиддиятҳои иҷтимоии ҷомеа бахшида шудаанд. Романи «Завол»-и ӯ аз ҳамин қабил асарҳост.

Реализми сотсиалистӣ. Ин чараён ба ҳаракати коргарӣ ва пайдоиши идеологияи сотсиалистӣ алоқаманд аст. Он асосан, аз Коммунаи Париж оғоз ёфтааст. Шоири коммунар Этен Потье, ки шахсан дар баррикадаҳо бар зидди версалиён мечангид, шеърӣ машҳури худ – «Интернатсионал»-ро навишт, ки он баъдтар суруди коммунистон гардид. Дар катори Э. Потье шоирони дигари Коммунаи Париж – Жан-Батиста, Луиза Мишел ва дигарон дар бораи мақсаду мароми синфи коргар ва муборизаи он бар зидди буржуазия ва замони кӯҳна асарҳо эҷод кардаанд.

Дар солҳои 80-ум нависандаи коммунарҳо Жюль Валлес асари сегонаи «Жак-Ветра»-ро офарид, ки дар бораи ҳаёти вазнини қаҳрамони худ аз бачагаш сар карда, то ҷонбозиҳои ӯ дар сангарҳо нақл мекунад.

Дар охириҳои асри XIX – аввали асри XX шоирону нависандагони дигари адабиёти реализми сотсиалистӣ ба воя расиданд ва на танҳо дар Фаронса.

Нависандаи маъруфи реализми сотсиалистии рус А.М. Горкий буд. Мо ғояҳои ин равияи реализмро дар «Таронаи мурғи тӯфон», «Таронаи мурғи шоҳин», романи «Модар» ва асарҳои дигари ӯ баръало мебинем. А.М. Горкий ифодагари манфиатҳои синфи коргар ва деҳқон буд. Ӯ бовар дошт, ки синфи коргар бар буржуазия ғалаба мекунад.

Адабиёти реализми сотсиалистӣ дар мамлакатҳои дигар ҳам пайдо мешавад. Баъдтар он дар Иттиҳоди Шӯравӣ ва мамлакатҳои дигари сотсиалистӣ ба зинаи баланди тараққиёти худ расида, қисми таркибии идеологияи марксистиро ташкил намуд. Ин адабиёт хусусияти синфӣ дошт.

Санъат. Аз нимаи дуҷуми асри XIX сар карда, санъат то соли 1918 дар Аврупои Ғарбӣ ва Америка роҳи бузурги таракқиётро тай кард. Дар ин давра дар байни чараёнҳои гуногуни он рақобат вучуд дошт. Оқибат, санъати демократӣ ва реалистӣ арзи вучуд мекунад.

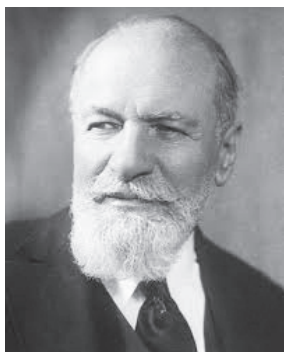
И.Е. Репин

Санъати рассомӣ. Ба шарофати таракқиёти босуръати санъати реалистӣ дар баъзе мамлакатҳо санъати милли хеле пеш рафт. Рассомон асарҳои реалистии шоёни тақозои замонро меофариданд. Инро мо дар мисоли Русия гуфта метавонем. Рассомони машҳури он замони ин мамлакат И. Е. Репин ва В. А. Серов обрӯи ҷаҳонӣ пайдо намуданд. Дар охири асри XIX – аввали асри XX санъати рассомии Фаронса дар Аврупо ва Америка мавқеи пешсафро ишғол мекард. Дар давоми қариб ним аср мактаби рассомии фаронсавӣ ба ҷаҳонӣён як гулдастаи рассомонро тухфа кард. Дар ин гулдаста Эдуард Мане, Эдгар Дега, Камилл Писарро, Огюст Ренуар, Клод Монэ, Алфред Сислеи ва Пикассои ҷавон мавқеи махсус доштанд.

Дар Олмон бошад, натиҷаи таъсири васвасаи миллатчигӣ ва ниқорталабии баъди ғалаба дар ҷанги солҳои 1870-1871 бар Фаронса, санъат рӯ ба таназзул ниҳод, вале ба ҳар ҳол, дар ин мамлакат ҳам устодони забардасти ҳунари рассомӣ, ба монанди Вилгелм Лейбл ба воя расиданд.

Театр. Дар аксари мамлакатҳои Аврупо, Америкаи Шимолӣ ва баъзе мамлакатҳои дигар театрҳое, ки ба реализм рӯ оварда буданд, ба муваффақият ноил шуданд.

Таракқиёти театри Русия дар охирҳои асри XIX – аввали асри XX ба қомебиҳои санъати реалистӣ вобаста буд. Ҳунарманди машҳури рус М. Н. Ермолова, ки дар Театри хурд қор мекард, ба образҳои классикаи русу ҷаҳонӣ рӯи замонавӣ мебахшид. В. Ф. Комисаржевская аз М. Н. Ермолова мондани надошт. Ё бо маҳорати баланди актёрӣ аз ҳунари пешагони дигар фарқ мекард.

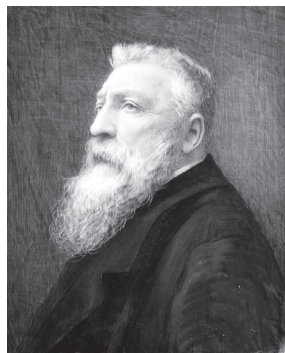
В.И. Немирович

Аз тарафи К. С. Станиславский ва В.И. Немирович-Данченко ташкил карда шудани Театри бадеии Москва падидаи муҳимми фарҳангии Русия буд.

Чунин мисолхоро дар бораи ҳаёти театрии Фаронсаю Олмон, Италияву Англия, Амрикою Австрия ва мамлакатҳои дигари пешқадами ҳамонвақта ҳам овардан мумкин аст. Дар ин давра санъати сахнавии ҷаҳон ба зинаи баландтари камолёбии худ қадам мегузошт. Бо вучуди ин, он дар аксар мамлакатҳои Аврупо ҳанӯз тараққӣ накарда буд.

Ҳайкалтарошӣ. Ин навъи санъат бештар дар Фаронса ва ИМА тараққӣ кард. Асарҳои ҳайкалтарошони фаронсавӣ Огюст Роден «Шаҳрванди Кале», «Бӯса», «Мутафаккир» ва ғайра аз рӯи драматизм, услуби ифодаёбӣ ва санъати баланди худ, ки зебӣ ва мардонагии инсонро тараннум карданд, касро мафтун мекунанд.

Ҳайкалтарошони дигари фаронсавӣ – Аристид Майол ва Антуан Бурдел устодони бузурги санъати ҳайкалтарошии асри XX гардидаанд. Эҷодиёти Бурдел, ки бо санъати монументалӣ тааллуқ дорад ва асарҳои Майол, ки бо зебоии рӯҳӣ ва ҷисмонии инсон марбутанд ва аз санъати ҳайкалтарошии Юнони қадим дарак мегирифтанд, ба ин навъи санъат рӯҳи тоза бахшидаанд.

Аристид Майол

Шарл Деспю, ки низ фаронсавӣ мебошад, ҳайкалтароши олмонӣ Георг Колбе ва амрикоӣ Огастес Сент-Годенсро ҳам бо Аристид Майол ва Антуан Бурдел дар як саф гузоштан мумкин аст. Онҳо хунари ҳайкалтароширо бо асарҳои баландмазмуни худ ғани гардониданд.

Меъмори. Дар санъати меъмори типҳои нави сохтмонҳои муҳандисӣ пайдо шуданд. Кӯпури Бруклин, ки онро падару писар Рёблингҳо дар Ню-Йорк сохтаанд ва манораи баланди машҳури оҳанине, ки онро муҳандис А. Г. Эйфел барои Намоишгоҳи умумичаҳони соли 1889 дар шаҳри Париж сохта буд, аз бузургтарин иншооти ҳунари меъмории он замон мебошанд.

Меъмори амрикоӣ Люис бо ёрии системаи болҳои оҳану бетонӣ ва лифтҳо ба сохтани биноҳои аввалини азими сарбафалаккашида сар кард. Дар баробари ин, меъмрон бо зебову дилкаш сохтани биноҳои истиқоматию ҷамъиятӣ ва иншооти дигари меъморию муҳандисии боҳашамат диққати махсус меодагӣ мешаванд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар бораи хусусиятҳои адабиёт ва санъати нимаи дууми асри XIX – аввали асри XX нақл кунед. 2. Моҳияти ҷараёнҳои натурализм ва символизмро дар адабиёт ва санъат шарҳ диҳед. 3. Футуризм ва декадентӣ чӣ хел ҷараёнҳои адабиёт ва санъат ҳастанд? Оё онҳо аз ҳамдигар фарқ мекунанд? 4. Дар бораи моҳияти идеологияи империалистӣ маълумот диҳед. 5. Дар бораи ғояҳои сиёсӣ иҷтимоӣ Фридрих Нитше чӣ медонед? 6. Назарияи “сотсиал-дарвинизм” дар бораи чӣ баҳс мекунанд? 7. Адабиёти реалистӣ чист?

Реализм чанд хел мешавад? Дар бораи онҳо далелҳо биёред. 8. Реализми сотсиалистӣ чӣ хел чараён аст? 9. Дар бораи санъати расомии охирҳои асри XIX – аввали асри XX ҷаҳон маълумот диҳед. 10. Дар бораи муваффақиятҳои ҳайкалтарошии индавраинаи Ғарб ҷиҳи гуфта метавонед? 11. Кадом иншооти бузурги меъмории нимаи дуюми асри XIX ҷаҳонро медонед? Онҳоро киҳо сохтаанд? 12. Аз мавзӯи ҳулоса бароред.

МУНДАРИЧА

Пешгуфтор	3
-----------------	---

БОБИ I МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАӢ

§ 1-2. Мамлакатҳои империалистӣ дар роҳи аз нав тақсим кардани ҷаҳон.....	5
--	---

БОБИ II МАМЛАКАТҲОИ АВРУПО ВА АМЕРИКА

§ 1. Англия дар солҳои 50-60-уми асри XX.....	15
§ 2. Англия дар охири асри XIX – аввали асри XX.....	20
§ 3. Муттаҳидшавии Италия.....	26
§ 4. Ҷанги Фаронса ва Пруссия.....	31
§ 5. Фаронса дар охири асри XIX – аввали асри XX.....	38
§ 6. Олмон дар охири асри XIX – аввали асри XX.....	42
§ 7. Русия дар нимаи дуоми асри XIX.....	49
§ 8. Русия дар ибтидои асри XX. Инқилоби якуми буржуазии демократӣ	52
§ 9. Империяи Австро-Венгрия дар нимаи дуоми асри XIX – аввали асри XX.....	58
§ 10. Испания дар асри XIX ва аввали асри XX.....	64
§ 11. Иёлотҳои Муттаҳидаи Амрико аз оғози асри XIX то анҷом ёфтани Ҷанги мулкӣ.....	73
§ 12. Иёлотҳои Муттаҳидаи Амрико дар охири асри XIX – аввали асри XX.....	84
§ 13. Мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ.....	90

БОБИ III МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ ВА АФРИҚО

§ 14-15. Чин.....	99
§ 16. Корея.....	109
§ 17. Ҷопон.....	114
§ 18. Филиппин.....	121
§ 19. Ветнам.....	128
§ 20. Индонезия.....	135
§ 21-22. Ҳиндустон.....	143

§ 23. Афғонистон.....	151
§ 24. Эрон.....	160
§ 25. Империяи Туркия.....	168
§ 26-27. Мамлакатҳои Араб.....	177
§ 28. Ҳабашистон.....	192
§ 29. Мамлакатҳои чанубтари Саҳрои Кабир ва Африқои Чанубӣ.....	198

БОБИ IV **ЧАНГИ ЯКУМИ ЧАҲОН**

§ 30. Оғози чанг. Амалиёти ҳарбӣ дар солҳои 1914-1916.....	205
§ 31. Рафти чанг дар солҳои 1917-1918 ва хотима ёфтани он.....	213

БОБИ V **МАОРИФ, ИЛМ, ТЕХНИКА ВА ФАРҲАНГИ ЧАҲОН** **ДАР АСРИ XIX – АВВАЛИ АСРИ XX**

§ 32-33. Маориф, илм ва техника.....	220
§ 34. Адабиёт ва ҳунар.....	228

ТАВАРАЛӢ НИЗОМПУР ЗИЁЗОДА

ТАЪРИХИ УМУМӢ

Китоби дарсӣ барои синфи 8-уми
муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

Мухаррирон

Мусахҳеҳ

Мухаррири техникӣ

Тарроҳон

Қ. Сатторӣ,

Н. Раҳимов

М. Саидова

Н. Салоҳиддинзода

З. Саъдуллоев

Б. Назарзода

Ба чоп 14.07.2021 иҷозат дода шуд. Коғазӣ офсет.

Чопи офсет. Андоза 60x90 1/16. Ҷузъи чопӣ 15.

Адади нашр 140000 нусха.

Супориши № 5/4/2021

Муассисаи нашриявии «Маориф»-и
Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734024, ш. Душанбе, кӯчаи Аҳмади Дониш, 50.

Тел: 222-14-66,

E-mail: najmiddin64@mail.ru

Дар матбааи ҶСП «НАШРИЁТИ МУОСИР»
ба табъ расидааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе кӯч. Зарнисор, 3.

Тел.: +992(44) 600-35-58

E-mail: info@nmuosir.tj